

DISKURZUS

A Batthyány Lajos Szakkollégium
Tudományos Folyóirata

1. Évfolyam
2011. 1. szám

DISKURZUS

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA | GYŐR

ELSŐ ÉVFOLYAM | 2011/1. SZÁM

KÉZIRAT LEZÁRVA | 2011. MÁRCIUS

A KÖTET FŐSZERKESZTŐJE | FARKAS ÁDÁM, VÁLASZTMÁNYI ELNÖK

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ | KESERŰ BARNA ARNOLD VÁLASZTMÁNYI TAG

OLVASÓ SZERKESZTŐ | KÁLMÁN JÁNOS, VÁLASZTMÁNYI TAG

A KIADÓ KÉPVISELŐJE | DR. G. KARÁCSONY GERGELY, PROGRAMIGAZGATÓ

A BORÍTÓ FARKAS ÁDÁM MUNKÁJA.

MINDEN JOG FENNTARTVA. BÁRMILYEN MÁSOLÁS, SOKSZOROSÍTÁS, ILLETVE ADATFELDOLGOZÓ RENDSZERBEN VALÓ TÁROLÁS A KIADÓ ELŐZETES ÍRÁSBELI HOZZÁJÁRULÁSÁHOZ VAN KÖTVE.

MEGJELENIK | FÉLÉVENTE, A/4-ES FORMÁTUMBAN

FELELŐS KIADÓ | SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMA

LEVÉLCÍM | 9027 GYŐR, BUDAI ÚT 12

HONLAP | [HTTP://BLLSZK.SZE.HU](http://bllszk.sze.hu)

NYOMDAI MUNKÁLATOK | ART-PR 2005 KFT., CSORNA

ISSN | 2062-5715

©BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2011

©A SZERZŐK, 2011

TARTALOM

BEMUTATKOZÁS – KÖSZÖNTŐ	3
TANULMÁNYOK	4
<i>Aradi Csilla: Jövők a jelenben</i>	4
<i>Keserű Barna Arnold: Tulajdon-e a védjegy?</i>	12
<i>Pölöskei Ildikó: Vagyonadóztatás: mit, miért, hogyan... a „szükséges rossz”?</i>	21
<i>Szili-Kis Ádám: Alkotmányos büntetőjog avagy a büntetési nemek kapcsolata az alapvető emberi jogokkal</i>	27
VITAINDÍTÓK	34
<i>Farkas Ádám: Szemléletváltás védelmi aspektusban?</i>	34
<i>Horváth Livia–Kálmán János: Válsághatások más szemszögből</i>	43
SENIOR KÖZLEMÉNYEK	54
<i>dr. Erdős Csaba: Az Alkotmány stabilitásának aktuális kérdései</i>	54
TÁMOGATÓINK	63

BEMUTATKOZÁS – KÖSZÖNTŐ

A jelen számmal hallgatók által életre hívott, Diskurzus¹ címet viselő folyóirat főszerkesztője a folyóiratot útjára bocsátó Batthyány Lajos Szakkollégium közössége, jelen szám szerzői és a szerkesztőség tagjai nevében köszönti az olvasókat, és egyúttal számot kíván adni a folyóirat alapításának okairól, a folyóirat céljairól és jövőképéről.

Mindenek előtt e körben azt kell a tisztelt olvasóközönség elé tárni, hogy a folyóirat kiadója a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának Batthyány Lajos Szakkollégiuma, mely immár tíz esztendeje törekszik arra, hogy a Kar jogász, nemzetközi igazgatás és európai nemzetközi igazgatás szakos hallgatói közül kiemelkedő tehetségeket szervezetén belül egy közösségbe tömörítse, kibontakozásukat pedig úgy emberi, mint szakmai és tudományos vonatkozásban segítse. Szakkollégiumunk a hallgatói önkormányzatiság és autonómia, a hallgatói öntevékenység talaján áll, amit jól példáz jelen folyóirat is, melynek szervezői, szerkesztői és szerzői is a Szakkollégium jelenlegi, illetve egykori hallgatói. Az alapítás egyik okaként tehát a Szakkollégium céljainak megvalósításáért, az öntevékeny tehetséggondozásért viselt hallgatói felelősség nevezhető meg, melynek jelen kiadvány évkönyveink, tanulmánykötetünk és más kötetünk után egy újabb állomása.

Nem lehet azonban megfeledkezni arról sem, hogy egy Szakkollégium sikere mögött meggyőződésünk szerint mindenkor ott áll és ott kell, hogy álljon egy a Szakkollégiumot támogató Kar és Egyetem. Egyetemünk, a Széchenyi István Egyetem valamint annak Universitas Győr Alapítványa, és karunk, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, úgy véljük kiváló példáját adja ennek a támogatásnak, különös tekintettel Karunk vezetésére és oktatóira. Jelen folyóirat megvalósulását nagyban segítette ugyanis, hogy a Karunk a Szakkollégium létrejötte óta szívében viseli a közösség és az egyes szakkollégisták sorsát, és hogy minden időben támogató és lelkesítő hozzáállással motiválja Közösségünket újabb és újabb eredmények felmutatására, új és új sikerek elérésére.

Az ötlet, a szándék és a támogatás azonban nem vezethet eredményre, ha nincsenek olyan hallgatók, akik tartalommal tudják és akarják megtölteni a kigondolt formát, vagyis ha nincsen igazi fundamentuma a megvalósítani kívánt álomnak. Hallgatóként ezért nem mulaszthatom el tiszteletemet és elismerésemet kifejezni mindazoknak, akik hallgatóként tartalmat adtak és adnak a jövőben folyóiratunknak, példáját állítva annak, hogy az egyetemi polgárok életében a tanulmányi kihívások közepette történő helytállás és a szórakozás mellett helyet kell adni a hallgatói-kutatói tevékenységnek, a tudományos érdeklődés és alkotóvágy lépésről-lépésre történő kibontakoztatásának, mely kibontakozás támogatása egyben folyóiratunk egyik céljaként is megragadható.

Folyóiratunk célja ezen felül tisztelettel adózni a győri állam- és jogtudományi képzés évszázados történelmi múltja és hagyományai, valamint a nagy elődök munkássága előtt, felelevenítve egy olyan hallgatói törekvést és mentalitást, melynek táptalaján az innovatív gondolkodás, az életen át tartó tenni akarás és jobbitó szándék verhet gyökereket. E cél kiteljesedését szolgálendő, a Diskurzus szerkesztősége törekszik oly munkák közlését megvalósítani, melyek akár szakmai vitára is okot adó aktuális, a társadalom egésze, illetve a jogász társadalom számára fontos, vagy épp a szakmai eszmecserében elhanyagolt kérdéseket vizsgálnak, észrevételeket téve a kérdésre és lehetőség szerint új aspektusba helyezve azokat.

Végezetül reménykedünk, hogy a majd egy éve kezdetét vevő szervező tevékenységet, a szerzők szellemi munkáját, az Universitas Győr Alapítvány támogatását, valamint Karunk és Oktatóink közreműködését egységbe foglaló kiteljesedése céljainknak megfelelően és Karunk, illetve Szakkollégiumunk hagyományaihoz és eredményeihez méltó módon fog helytállni, s hosszú éveken át adhat az olvasóközönség érdeklődésére számot tartó, szakmai-tudományos tekintetben is kvalitásos képet a Batthyány Lajos Szakkollégium szakmai-tudományos tevékenységének egy szegmenséről.

A Főszerkesztő

¹ E címmel Szakkollégiumunk korábban már életre hívott egy szakkollégium-közi hírlevelet, melynek kreatív és alkotó szakkollégiumi szellemiségét elismerendő kívántuk megtartani a Diskurzus elnevezést.

TANULMÁNYOK

ARADI CSILLA

JÖVŐNK A JELENBEN

Avagy a fiatalkori bűnözés prevenciója

„A gyerekek és a fiatalok nem tárgyak. Nem csak statisztikai adatok vagy ügyek. Ők jelentik a kapcsolatot a jelen és a jövő között. Ők jelentik számunkra a jövőt. Nem veszíthetjük el őket.”

(Jo de Linde, az ECPAT International elnöke)

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Azért ölték meg osztálytársukat, mert „eltávolodott tőlük, lekezelően, nagyképpen viselkedett, agresszíven bánt velük” – így indokolták brutális tettüket a középiskolás fiúk. A májusi kaposvári gyilkosság megbotránkoztatta a közvéleményt. Az áldozat, egy 17 éves nagyatádi fiú holttestét Kaposvár külterületén, egy tóban fedezték fel. A rendőrség tudósítása szerint hamarosan őrizetbe vettek két gyanúsítottat: az áldozat osztálytársait. Az orvos szakértő vizsgálata alapján kiderült: nem a fiú fejére mért 14 ütés okozta a halált, hanem fulladás. „A gyanúsítottak beismerő, feltáró vallomást tettek, az elkövetett bűncselekmény súlyát azonban egyelőre nem fogták fel” – mondta Sovány István, a főkapitányság bünyügyi osztályvezetője. A nyomozás során az is kiderült, hogy a gyilkosság tervéről a fiatalok két osztálytársuknak is beszámoltak, ők azonban ezt nem vették komolyan. „Korábbi agresszív megnyilvánulásukról, vagy bármilyen, a történeteket előrevetítő jelekről a meghallgatott tanúk egyikének sem volt tudomása, mindkét gyanúsított családi háttere rendezett – mondta a bünyügyi osztályvezető.”¹ A két fiatalkorú elkövetővel szemben végül előre kitervelt, különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés vádjával indítottak eljárást. Mivel mindketten beszámíthatóak és büntethetőek, tettükért legfeljebb 15 év szabadságvesztéssel sújthatóak.

„A fiatalok a jövő reménységei!” – szokták mondani. Ám ilyen brutális cselekmény láttán joggal merülhet fel bennünk a kérdés: akkor milyen jövő vár ránk?

A gyermek- és fiatalkori bűnözés napjaink egyik legsúlyosabb és legtöbb figyelmet érdemlő problémakörének tekinthető, hiszen a jelen fiatal generációja a jövő felnőtt korosztálya. Így ha most nem vesszük elejét a negatív tendenciák kiteljesedésének, a probléma később csak terebélyesedik: a deviáns fiatalokból deviáns felnőttek lesznek, akik éppúgy képtelenek megfelelő értékeket közvetíteni gyermekeik számára, ahogyan az ő mikrokörnyezetük is képtelen volt erre.

Természetesen a téma nem újkeletű: a fiatalkori bűnözés a jogtörténet kezdeteinél ugyanúgy létezett, ahogy feltételezhetjük, hogy mindig lesznek gyermek- és fiatalkorú bűnözők.² A fiatalkori bűnözés problematikája éppen ezért már hosszú ideje foglalkoztatja a szakembereket.

Ugyanakkor a fiatal korban elkövetett bűncselekmények száma, de legtöbbjük súlya sem volt jelentős néhány évtizeddel ezelőtt. A XX. század végére azonban a fiatalok „érése” már korábbra tehető, és ez nem csak a korábbi felnőtté válásukban, de abban is megmutatkozik, hogy nő a deviáns magatartást tanúsítók száma is.³ Az újabb és újabb esetek időről időre új típusú problémákat vetnek fel, ami megkívánja a jogi szabályozás, illetőleg a büntetés-végrehajtás állandó megújulását, megfelelő megoldások kidolgozását. Ehhez nyújt segítséget a kriminológia, a bűnelkövetés hátterében álló okok vizsgálatával, illetve lehetséges válaszreakciók keresésével.

Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy a gyermek- és fiatalkori bűnözéssel foglalkozni kell; az állam és a társadalom kiemelkedő fontosságú feladata e probléma kezelése. Mindez pedig – a bűncselekmények jellegének átalakulásával, az erőszak egyre jelentősebb térnyerésével – mind sürgetőbbé válik.

¹http://belfold.ma.hu/tart/cikk/aa/0/14212/1/kekhirek/Beismero_vallomast_tett_a_megolt_nagyatadi_fiu_ket_osztalytars_a, 2008.10.10.

² LÁNG KATALIN: Ártatlan bűnösök?, in Belügyi Szemle, 1997/10. szám, 39. o.

³ PUSZTA ENIKŐ: Mikor és hogyan lépünk be Európába – fiatalkorúak büntetőeljárásában; in KAHLER FRIGYES (szerk.): Büntetőjogi tanulmányok, 1999, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 95. o.

A fiatalok bűnelkövetésére vonatkozó legjelentősebb kérdés az, hogy milyen módszerekkel lehet eredményesen védelmezni a társadalmat, milyen hathatós eszközök állnak rendelkezésünkre a bűnözés visszaszorítása érdekében. E gondolat jegyében a következőkben a prevenció témakörével foglalkozom.

2. A PREVENCIÓ JELENTŐSÉGE

Az esetek többségében a fiatalok bűnelkövető magatartása betudható a fiatalkor átmenetiségének, kialakulatlanságának, értékkereső vagy –elutasító attitűdjének.⁴ A fiatalkorúak által elkövetett bűncselekményekre adott válaszreakciót ennek megfelelően kell alakítani: a legfőbb eszköz a nevelés, hiszen a fiatalkorúak – életkoruk sajátosságaiból következően – még formálhatóak, alakíthatóak, és jó eséllyel visszavezethetők a társadalomba, annak hasznos tagjaivá válhatnak. A cél alapvetően a további bűncselekmények megelőzése, és ezzel kapcsolatosan a társadalom védelmezése.

Mivel a bűnelkövető fiatalok nagy része a rossz helyzetű társadalmi csoportokból származik, így ők egyidejűleg alanyai a gyermekvédelmi és az igazságszolgáltatási rendszernek. A bűnelkövetésre adható lehetséges válaszok kidolgozásakor ezért mindig figyelembe kell venni, hogy a családi háttér, az oktatási rendszer nem megfelelő működése és a deviáns magatartás között szoros összefüggés áll fenn, ezért igen komplex kérdéssről van szó.

„A kriminológiai vizsgálatok szerint a fiatalkorúak döntő többsége elkövet legalább egy olyan, igen enyhe súlyú cselekményt, amely nem kerül napvilágra, s az is igaz, hogy még a rendőrséggel kapcsolatba kerülő fiatalok többsége is felnőtt korára kinő ebből a bűnelkövetés szempontjából rizikós életkorból. Ez azonban csak akkor igaz, ha megfelelő módon és megfelelő mértékkel reagál az igazságszolgáltatás.”⁵ Ez természetesen nem a büntetőjogi szankció elhagyását jelenti, hanem a szociális segítséget és a büntetőjog érvényesítését együttesen. Ezt felismerve a jogalkotók a világon mindenütt olyan válaszmechanizmusokat igyekeznek kialakítani, amelyben a reszocializációs és a tetartányos felelősségi modell megfelelő arányban van jelen.⁶

3. „MEGMENTŐ TÉNYEZŐK”

Egy 2004-es kutatás⁷ eredményei azt mutatják, hogy a deviáns életmód kialakulása bizonyos „megmentő tényezők” hatására elmaradhat. Ezek a következők:⁸

a) Kapcsolat (szerelmi, baráti):⁹

Ebben az esetben a fiatal kapcsolatba kerül egy olyan személlyel, akinek az értékítélete megfelel a társadalmi elvárásoknak. Ha ehhez a személyhez érzelmi szálak kötik, akkor interiorizálja az általa képviselt értékeket.

b) Veszélyeztető tényező megszűnése:¹⁰

A fiatal elszakadása attól a közegtől, amely veszélyeztetően hatott rá, amelynek hatására testileg és/vagy lelkileg sérült, szintén kedvezően hathat további fejlődésére. Ebbe a kategóriába sorolható például, ha a gyermek kilép az őt bántalmazó családból, és önálló életet kezd, illetve ha rendeződnek az anyagi gondok (és így helyreáll a családon belüli béke).

⁴ KEREZSI KLÁRA: A fiatalkori bűnözés kezelése és megelőzésének lehetőségei; in Belügyi Szemle, 1997/10. szám, 9. o.

⁵ Uo. 12. o.

⁶ Uo. 12. o.

⁷ A szociokulturális háttér vizsgálatához nagy segítséget nyújtott a BMK Füzetek 19. által közölt 2004-es kutatás, melynek koncepciója a következő: a kutatás végzője, Solt Ágnes büntetés-végrehajtási intézetekben készített mély- illetve életútinterjúkat 16 és 25 év közötti bűnelkövető férfiakkal, illetve nehéz körülmények között felnövő hasonló korú szabálykövető férfiakkal. Ezeket az interjúkat (illetve kivonataikat) a kiadvány szöveghű változatban közli.

PÖRGE LAJOS (szerk.): BMK Füzetek 19. Peremen billegő fiatalok, 2007, Budapest, a kutatást készítette: Solt Ágnes.

⁸ Uo. 271–272. o.

⁹ Uo. 80. o.

¹⁰ Uo. 80. o.

c) *Örömet okozó tevékenység (sport, hobbi):*¹¹

*„Nekem megtanították azt ahová jártam [bokszt] edzésre, hogy soha nem szabad az erőt, amit megtanultunk egyszer, azt soha nem szabad másokon kiélni. Csak ha bajban vagy, akkor véd meg magad. Én nem kötözködök.”*¹²

A sport különösen fontos szerepet tölthet be azon fiatalok esetében, akik fizikai erőszaknak vannak kitéve, vagy az őket ért frusztrációkat hajlamosak erőszakos formában levezetni.

A sportolás közben megtapasztalt sikerélmények nagyon fontosak egyrészt a kitartás, az önbecsülés és a fegyelem kialakulása szempontjából, másrészt azért, mert visszatartják a fiatalt a cigarettázástól és a drog-fogyasztástól, illetve olyan tevékenységektől, melyek a fizikai teljesítményt rontják. Természetesen az egyéb alkotó jellegű szabadidős tevékenységek is hozzájárulhatnak a fiatal helyes irányba tereléséhez, hisz rendszeres örömforrást jelentenek, és segítik az önbecsülés kialakítását. Önmagukban azonban ezek a szabadidős tevékenységek csak akkor jelentenek mentőövet, ha a fiatal élethivatásává válnak. Ha „csak” örömforrásként vannak jelen, megmentő erővel nem, csak megtartó szereppel bírnak.

d) *„Tartás”:*¹³

*„(...) eközött soha nem láttam összefüggést, hogyha nincs otthon, akkor a boltból elveszem. Ezt mindig úgy láttam, hogy a boltban azért van, hogy akinek van pénze, megvegye. Nekem nincs pénzem, én nem tudom megvenni. Tehát sosem láttam mögötte, hogy én most a boltból elve-
szem.”*¹⁴

*„Tehát hogy van egy tartásom, véleményem szerint. Nem tudom, hogy ez az emberrel vele születt-e? Nyilván nem. De azért valahogy kialakult bennem egy ilyen... hogy mondják ezt? Nem jut most hirtelen eszembe ez a szó. Talán elég erős szó, hogy elveink voltak már akkor (...).”*¹⁵

A „tartás” olyan érzékenység, amelynek köszönhetően az ember képes értelmezni és alkalmazni a tágabb környezetében látott mintákat, viselkedésformákat és értékrendeket, tehát tulajdonképpen az alkalmazkodás, a beilleszkedés értéként való megjelenéséről van szó. A „tartás” olyan belső felismerés tehát, amely az erkölcsöt nem társadalmi törvénynek, hanem természettörvénynek ismeri el.

A legtöbb esetben azonban – sajnálatos módon – elmaradnak ezek a „mentő tényezők”, így szükséges a beavatkozás.

4.A PREVENCIÓ SZINTJEI

A fiatakorúakkal szemben alkalmazott intézkedések, büntetések célja tehát elsődlegesen a reszocializáció. A fiatakorúak életkori sajátosságai folytán könnyen befolyásolhatóak, ennek következménye lehet, hogy „fennakadnak” egy-egy szubkulturális közösség „hálóján”. Ugyanakkor – éppen a befolyásolhatóságnak köszönhetően – lehetőség van pozitív ráhatásra is. Márpedig ha nem tesszük meg a szükséges lépéseket a pozitív irányba való terelés érdekében, és nem „mentjük meg” a fiatalokat idejekorán, a későbbiekben sokkal nagyobb nehézségekkel – nevezetesen a fiatal integrálásával, súlyosabb esetben rehabilitációjával – kell szembenéznünk.¹⁶ Így tehát azt mondhatjuk, hogy a probléma leghatékonyabb – és mindenki számára a legmegfelelőbb – kezelése mindenképpen a megelőzés. Hiszen ezáltal nem következik be a sérelem, és a fiattal szemben sem kell a bizonytalan kimenetelű eljárásokat, módszereket alkalmazni. Ezenkívül nagyobb eséllyel előzhető meg a felnövő fiatal későbbi deviáns életmódja is. „A gyermekbűnözés megelőzési rendszere rendkívül lényeges abból a szempontból, hogy ezzel a leendő felnőttek bűnözésének nagyságát is mérsékelni lehet, hiszen a bűncselekmények elkövetése a gyerekeknél sokszor csak tünetértékű.”¹⁷

A hatékony bűnmegelőzés szempontjából kiemelkedő jelentőségű momentumnak tekinthető az a felismerés, mely szerint a bűnüldöző hatóságoknak, a szakmai szervezeteknek, az állampolgároknak és az ál-

¹¹ Részlet egy bűnelkövető fiattal készített interjúból; PÖRGE (szerk.): i. m. 80–81. o.

¹² Uo. 194. o.

¹³ Uo. 81. o.

¹⁴ Uo. 84. o.

¹⁵ Uo. 86. o.

¹⁶ DOMOKOS ANDREA: Az erőszakos bűnözés, 2000, Hinnova Magyarország Kft., Budapest, 141. o.

¹⁷ KIRÁLY RÉKA: A gyermekkorúak bűnözése; in KAHLER FRIGYES (szerk.): Büntetőjogi Tanulmányok IV. k., 2003, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 183. o.

lampolgári közösségeknek mind együtt kell munkálkodniuk a prevenció érdekében. Vagyis egyetlen program önmagában nem alkalmas a prevencióra, illetve egyetlen szervezet sem tehető kizárólagos felelősévé a bűnmegelőzésnek. Ugyanis az oksági háttér igen összetett, így a hatékony válaszreakciónak is komplexnek kell lennie.¹⁸ A közös célok megfogalmazásánál tehát figyelembe kell venni, hogy az erőszak megelőzésében mindenkinek fontos szerep jut.¹⁹

Kerezsi Klára kriminológus a fiatalkori bűnmegelőzés két kiemelt fontosságú területének tartja a család- és az oktatáspolitikát. Az előbbi azzal indokolja, hogy a vizsgálatok egyértelműen mutatják: a gyermekkorai magatartási problémák a későbbi deviáns magatartás első jelei. A vizsgálatok azt is jelzik, hogy a család struktúrája és működése alapvetően meghatározza a fiatal viselkedését. Az oktatási rendszernek elsődlegesen megtartó funkciója van, méghozzá annak a kisközösségi kontrollnak köszönhetően, mely a nevelő szerepen, az iskolai erőszak, a csavargás, az iskolai mulasztás kezelőrendszerének kialakításán keresztül érvényesül.²⁰

A prevenciónak több szintje létezik: az elsődleges megelőzés a teljes populációt célozza, lényege pedig a társadalompolitikai eszközök alkalmazása az egyes csoportok leszakadásának megakadályozása érdekében; a másodlagos prevenció „címzettjei” a fokozottan veszélyeztetett társadalmi csoportok, célja a bűnelkövetővé válás veszélyének csökkentése; végül a harmadlagos megelőzés kifejezetten a már ténylegesen bűnelkövetővé vált személyekre irányul, és az újabb bűncselekmény megelőzését célozza.²¹ Ez a társadalmi bűnmegelőzés háromszintű európai modellje, mely – ahogyan ez az előbbiekből is kitűnik – a társadalmi folyamatokba és az egyéni, közösségi életbe történő egyidejű beavatkozást jelenti. A beavatkozás célja többért: egyrészt a bűnözést kiváltó okok hatásának csökkentésére, másrészt a társadalmi önvédelmi képesség javítására, harmadrészt a bűnözés okozta káros következmények tompítására irányul.

a) Elsődleges prevenció:²²

Az elsődleges prevenció szintjének eszközeit a különböző korrekciós módszerek adják, melyek mérséklék az iskola, illetőleg más nevelő funkciót ellátó intézmények szegregáló hatását, továbbá terjesztik a konfliktusok feloldásának erőszakmentes technikáit a fiatalok körében. Ide sorolhatóak az iskolakerülés, a csavargás, a szökés megfékezésének eszközei is. Ezenkívül fontos a helyi kisközösségek megerősítése, ezáltal az önvédelmi és kockázatkezelési képességek fejlesztése is. Ezen belül kiemelendők az ún. integrációs kezdeményezések, mint az adott településre újonnan érkezők befogadási programja, vagy a leszakadottak közösséghez való kapcsolódásának erősítése. Az izolált körülmények között élő emberek esetében a megelőzést össze kell kapcsolni az egészségügyi, illetve szociális védelmi rendszerrel.

Az elsődleges prevenció körében szükséges a felvilágosítás, a hiteles információk szolgáltatása, vagyis a közösségek tagjainak tájékoztatása az áldozattá és bűnelkövetővé válás esélyeiről, következményeiről, az elkerülési lehetőségekről, illetőleg az igénybe vehető intézményes segítségnyújtási formákról.

Az elsődleges megelőzés célja tehát a bűnözés reprodukciójának fékezése a társadalmi kirekesztődés folyamataiban.

b) Másodlagos megelőzés:²³

E körbe azok az intézményes reakciók tartoznak, melyek a már veszélyzónában élőkre, illetve az enyhébb devianciát tanúsítókra irányulnak. A „címzettek” tehát konkrét veszélyeztetett csoportok (pl. a kábítószerfüggők; a bűnöző életmódot folytató családban vagy a nem családban nevelkedő gyermekek stb.). Nyilvánvaló, hogy a kockázat e szinten már konkrétabb, mint az elsődleges megelőzés szintjén, de az e körben alkalmazott intézkedések sem lehetnek még büntető kényszerintézkedések. Esetenként azonban kényszerítő jelleget ölthetnek (elsősorban a kiváltó okok hatásának mérséklésére irányuló beavatkozások esetében; ide sorolható például az állami gondoskodás elrendelése).

E szinten a potenciális áldozatok meghatározása is lehetséges. Fokozott figyelmet kell szentelni egyes kockázatosabb foglalkozású dolgozókra, mint például a banktisztviselőkre, a rendőrökre, a postásokra stb. A kockázatkezelő képességük a bűncselekményekre adható helyes reakciók elsajátításával javítható. A sérülé-

¹⁸ KIRÁLY: i. m. 138–139. o.

¹⁹ Uo. 140. o.

²⁰ KEREZSI: i. m. 12–13. o.

²¹ Uo. 12. o.

²² GÖNCZÖL KATALIN – KEREZSI KLÁRA – KORINEK LÁSZLÓ – LÉVAY MIKLÓS: Kriminológia – szakkriminológia, 2006, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft, Budapest, 318–319. o.

²³ Uo. 319–320. o.

kenyebb személyek – pl. idősök, gyermekek, nők, hajléktalanok, mozgáskorlátozottak stb. – védekező képessége tájékoztatással és a reális kockázatok ismertetésével fokozható.

c) *Harmadlagos prevenció:*

A harmadlagos megelőzés a már elkövetett bűncselekményekre való intézményes reakciót foglalja magában, így az elkövetőkre, illetőleg a sértettekre és az áldozatokra irányul. Az e szinthez tartozó eszközök, intézkedések célja az ismételt bűnelkövetés és áldozattá válás elkerülése, így ez a szint értelemszerűen összekapcsolódik a büntetőpolitikával.

A harmadlagos prevenció eszköze a pártfogó felügyelet. Magyarországon az újjászületett pártfogó felügyelői rendszer 2003-ban kezdte meg működését. Az ismétlődés veszélye csökkenthető, amennyiben a szolgálat gyakorlati tapasztalatait a bűnmegelőzés más intézményei, állami és civil szervezetei is hasznosítják.²⁴

5. AZ INTÉZMÉNYRENDSZERRŐL

Láng Katalin az intézmények közötti hatékony együttműködés hiányára mutat rá. Ha mégis történik valamilyen fellépés, akkor sem követik egymást megfelelő időközökben az egyes lépések, holott ezeknek egymásra kellene épülniük. Továbbá ha mégis sikerül véghezvinni az intézkedéseket, a siker csak rövid ideig áll fenn, mert hiányzik az utólagos ellenőrzés. Megoldásként helyi információs rendszerek felállítását javasolja, olyan személyzettel, akik ismerik a veszélyeztetett családokat, így szükség esetén azonnal be tudnak avatkozni. Ezt a helyi szervezetrendszer az önkormányzat működtetné, és a gyámhatóság felügyelné, így megtörténne ez utóbbi tehermentesítése is. Így épülne fel a szakszerű gyermek- és ifjúságvédelmi rendszer.²⁵

Az intézményrendszer hatékonyságának kérdését Solt Ágnes is tanulmányozza az említett kutatás keretében. Az egészségügyi rendszerre vonatkozóan leszögezi: a védőnő, a gyermekorvos, az egészségügyi szakemberek a gyermekvédelmi háló részei, ily módon felelősséget vállalnak a gyermek egészséges növekedéséért. A családon belüli ártó tényezőket a védőnők vehetik észre, és elméletileg meg tudják ítélni, hogy szükséges-e a beavatkozás. Azonban hiányzik az egységes álláspont. Általában megállapítják az ártalom jeleit, de további lépések nem követik ezt, illetve az esetleges gyenge figyelmeztetés hatástalan marad. A szakemberek ugyanis egységes irányelvek hiányában nem szívesen vállalják a beavatkozás következményeit.²⁶

Az egészségügyi rendszerhez hasonlóan sajnos a gyermekjóléti szolgálat sem tud eleget tenni a társadalmi elvárásoknak, mivel nem tesz különbséget a gyermekek között a környezetük, az elszenvedett sérelmek alapján. Bár szükséges lenne, a gyakorlatban nem valósul meg az egyéniesített ellátórendszer.

Találunk példát olyan esetre is, hogy a gyermekvédelem – bár felfigyel a veszélyeztetett gyermekekre – nem teszi meg a szükséges lépéseket. A bántalmazott gyermekről az orvos – mivel ez nem ingyenes – nem hajlandó látogatást tenni; a gyermekjóléti szolgálat nem veszi fel a kapcsolatot a szülőkkel, habár a gyermek maga jelzi a bántalmazást. És az eredmény: „a Napló című napilap 1999. május 8-i számában megjelent cikk beszámol arról, hogy Devecseren egy 4 éves kisgyermeket olyan súlyosan bántalmaztak, hogy az okozott sérülések következtében 1999. április 22-én meghalt.”²⁷

A Családsegítő Központok legtöbbször anyagi segítséget nyújtanak a hozzájuk forduló rászoruló családoknak. Ez azonban hosszútávon nem jelenthet megoldást, mivel a tapasztalatok alapján a peremhelyzetű családokban a pénz nem megfelelő beosztása a probléma. A gyermekek sokszor egyáltalán nem részesülnek az értük járó segélyekből. Így aztán a közvetlen anyagi támogatás a gyakorlatban legtöbbször alkalmatlan. Talán célravezetőbb volna más formában (akár választhatóan: élelmiszer, egyéb szükséges fogyasztási cikkek) segíteni a rászorulókat.²⁸

²⁴ GÖNCZÖL – KERESZI – KORINEK – LÉVAY: i. m. 320-321. o.

²⁵ LÁNG: i. m. 46. o.

²⁶ - Az orvos nem tudta [hogy apád ver]?

- Az orvos, az nem akarta tudni. Nem akart belefolylni ebbe a dologba.

- És olyan volt, hogy valaki megkérdezte tőled, vagy egy pedagógus, vagy az orvos, hogy...?

- Volt, hogy megkérdezték. De azt mondtam, hogy ah, legurultam a lépcsőn. Vagy valami hasonló sztorit.

Részlet egy bűnelkövető fiattal készített interjúból; BMK Füzetek 19. Peremen billegő fiatalok;

²⁷ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése. OBH 2167/1999.

Lásd SÁRIK ESZTER – VASVÁRI CSABA: Valóban az erőszak a főszereplő? A gyermek- és fiatalkori bűnözés helyzete és tendenciái napjainkban, in Belügyi Szemle, 2000/7–8. szám, 59. o.

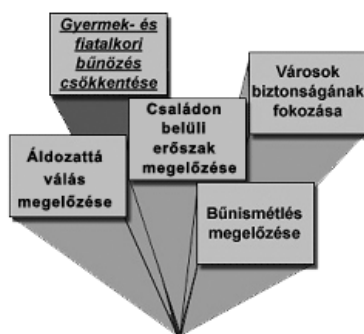
²⁸ PÖRGE: i. m. 288. o.

Az intézményrendszer működésével kapcsolatos jelentésében (2597/1999. számú jelentés) „az ombudsman megállapította, hogy a különböző területen működő – sőt néha egy településen belül is – gyermekvédelmi szervek együttműködése teljesen hiányzik. A jelzőrendszer – ha egyáltalán működik – nagy valószínűséggel csak azonos településen belül érvényesül. Teljesen követhetetlen az, hogy miként kerülhet be a gyermekvédelmi ellátórendszerbe, illetőleg miként kerülhet ki belőle az a veszélyeztetett gyermek, akinek szülei gyakran változtatják tartózkodási helyüket. A veszélyeztetett, valamint a védelembe vett gyermekek nyilvántartása elégtelen. Nincs olyan jogszabályi előírás, melynek alapján a gyermekjóléti szolgálatnak vagy gyámhatóságnak lehetősége/kötelessége lenne az illetékességi területéről elköltözött, vagy odaérkezett gyermek elő-, utóéletével kapcsolatban tájékozódni, intézkedni. Előfordulhat, hogy a lakhelyet változtató, nem állandó lakhelyén élő, tartózkodási helyét be nem jegyeztető, rendezetlen körülmények között, vagy rendezetlen életvitelt élő szülők gyermekei teljesen kikerülnek a gyermekvédelmi ellátórendszerből, vagy oda be sem kerülnek.”²⁹

6.A BŰNMEGELŐZÉS MEGÚJULÁSA: A TÁRSADALMI BŰNMEGELŐZÉS NEMZETI STRATÉGIÁJA

A magyarországi bűnmegelőzés legfelsőbb szintű szabályozására vonatkozóan kiemelendő a 115/2003. (X. 28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról. A határozat megfogalmazza, hogy a bűnmegelőzés a társadalom közügye, hogy szükség van a bűnözés elleni társadalmi védelmi mechanizmusok reformjára, és hogy a bűnmegelőzés nem valósítható meg kizárólag a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.

A határozat külön fejezete foglalkozik a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésével, csökkentésével. A részfeladatokat a következő ábra foglalja össze:

A társadalmi bűnmegelőzési stratégia feladatai

Forrás: 115/2003. OGY határozat

A gyermek- és fiatalkori bűnözés jellemzőinek és adatainak áttekintése után e részfeladatok megvalósításának részletes lépéseiről, az egyes intézmények, intézményrendszerek tevékenységéről szól a határozat. Végül tartalmaz egy fejezetet a finanszírozásról is.

A Stratégia a büntető felelősségre vonás garanciái mellett az alkotmányos kötelezettségeket is tiszteletben tartja: a bűnmegelőzést olyan szabályozott keretek között zajló tevékenységként fogja fel, amelynek megvalósításakor tiszteletben kell tartani az emberi jogokat, az alkotmányos jogállam elveit. Eszerint bűnmegelőzés címén kényszerítő vagy megfélemlítő eredményező módon nem szabad eljárni. A konkrét programok megfogalmazása során figyelembe kell venni, hogy a bűnözéssel kapcsolatos problémák eltérően érintik a fiatalokat és az időseket, a nőket és a férfiakat. Továbbá tekintettel kell lenni a kulturális különbségekre, illetőleg a kisebbségek eltérő kultúrájára, szokásaira is. Az intézkedés kialakításánál nem szabad eltekinteni az arányosság elvétől, figyelemmel kell lenni az egyéni autonómia és a közösségi kontroll egyensúlyára.³⁰

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a határozat meglehetősen átfogó, széles körű kifejtését adja a szükséges teendőknek. Kondorosi Ferenc így értékelte jelentőségét: „Ez a stratégia a bűnözés visszaszorítását, a társadalom önvédelmi képességének fokozását és a lakosság biztonságérzetének javítását célozza,

²⁹ A Magyar Köztársaság kormányának jelentése a Gyermek Jogairól Szóló Egyezményben elismert jogok érvényesítése érdekében elfogadott intézkedésekről. 2-3. időszakos jelentés; Budapest, 2003. szeptember. www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13710, 2008.11.22.

³⁰ GÖNCZÖL – KERESZSI – KORINEK – LÉVAY: i. m. 321–322. o.

ezzel lehetőséget teremtve a különböző szakmák, ágazatok központi és helyi együttműködésére. A stratégia alapján készített kormányzati cselekvési tervek pedig évről-évre új programokat tartalmaznak.”³¹

7. GYAKORLATI LÉPÉSEK – AZ ELKÉPZELÉSEK MEGVALÓSÍTÁSA

Természetesen azt is vizsgálni kell, hogy a gyakorlat mennyire képes adoptálni az elméleti lehetőségeket. Az állam kötelessége a helyi közösségek, civil szervezetek támogatása, hiszen a globalizálódó, technokratikussá váló posztmodern világban ezek a kisközösségek alkalmasak a hagyományos értékek közvetítésére.³²

A magyarországi gyakorlatról kaphatunk képet az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Büntető-Előzetési Osztályának honlapján bemutatott programok áttekintése során.³³ Számos egyesület, oktatási intézmény illetve helyi önkormányzat kezdeményezésének részletes felépítéséről, céljairól tájékozódhatunk. Ezek a projektek konkrét törekvéseket megfogalmazva, célzatos eszközökkel teljesítik a meghatározott feladatokat, valóban a körülményekhez és a szükségletekhez igazodva. A teljesség igénye nélkül néhány példa: Vajda Péter Ének-zene Testnevelés Tagozatos Általános Iskola – "UTCA HELYETT ISKOLA"; Mórahalom Város Önkormányzata – „Gyermekeink védelme: jövőnk védelme”; Pécs Megyei Jogú város Önkormányzata – „Csellengő fiatalok bűnelkövetővé válásának megelőzése Pécs veszélyeztetett területein” stb.

Jelentős támogatást kapott az Egészséges Ifjúságért Alapítvány a „Deviánsokból kortárssegítők” című pályázat megvalósítására. „Alapvető cél a bűnelkövetővé válás szempontjából veszélyeztetett környezetben élő és/vagy iskolából kimaradó, iskolakerülő, illetve egyéb devianciákat megvalósító váci, tatabányai, illetve salgótarjáni középiskolás fiatalokból kortárs segítők képzése. Azaz a tervezett projekt a másodlagos megelőzés szintjét célozza meg.”³⁴

A program 3 részből áll. Első lépésben a deviáns életmódot folytató váci, tatabányai illetve salgótarjáni fiatalokból kortárs segítők képeznek, majd felveszik a kapcsolatot a célcsoporttal (veszélyeztetett fiatalokkal), ezt követően önismereti tréninget, illetve kortárs találkozót szerveznek. A következő feladatkör a felnőttképzés, melynek keretében „Tatabánya, Vác és Salgótarján önkormányzati tisztségviselőinek, pedagógusainak, továbbá a gyermekjóléti, és a szociális ellátás területén dolgozó szakembereinek olyan képzést szerveznének, amelyben egyrészt megismerkedhetnek a hatékony bűnmegelőzés elméleti és gyakorlati alapjaival, hatékony társadalmi bűnmegelőzés elméleti alapjaival, kiváltképp a társadalmi bűnmegelőzési nemzeti stratégiájában foglaltakkal, továbbá a korábbi vizsgálati eredmények és az állapotfelmérések alapján, közösen alakíthatnák ki azt a célzott cselekvési tervet, amellyel visszaszorítható, illetve megelőzhető a fiatalok bűnelkövetővé válása.” A harmadik lépcső szabadidős programok szervezése a veszélyeztetett fiatalok számára.³⁵

8. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az egyre erőszakosabbá, nagyobb súlyúvá váló fiatalokban elkövetett cselekmények jól szervezett és hatékony módszerekkel történő fellépést kívánnak. Úgy gondolom, hogy valóban a prevenció lehet a kulcs azon ajtóhoz, melyen túl a konkrét megoldási lehetőségek rejlenek. Ez tehát az alap, az irányelv. Ugyanakkor az elméletnek sikeres gyakorlattal kell párosulnia a kívánt eredmények eléréséhez. És ez jelenti a valódi nehézséget, hiszen e területen nemcsak a problémák forrásainak átfogó, pontos ismeretére, hanem megvalósítható ötletekre, kreativitásra, felkészült szakemberekre, a szükségletekhez igazodó intézményrendszerre és nem utolsósorban igen jelentős anyagi eszközökre is szükség volna. Természetesen a befektetések megtérülnek: a bűnelkövető fiatalok számának csökkenése tehermentesítené a túlterhelt bíróságokat és büntetés-végrehajtási-intézeteket, ezáltal lehetővé téve a (lecsökkent számú) bűnelkövetőkkel szembeni eredményesebb fellépést, az egyéniesített rendszer alkalmazását.

A „bűnmegelőzés” kifejezés egyetlen szóban foglal össze egy olyan kiterjedésű állami és társadalmi feladatot, melyet igen nehéz átfogóan megragadni. Valójában különböző szinten megvalósuló sok kis részfeladatból áll össze egyetlen programmá, melynek küldetése a bűnelkövetők számának visszaszorítása, a

³¹ Kondorosi Ferenc államtitkár előadása a XXV. Jogász Vándorgyűlésen; 2007.05.18.
<http://irm.gov.hu/download/allamtitkarsopron.doc/allamtitkarsopron.doc>, 2008.10.08.

³² DOMOKOS: i. m. 136. o.

³³ <http://www.bunmegelozes.hu/eszkoztar/index.php?pid=16>, 2008.10.17.

³⁴ <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=997>, 2008.10.17.

³⁵ Uo.

társadalom védelme a potenciális elkövetők körében kifejtett megelőző tevékenység révén. Az egyes szinteknek természetesen más és más a feladata: az állam szerepe az irányelvek meghatározásában (115/2003. OGY határozat), illetőleg az anyagi eszközök és a képzett szakemberek biztosításában ragadható meg; az irányelvek realizálására a helyi szintű szervezetek hivatottak, egyéni, a helyi igényekhez igazodó program-ötleteik révén; a probléma felismerése, az első lépések megtétele ugyanakkor az egészségügyi és szociális ellátó rendszer, továbbá az iskola és a gyermekjóléti szolgálat feladata; a már bűnelkövetőkké váltakkal szemben alkalmazott intézkedések megfelelő formájáért és tartalmáért a rendőrség és az igazságszolgáltató rendszer felelős; a tudomány szerepe pedig az elméleti lehetőségek vizsgálata, az optimális megoldások keresése. Látható tehát, hogy minden szintre, minden láncszemre szükség van a teljes egész létrejöttéhez: a hatékony fellépési metodika kialakításához.

A cím, illetőleg a mottónak választott idézet is fontos üzenetet hordoz: a fiatalok a társadalom jövőjének zálogát jelentik. Helyes nevelésük, a megfelelő értékek közvetítése, átadása, a követendő útról való letérésük esetén az arra való visszaterelésük a felnőttek felelőssége. Társadalmi kötelesség a testi, szellemi, érzelmi fejlődésük feltételeinek biztosítása. Végszóként, mintegy „segélykiáltásként” álljon itt egy bűnelkövető fiatal véleménye a világról, a társadalomról, az emberi kapcsolatokról. E sorokat olvasva rá kell döbbernünk: a fiatalkori bűnözéssel foglalkozni kell, hiszen a társadalom e probléma elhanyagolásával saját jövőjét teszi kockára.

„...egy olyan világot élünk elég régóta, hogy itt az egyik ember nem nézi a másikat, nagyon ritkaszámba megy az hogy az egyik ember nézi a másikat, hogy a másik embernek van-e esetleg rosszabb pillanata, rossz-e neki vagy jó neki. Itt az emberek Magyarországon, meg a világ sok más pontján, de legfőképp itt Magyarországon nem szeretnek segíteni a másikon, nem is akarnak segíteni a másikon, nem is nézik azt hogy a másiknak esetleg mi baja van, szóval így teljesen eltávolodnak az emberek egymástól, hát egy mocskos, szemét világot élünk, vagy beállunk a sorba, vagy nem”³⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. DOMOKOS ANDREA: Az erőszakos bűnözés, 2000, Hinnova Magyarország Kft., Budapest.
2. GÖNCZÖL KATALIN – KEREZSI KLÁRA – KORINEK LÁSZLÓ – LÉVAY MIKLÓS: Kriminológia – szakkriminológia, 2006, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft, Budapest.
3. KEREZSI KLÁRA: A fiatalkori bűnözés kezelése és megelőzésének lehetőségei; in Belügyi Szemle, 1997/10. szám, 7–14. o.
4. KIRÁLY RÉKA: A gyermekkorúak bűnözése; in KAHLER FRIGYES (szerk.): Büntetőjogi Tanulmányok IV. k., 2003, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém.
5. LÁNG KATALIN: Ártatlan bűnösök?, in Belügyi Szemle, 1997/10. szám, 39–48. o.
6. PÖRGE LAJOS (szerk.): BMK Füzetek 19. Peremen billegő fiatalok, 2007, Budapest.
7. PUSZTA ENIKŐ: Mikor és hogyan lépünk be Európába – fiatalkorúak büntetőeljárásában; in KAHLER FRIGYES (szerk.): Büntetőjogi tanulmányok, 1999, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém.
8. SÁRIK ESZTER – VASVÁRI CSABA: Valóban az erőszak a főszereplő? A gyermek- és fiatalkori bűnözés helyzete és tendenciái napjainkban, in Belügyi Szemle, 2000/7–8. szám, 57–68. o.
9. www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13710, 2008.11.22.
10. <http://www.bunmegelozes.hu/eszkozta/index.php?pid=16>, 2008.10.17.
11. <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=997>, 2008.10.17.
12. Kondorosi Ferenc államtitkár előadása a XXV. Jogász Vándorgyűlésen; 2007. május 18. <http://irm.gov.hu/download/allamtitkarsopron.doc/allamtitkarsopron.doc>, 2008.10.08.

³⁶ Részlet egy bűnelkövető fiattal készített interjúból; PÖRGE (szerk.): i. m. 148. o.

KESERŰ BARNA ARNOLD

TULAJDON-E A VÉDJEGY?

Avagy az egyes tulajdoni elméletek hatása a hatályos védjegyjogunkra a védjegyek átruházhatósága tükrében

Az Európai Közösségek Bírósága egy eseti döntésében elvi érveléssel jelentette ki, hogy a védjegy nem több és nem kevesebb, mint a piaci verseny alapfeltétele. A védjegy az árjelzők legfontosabb fajtája. A védjegy mint árjelző az egyes áruk és szolgáltatások azonosítására, egymástól való megkülönböztetésére, a fogyasztók tájékozódásának előmozdítására szolgál. Mindennapjaink ma már elképzelhetetlenek védjegyek nélkül, mint ahogy a gazdasági verseny sem alakulhatott volna ki és érvényesülhetne az alapvető versenyesszempontok számító védjegyek hiányában.

Ahhoz, hogy a védjegyek be tudják tölteni piaci rendeltetésüket, a vagyoni forgalomban forgalomképesnek, átruházhatónak kell lenniük. Ez azonban felveti a kérdést, hogy mi is a védjegy? Dolog, jogok összessége, dolog módjára viselkedő jog? Ugyanis ha ezt az alapkérdést megválaszoljuk, már könnyen meghatározható azoknak a jogintézményeknek a köre, amelyek a védjegyek átruházását hivatottak biztosítani. Ennek hiányában egy jogvita esetén kétségesé válhat az alkalmazandó joganyag kiválasztása. A védjegyek és földrajzi árjelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény (a továbbiakban Vt.) ugyanis a Ptk. szabályait rendeli alkalmazni az átruházásra, itt viszont csak az adásvétel, esetleg a csere és az ajándék szabályanyaga merül fel.

Az adásvétel tárgya csak forgalomképes dolog lehet, ezért kell előzetesen a védjegyek jogi minőségét dogmatikai szinten meghatározni. Ha például a felek nem állapodnak meg valamely lényeges kérdésben, lehet-e az adásvétel szabályait alkalmazni analógia útján, vagy sem? Vagy az, ha a felek megpróbálnák egy atipikus nevesítetlen szerződéses konstrukció felé terelni a jogvitát, aminek az eredménye más lenne mint az adásvétel esetén, szintén jogbizonytalanságot és nehézkes bírói gyakorlatot eredményezne.

Filozófiai és közgazdasági megközelítésben a tulajdon értelmezése messze túlmutat a jog által absztrahált kategóriákon. „[...]»A szabadság és tulajdon« a legtöbb szerzőnél szinonimaként szerepelt, ugyanazt jelentette, sőt, miután számos nagy gondolkodó csak a szabad életet ismerte el emberi életnek, a szabad életet pedig minden ember legfőbb céljával, az emberi boldogsággal azonosította, így gyakran a tulajdon fogalmát is mint az élet, a szabadság és a boldogság szinonimáját használta. Így például John Locke: »A tulajdon közös neve az életnek, a szabadságnak és a vagyonnak.« [...] Adam Smith ugyanezt így fogalmazta meg: »Saját munkája olyan tulajdona az embernek, amely minden más tulajdonának a legfőbb forrása, s mint ilyen, a legszentebb és legsérthetlenebb.«¹ Jogi megközelítésben pedig azt mondhatjuk, hogy a tulajdonjog legaltalanosabb értelemben teljes jogi hatalmat (plena potestas) biztosít egy meghatározott dolog, a tulajdonjog tárgya felett.²

1. AZ ANGOLSZÁSZ TULAJDONI ELMÉLET

A polgári jogtudomány a fenti kérdésekre – kitágítva a vizsgálat spektrumát a szellemi alkotások egészére – számos elméletet munkált ki. Ezek közül a legkorábbi az úgynevezett tulajdoni elmélet. Ez a felfogás a felvilágosodás természetjogi attitűdjével közelítette meg a kérdést, és a szellemi alkotásokat gyakorlatilag a tulajdon tárgyaként kezelte, így kiterjesztette a tulajdon szabadságát és korlátlanágát a testetlen dolgokra is. Az angol szellemi tulajdon tisztán vagyoni jellegű, nem kapcsolódnak hozzá a személyhez fűződő jogok, ellentétben – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – a kontinentális jogrendszerekkel. Ez az elmélet tükröződött a korabeli klasszikus francia és angol kodifikációkban, de ez kifinomultabb változatában még a modern rendszerekben is felfedezhető. Ilyen az angolszász jog is, mely 1994-ben eldöntötte azt a vitát, hogy vajon a védjegy lehet-e tulajdon tárgya. Az új angol védjegy törvény ugyanis rögzítette, hogy a lajstromozott védjegy a bejegyzéssel keletkező, tulajdonosi jogosultságokat hordoz magában, és magántulajdonba tartozik

¹ LENKOVICS BARNABÁS: A fenntartható tulajdoni alapokról, a tanulmány az Andrassy úti esték vita vitaanyaga, Civil Akadémia Alapítvány, Budapest, 8. o.

² Uő.: A tulajdon társadalmisítása és magánosítása, in Liber Amicorum. Studia L. Vékás dedicata, 1999, ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 182. o.

(az angol szóhasználatnál élve *personal property*).³ Brit szerzők ellenben a megfogalmazást helytelennek tartják, és akként módosítanak, hogy: olyan, mintha magántulajdonba tartozna. Tehát a brit jogtudomány csak egy fikció útján, a gazdasági szükséglet okán tekinti a védjegyeket a tulajdon tárgyának.⁴ Ekképpen azt mondhatjuk, hogy ez egy analóg tulajdoni elmélet, mintsem direkt, hiszen hangsúlyozzák a dolgok és a szellemi alkotások közötti alapvető különbséget, de jogi jellegüket tekintve az elvi azonosságot vallják. Innen eredeztethető a szakzsargonban használatos szellemi tulajdon vagy ipari tulajdon kifejezés is.⁵

Azonban a szellemi tulajdon fogalmát használó jogforrások nem teremtenek logikai zártságot. Ugyanis a PUE⁶ eredeti szövege, valamint a WIPO-t létrehozó módosítása⁷ is a szellemi tulajdon fogalma alatt a tisztességtelen verseny elleni védelem eszközeit is felsorolja, melyek relatív hatályú jogvédelmi eszközök, így a homogén, abszolút és negatív jogi jelleg, amely a tulajdonjogra jellemző, a szellemi tulajdon elméletében itt megtörik.⁸ A magyar magánjogban az angol tulajdoni elmélet követői többek között Lontai Endre és Sárándi Imre, akik a tulajdonjog tárgyának tekintették a szellemi alkotásokat.

2. A TULAJDONI ELMÉLET KÜLFÖLDI ELLENPÓLUSAI

A tulajdoni elmélet bírálatából született meg Otto von Gierke személyiségi jogi elmélete, mely a vagyoni elemek túlhangsúlyozásával szemben a szellemi alkotásokhoz fűződő személyiségi mozzanatokat helyezte előtérbe. Gierke a személyiségi oldal elsődlegességét vallotta, és a vagyoni oldalt nem hogy másodlagosnak, de esetlegesnek is tekintette, nem szükségképpen elemnek. Ennek az elméletnek a hatására a BGB már csak a szűk dologfogalmat ismerte. A BGB hatására pedig a magyar magánjogban is ez a felfogás szilárdult meg, noha azt megelőzően az ABGB-t követve hazai jogunk is ismerte a testetlen dolgok kategóriáját. Az elmélet pozitívuma, hogy megteremtette a szellemi alkotások egységes alapra építő, monista felfogását, viszont negatívuma, hogy túlzott individualizmusával elszakította az alkotásoktól az azokhoz kapcsolódó gazdasági érdeket, és nem volt figyelemmel e jogok társadalmi és felhasználási rendeltetésére.⁹

A tulajdoni elmélet más megközelítésű bírálatát adta Josef Kohler immateriális javak elmélete. A szellemi alkotásoknak a fizikai dolgoktól való különbözőségét hangsúlyozta, és úgy vélte, hogy az alkotások oltalmára nem alkalmas a tulajdonjog intézménye. Az immateriális javakat oltalmazó jogintézmények szerint csak szerkezeti rokonságot mutatnak a tulajdonjoggal. Kohler elmélete alkalmas arra, hogy kellő absztrakcióval ne csak a szellemi alkotások oltalmát biztosító jogintézményeket vonja körébe, hanem az iparjogvédelem területére eső jogintézményeket is, melyek például a vállalat- és árujelzőket oltalmazzák. Az elmélet bírálói azt emelték ki, hogy nem sikerült feloldania a vagyoni oldal kizárólagosságát, így kénytelen volt a dualista koncepciót fenntartani a személyiségi jogok oltalmára.¹⁰

Újfajta megközelítést adott Alexander Elster versenyjogi elmélete, melyet arra alapozott, hogy a szellemi alkotások alapvető célja a felhasználás, és ezért az alkotások védelmét szolgáló jogintézményeket is gazdasági megközelítéssel értelmezve, jogi természetük lényegét versenyfunkciójukban kell látni. A kritikák szerint ebben az a logikai ellentmondás, hogy nem a verseny teszi az alkotáshoz fűződő jogokat kizárólagossá, hanem ezek a kizárólagos jogok teszik az alkotást versenyképesé.¹¹

Az újabb polgári elméletek közül Eugen Ulmer kombinációs teóriája érdemel kiemelés, melyben a szellemi alkotásokhoz fűződő személyiségi és vagyoni jogosítványok szétválaszthatatlanságát vallja. A mai magyar jogtudományban ez az elmélet az általánosan elfogadott. A védjegyek esetében a személyiségi és

³ Lásd: Trade Marks Act (1994), Section 2(1) & Section 22. http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/acts/acts1994/ukpga_19940026_en_2#pt1-pb1-l1g2, 2010. március 14.

⁴ MORCOM, CHRISTOPHER – ROUGHTON, ASHLEY – MOLYNICZ, SIMON: The modern law of trade marks, 2008, LexisNexis Kiadó, London, 293. o.

⁵ LONTAI ENDRE – FALUDI GÁBOR – GYERTYÁNFY PÉTER – VÉKÁS GUSZTÁV: Magyar polgári jog. Szellemi alkotások joga, 2008, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest, 20–21. o.

⁶ Az 1883-ban létrejött Párizsi Unió Egyezmény (a továbbiakban PUE), amely az első komoly lépés volt a szellemi tulajdon nemzetközi jogharmonizációja terén.

⁷ A PUE 1967-es módosítása hozta létre a Szellemi Tulajdon Világszervezetét, angolul World Intellectual Property Organization (a továbbiakban WIPO).

⁸ FALUDI GÁBOR: Szerzői jog, iparjogvédelem és a Ptk. koncepciója (I. rész), in Polgári Jogi Kodifikáció, 2003/2. szám, 9. o.

⁹ LONTAI – FALUDI – GYERTYÁNFY – VÉKÁS: i. m. 22. o.

¹⁰ Uo. 22. o.

¹¹ Uo. 23. o.

vagyoni jogosultságok közül az utóbbiak a dominánsak. Mivel a személyhez fűződő jogok magánjogilag forgalomképtelenek, ezért a szellemi tulajdonjogok csak vagyoni viszonylataikban ruházhatóak át.¹²

3. A XX. SZÁZADI MAGYAR TULAJDONJOGI ELMÉLETEK

A magyar civilisztika hagyományosan elutasította az angol tulajdoni elméletet, így tett Kolosváry, Szladits és Világhy is. Közös bennük, hogy csupán a jogviszonyok szerkezeti hasonlóságát ismerték el, mely szerkezeti rokonság esetleg megalapozhatja a tulajdonjogi elméletekben kimunkált megoldások analóg módon történő felhasználását.

Kolosváry Bálint korabeli felfogása szerint a tulajdonjog tárgyai szinte megegyeznek a mai Ptk. definíciójával, vagyis „minden már létező testi tárgy, amely nem teljesen forgalmonkívüli: tárgya lehet a tulajdonjognak.”¹³ A dolog fogalmát a mai szűkebb értelemben használta ő is, csak a testi, vagyis a térben valósággal létező tárgyakat tekintette dolognak. Az Mtj. 433. §-ával összhangban a „dolog minden testi tárgy” doktrínát tartotta követendőnek. Rávilágított arra is, hogy a régi római jog az érinthetőség és tapinthatóság kritériumai alól egyes esetekben felmentést adott, létrehozva ezzel a testetlen dolgok kategóriáját, amely alatt a jogokat értették. Álláspontja szerint azonban a jogok egészen más jogszabályok által nyernek szabályozást, mint a dolgok, ezáltal ezt a distinkciót feleslegesnek vélte. Csak a vagyon absztrakt, általános jelentésében, mint a személyt megillető jogok és kötelezettségek eszmei egységénél ismerte el a testi és testetlen alkotóelemeket.¹⁴ Ezeknek megfelelően az adásvétel tárgyában is csak a vagyontárgyak – tehát a testi dolgok – tulajdonjogának átruházását látta.¹⁵

Szladits Károly hatkötetes munkájában a dologi jogi fejezetben, melynek egyébként szintén Kolosváry Bálint a szerzője, egy rövid utalást találhatunk arra nézve, hogy a szellemi javak (szerzői jog, szabadalmi jog) nem tárgyai a tulajdonjognak. „Az ily javak védelmének a tulajdonjog védelméhez hasonló szabályozása a kérdéses személyiségi jogokat tulajdonná nem avatja, sem a művészi alkotást, a gondolatot testi dologgá nem változtatja.”¹⁶ Elvetette a testetlen dolgok fogalmát, s különösen kritikai élel támadta az Optk. testetlen dolog definícióját, amely szerint mindaz, ami az érzékek alá nem eső dolog, de az embertől különbözik és ennek hasznára szolgál, testetlen dolognak tekintendő. Ami érzékelhető, az pedig testi dolog. A megfogalmazás alapján például a zene testi dolognak számítana, mert embertől különböző, élvezete folytán előnyére válik, de természetesen érzékeinkkel felfogható. Felfogásában a szellemi javak közé sorolandó dologi jogi jellegű jogosítványokat, amelyek a szellemi alkotások feletti jogi uralmat jelentik, dologi jogként kezelni a „legerőszakoltabb dogmatikai tévedés”. Elkülönítette magát a szellemi alkotást, és az azt megjelenítő hordozót, és csak az utóbbiakat tekintette dolognak. Arra nézve pedig, hogy a szellemi alkotások védelme nagy szerkezeti rokonságot mutat a tulajdonjogéval, még nem látott elegendő indokot a dologgá minősítéshez, mert akkor az összes személyhez fűződő jogosultságra is lehetne hivatkozni. Ezek esetében is dologi hatályú keresettel élnek a jogosultak, de ez még nem jelenti azt, hogy a névhez, képmáshoz vagy házassághoz való jog dologi jog lenne.¹⁷ Következtetéseiben arra az álláspontra jutott, hogy szigorú jogi értelemben véve csak az lehet dolog, ami testtel bír, és az úgynevezett testetlen dolgok nem dolgok, hanem jogok.¹⁸

Az adásvétel tárgyát – szemben a mai szabályozásunkkal – szélesebb körben határozták meg. A szladitsi hatkötetes mű ezen fejezete Antalffy Mihály tollából született, aki az Mtj. alapján – amely „a szociális haladás terén legalábbis oly messze jár, mint a mai legdemokratikusabb jogok”¹⁹ – az adásvétel tárgyaként dolgokról és jogokról ír. Ugyanis az Mtj. 1353. §-a szerint – csakúgy mint a BGB. 433. §-a alapján – adásvétel útján nemcsak dolgot, hanem jogot is át lehetett ruházni. A követelések tekintetében egyaránt alkalmazhatónak mutatkozott a vétel és az engedményezés jogintézményének alternatív használata. Ha a vétel tárgyául valamely forgalomképes jog szolgált, az eladó kötelezettsége volt, hogy a jogot a vevőre átruházza, és a jog természetétől függően mindent megtegyen, ami az átszálláshoz szükséges. E kötelezettség a jog fennállásáért

¹² MOLNÁR ISTVÁN: A szellemi tulajdon hasznosítása, in BUZÁS NORBERT (szerk.): Innováció-menedzsment a gyakorlatban, 2007, Akadémiai Kiadó, Budapest, 147. o.

¹³ KOLOSVÁRY BÁLINT: Magánjog, 1930, Studium Kiadó, Budapest, 158. o.

¹⁴ Uo. 121–122. o.

¹⁵ Uo. 369. o.

¹⁶ SZLADITS KÁROLY: A magyar magánjog. 5. köt., Dologi jog, 1942, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 115. o.

¹⁷ Uo. 9. o.

¹⁸ Uo. 8. o.

¹⁹ SZLADITS KÁROLY: A Magánjogi Törvénykönyv Javaslat, in Jogtudományi Közlöny, 1928/6. szám, 49. o.

való szavatosságot is magában foglalta, azonban nyilvánvalóan kellékszavatosságról nem, csak jogszavatosságról beszélhetünk ebben a körben. A fő különbséget a dologvétel és a jogvétel között abban látta, hogy ha nem létező dolog volt a szerződés tárgya, akkor az semmisséget és a vevő negatív szerződési érdekéért való felelősséget eredményezett, míg jogvétel esetén a jog nem létezése nem érintette az érvényességet, és rendszerint vétkességre tekintet nélkül, a vevő teljes pozitív szerződési érdekéért való felelősséget vont maga után.²⁰

A XX. század első felének egyes képviselői – akik kisebbségben voltak ugyan – elismerték a követeléseken és jogokon fennálló tulajdont. Így tett Ifj. Nagy Dezső is egy 1933-ban készült tanulmányában. Szerinte védhető az az álláspont, hogy a hitelezőnek az adóssal szembeni követelésén ugyanolyan tulajdonjog áll fent, mint ahogy a tulajdonosnak bármely dolga felett. Azt persze elismerte, hogy a tulajdonjog szabályai csak bizonyos módosításokkal és megszorítással alkalmazhatóak a követelésekre nézve. Különösen igaz ez a birtoklás esetében, ugyanis nézete szerint a követelések nem birtokolhatóak. A tulajdonjog fennállását vélte felfedezni a végrehajtási eljárásról szóló 1881:60. törvénycikkben, amely 129. §-a a végrehajtás által lefoglalt követelések bírói úton történő eladásáról, vagy egyéb módon történő értékesítéséről rendelkezik, mintha csak egy dologról lenne szó.²¹

Eörsi Gyula vizsgálódásai során sokkal árnyaltabb képet festett a jogok átruházásáról. Véleménye szerint a jogi gondolkodás spiritualizálódásában érhető tetten az a tendencia, hogy a jog egyre inkább operál láthatatlan, érzékelhetetlen javakkal úgy, mintha azok testi dolgok volnának. Ennek köszönhető az a felfogás, miszerint már jogokon is szerezhető tulajdon. Hivatkozott az 1881:41. törvénycikkre, amelyben már fellelhető a hasznát hajtó jogosítványok kisajátítása, akár csak tipikusan az ingatlan dolgoké. A jogokat találóan „lebegő javaknak” nevezte, amellyel likviditásukra és végtelen mobilitásukra utalt. A szerzői jogok átruházását kikapcsolta vizsgálódásai köréből, mert álláspontja szerint az nem tulajdon-átruházást jelent, hanem valamely elidegeníthetetlen tulajdon gyakorlásának bizonyos vonatkozásában való átengedését.²²

Megállapítása szerint a jogok tulajdonának átruházása az engedményezés. Ez azonban véleményem szerint pontatlan megállapítás, egyrészt abból kifolyólag, hogy az engedményezés a követelések átengedésére szolgál, és noha a követelések és jogosultságok egybe eshetnek, de nem szükségszerű az átfedés közöttük. Másrészt maga Eörsi az ezt követő fejtegetéseiben a követelések engedményezéséről írt, amivel leszűkítette a „lebegő javak” átruházásának értelmezési területét.²³

A tulajdoni elmélettel szembeni bírálat része volt, hogy egyoldalú, csak a vagyoni érdekek kifejezésére alkalmas. Ennek hatására alakult ki a dualista gondolkodás, mely a szellemi alkotásokhoz kapcsolódó személyhez fűződő jogokat is oltalomban kívánta részesíteni. Ez persze legélesebben a szerzői jog területén jelentkezett, az iparjogvédelemben ugyanis, annak hangsúlyosan gazdasági jellege miatt, már a '80-as évektől jelentek meg a tulajdoni elméletet tükröző munkák, többek között Bobrovsky Jenő tollából. Nézete szerint a fentebb leírt – tulajdoni, személyiségi, versenyjogi – elméletek csak egy-egy nézetét adják a jogterületnek, és nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő viszonyban állnak egymással. Mindegyik csak egy zárt rendszerű részelmélet, amely vagy az alkotó személyét, vagy a jog tárgyát vagy a jogi szabályozás módszerét ragadja ki. Ezért ő a nyitott, plurális elméletrendszerek alkalmazhatóságát vallja, amelybe minden részelmélet beleilleszthető.²⁴

4. TULAJDONJOGI INKONZISZTENCIA, AVAGY A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSUNK ELLENTMONDÁSAI

A mai magyar magánjogunk – egyre inkább támadott – alaptézise, hogy a tulajdonjog tárgyai a dolgok. Azonban különbséget kell tenni a tulajdonjog közvetlen és közvetett tárgya között. A közvetlen tárgya ugyanis mindig valamely emberi magatartás, ami a tevés, nem tevés és a tűrés összessége. A dolog pedig

²⁰ SZLADITS KÁROLY: A magyar magánjog. 4. köt., kötelmi jog különös rész, 1942, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 231–232. o.

²¹ SERÁK ISTVÁN: Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből, in Iustum, Aequum, Salutare, III. 2007/4. szám. 227. o.

²² EÖRSI GYULA: A tulajdonátzállás kérdéseiről, in SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): Eörsi Gyula emlékkönyv, 2002, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 338–341. o.

²³ Uo. 341–346. o.

²⁴ BOBROVSKY JENŐ: Iparjogvédelem és csúcstechnika, 1995, Országos Találmányi Hivatal, Budapest, 56–57. o.

mindig csak a tulajdonjog közvetett tárgya, akkor is, ha ez a distinkció nem alapul jogszabályi rendelkezéseken.²⁵ Vizsgálódásaink csak a tulajdonjog közvetett tárgyaira terjednek ki.

A magyar jogi szabályozás alapján – de a szakirodalom által részben vitatottan – dolognak a birtokba vehető testi tárgyakat tekintjük, kiegészítve a pénzzel, értékpapírral és az emberi uralom alá hajtható természeti erővel. Ezt ugyan a Ptk. nem mondja ki, nem ad a dolog fogalmára egzakt meghatározást, de logikai következtetéssel a 94. § (1) bekezdésből eljuthatunk ehhez a definícióig. Ez a norma rögzíti ugyanis, hogy a tulajdonjog tárgya valamely birtokba vehető dolog lehet. Ez alapján a dolog primer tulajdonsága a birtokba vehetőség – fizikai és nem jogi értelemben –, ez pedig testi jelleget feltételez, vagyis a birtokba vétel absztrakt lehetőségét.²⁶

Az alkotmányokban található tulajdonjogi fejezetek kiemelt fontosságúak, mert a tulajdonjog védelmének legmagasabb fokát az alkotmányos alapjogként történő elismerése jelenti. A védelem alapja, hogy a tulajdonjog gyakran összefonódik az emberi méltósághoz való jog által védett értékekkel. Az, hogy az Alkotmány 13. § (1) bekezdése a védelem határát a tulajdonhoz való jogra terjeszti ki, egyszersmind azt is jelenti, hogy az Alkotmány a tulajdonhoz való jogot általában, és nem a polgári jogi tulajdonfogalmat preferálja, vagyis nem egy dologi jogi kategóriáról van szó.²⁷ Menyhárd Attila felfogásában a Ptk. fogalomrendszerében a tulajdon definíciója nem áll összhangban az alkotmányos tulajdonfogalommal, ugyanis a magánjogi tulajdon csak olyan keretek között létezik, amennyiben annak a törvényhozó hatalom teret enged. Így az alkotmányos tulajdonfogalom nemcsak hogy nem azonos a polgári jogi szabályozásban tükröződő tulajdonjogi koncepcióval, de a polgári jogi tulajdon közvetett tárgyainál – a dolgoknál – is sokkal szélesebb kört ölel fel, és a Ptk. 94. § ehhez mérten korlátozza a birtokba vehető testi tárgyakra.²⁸

Ugyanakkor Menyhárd felhívja arra is a figyelmet, hogy az alkotmányos védelem kiterjed azokra a vagyoni értékű jogokra is, amelyeket a jogrend úgy rendel a jogosulthoz, hogy az a rendelkezési jogával szabadon rendelkezhet a jogosultsága vonatkozásában. Ezt támasztja alá az Alkotmánybíróság (a továbbiakban AB) 17/1992. (III. 30.) számú határozata is, melyben a testület elvi élel állapította meg, hogy az Alkotmány 13. § (1) bekezdése nemcsak a tulajdonjog, hanem az azzal összefüggő összes vagyoni jog biztosítására vonatkozik. Ha nemzetközi szintre tekintünk ki, ott is azt láthatjuk, hogy több külföldi alkotmánybíróság is a vagyoni jogokat az alkotmányos tulajdonvédelem területe alá vonja. Erre tekintettel az AB értelmezésében a tulajdonvédelmi rendelkezéseket olyan alapjognak kell tekinteni, amelyet mind az AB, mind a rendes bíróságok az egyéb dologi jellegű vagyoni jogok biztosítása érdekében alkalmazhatnak.²⁹

Egy évvel később az AB a 64/1993. (XII. 22.) számú határozatában már jobban árnyalta ezt a felfogást. A testület leszögezte, hogy az alkotmányos tulajdonvédelem köre és módja nem szükségképpen követi a polgári jogi fogalmakat. Tehát az alkotmány tulajdonvédelme nem egyezik meg az absztrakt polgári jogi tulajdon védelmével, azaz sem a birtoklás, használat és rendelkezés részjogosítványával, sem pedig negatív és abszolút jogként való meghatározásával. Az AB felfogása szerint az Alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti alapjogi védelemben. Amikor az egyéni autonómia ilyen jellegű védelméről van szó, a tulajdonvédelem kiterjed a tulajdon egykori ilyen szerepét átvevő vagyoni jogokra, illetve közjogi jogosítványokra is. Ugyanakkor az alkotmányos védelem tárgya elsősorban a tulajdoni tárgy, azaz a tulajdon állaga.³⁰ Itt tehát már fellelhető a dolgok primátusa a jogokkal szemben.

Ugyanezen a nézetten van Drinóczi Tímea is, aki szerint „az alkotmányjogi, illetve alapjogi értelemben használt tulajdonhoz való jog önálló életet él, a polgári jogi értelemben felfogott tulajdonjoghoz képest eltérő kategóriát jelöl”.³¹ Véleménye szerint – támaszkodva az AB 64/1993. számú határozatára – azonban az nem állapítható meg, hogy a magántulajdont az alkotmány csak olyan mértékig védené, amennyire azt a jogalkotó engedi. Elismeri, hogy a tulajdonhoz való absztrakt jogot a konkrét tulajdonosi helyzetre és tulajdonlási viszonyokra nézve a jogalkotó tölti ki tartalommal, s ennek során akár korlátokat is meghatározhat. Ezzel együtt a törvényhozót is kötik korlátok, ugyanis az általa megalkotott szabályrendszernek tiszteletben kell

²⁵ LENKOVICS BARNABÁS: Magyar polgári jog: Dologi jog, 2008, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest, 75–76. o.

²⁶ Uo. 35. o.

²⁷ SERÁK: i. m. 225. o.

²⁸ MENYHÁRD ATTILA: A tulajdon alkotmányos védelme, in Polgári Jogi Kodifikáció, 2004/5–6. szám, 26. o.

²⁹ 17/1992. (III. 30.) ABH.

³⁰ 64/1993. (XII. 22.) ABH.

³¹ DRINÓCZI TÍMEA: Az alkotmány magántulajdonra vonatkozó rendelkezésének és 13. §-ának értelmezése, in Magyar Jog, 2004/10. szám, 607. o.

tartania az alkotmányos kereteket, az alapjog tartalmát nem üresítheti ki és a korlátozásokkal nem szüntetheti meg az alapjog tárgyát. Az Alkotmányból eredően a jogalkotó feladata kettős: egyrészt biztosítani kell a tulajdonhoz jutás elvi lehetőségét, másrészt a már megszerzett tulajdon védelmét kell garantálnia.³²

Sólyom László a német funkcionalista felfogás alapján terjeszti ki a védelmet a polgári jogi fogalmak keretein kívülre. „Azonban a védelem kapcsán kételyeinek is hangot ad, amikor úgy ír, hogy »[...] az egyszer már engedélyezett, rendszeres jövedelmet hozó tevékenységnek valóban van-e köze a dologi tulajdon, és a kiterjedéssel egyre bizonytalanabb határú vagyoni értékű jogok egységéhez (beleértve az üzleti hírnevet, ügyfélkört, stb.), amelyet a vállalkozás foglal össze, kétséges.«³³

A német Konrad Hesse felfogása szerint azért szükséges a vagyoni értékű jogokat alkotmányos tulajdonvédelemben részesíteni, mert a gazdasági szükségszerűség és változások okán már ezek nyújtják a materiális tulajdoni tárgyak helyett a létbiztonságot.³⁴

Menyhárd is – Hessével egyetértően – azt vallja, hogy a Ptk. és az Alkotmány közötti tulajdonfogalmi inkonzisztencia azért zavaró, mert a Ptk. szűkebb tulajdonfogalma már nem felel meg a gazdasági élet szükségleteinek, mivel ma már a jogok forgalma nagyobb, mint a dolgoké. Nézete szerint a vagyoni jogi szabályozás feladatai két funkció mentén határozhatóak meg. Egyrészt meg kell határozni a védett vagyoni jogi pozíciókat, másrészt biztosítani kell e pozíciók forgalomképességét és védelmét.³⁵ A védett vagyoni jogi pozíciókat négy kategóriába sorolja:

- dolgokhoz kapcsolódó hasznosítási privilégiumok,
- követelések,
- forgalomképes jogok,
- szerződési pozíciók.

Véleménye szerint a jogok forgalomképességét az azt szabályozó tárgyi jognak kell meghatároznia, és külön-külön kell definiálni mindegyiket, mert sokféleségük és eltérő jellemzőik folytán általános érvényű szabályt aligha lehetne kreálni, vagy csak olyan absztrakt szabályt, ami tartalmilag valójában értelmezhetetlen.

A követelések tartalmát a kötelmi jog szabályanyaga foglalja magában, átruházásukra nézve az engedményezés adekvát megoldást jelent. Így álláspontja szerint a tulajdonjog tárgyává tenni őket felesleges megkettőzése lenne a jognak, és érdemi újdonságot nem hozna.³⁶

A szerződési pozíciók tekintetében is a sokszínűség a probléma. Mivel minden szerződéses pozíció más és más tartalmat hordoz, lehetetlen lenne általános jellegű szabályt alkotni az átruházhatóságukra vonatkozóan.

Ezekre figyelemmel Menyhárd úgy véli, hogy egy generális tulajdoni szabályozás, mely az összes fent említett vagyoni jogi pozíciót magába implementálná, tartalmatlan lenne absztraktsága miatt, arról nem is beszélve, hogy rengeteg kivételt kellene meghatározni, hiszen többek között a tulajdoni igények, a birtok, a birtokvédelem értelmezése meglehetősen nagy nehézségekbe ütközne a kiterjesztett tulajdonfogalom esetében.³⁷

A magyar bírói gyakorlatban újabban felmerült az „eszmei dolog” fogalma a korlátozott felelősségű társaságban tagsági jogot megtestesítő üzletrész jogi minőségének meghatározásával összefüggésben. A '88-as Gt. lehetővé tette az üzletrészek adásvétel útján történő átruházását. A probléma ott jelentkezett, hogy az üzletrész nem fért bele a Ptk. dolog fogalmába, holott a jogszabály tulajdoni tárgyként kezelte, s ez alapján átruházhatónak és megterhelhetőnek kellene lennie. A védjegyekkel kapcsolatban ugyanez megállapítható.

Az értelmezés kapcsán felmerülő jogi ellentmondások kétirányúak. Az egyik problémakör az, hogy nem volt világos, hogy az üzletrészt milyen szabályok szerint kell átruházni, ugyanis az adásvétel közvetett tárgya a Ptk. 365. § (1) bekezdése alapján a dolog, tehát az üzletrészre nem lehetnének alkalmazandóak az adásvétel szabályai. Ugyanígy az engedményezés sem adekvát megoldás, hiszen az a követelések, és nem a

³² DRINÓCZI: i. m. 609. o.

³³ SERÁK: i. m. 227. o.

³⁴ Uo. 227. o.

³⁵ MENYHÁRD ATTILA: Tulajdonvédelem és kisajátítás, in Liber Amicorum. Ünnepi előadások és tanulmányok Harmath Attila tiszteletére, 2007, ELTE–ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 241. o.

³⁶ Ezzel ellentétesen vélekedik BÍRÓ György, aki a követelések átruházására is a tulajdonátruházó szerződéseket alkalmazná. Ugyanakkor nem tartja feltétlenül szükségesnek a dolog fogalom kiszélesítését, csupán az átruházás lehetséges tárgyait bővítené ki sajátos jogtárgyakkal. Lásd bővebben: BÍRÓ GYÖRGY: Átruházó szerződések, in Polgári Jogi Kodifikáció, 2003/2. szám, 18. o.

³⁷ MENYHÁRD ATTILA: A tulajdonjog tárgyai, előadás a Symposium Iubilaei Facultatis Iaurinensis című konferencián, 2010.09.21., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar.

jogosultságok átengedését jelenti. A jogátruházás kiszorult a Ptk. keretei közül, és az csak egyes speciális jogszabályokban maradt meg. A bírói gyakorlat ezt úgy oldotta fel, hogy „eszmei dolognak” minősítette az üzletrészt, s ezzel lehetővé tette – analógia legis – útján az adásvételre vonatkozó szabályok alkalmazását.³⁸ Sárközy Tamás ezen túlmenően magát az egész vállalatot, mint vagyonegységet is a tulajdon tárgyának tartja. A jogirodalom nem egységes ezen a téren.³⁹

Másik oldalról a hibás teljesítés megítélése okozott ellentmondást, mert a hibás teljesítésre alapozott árleszállítási vagy kártérítési követelésekre a Legfelsőbb Bíróság azzal reagált, hogy e tekintetben nem minősítette a Ptk. szerinti dolognak az üzletrészt.⁴⁰ Az üzletrésznek ez a jogi Janus arcúsága a szellemi tulajdon körében, így védjegyek esetében is megfigyelhető, az üzletrész és a védjegy közötti párhuzam tagadhatatlan, a fent említett jogi problémák ugyanúgy felmerülnek.

Látható, hogy elméleti szempontból a szellemi alkotások, és közelebbről a védjegy rendszertani elhelyezése nem is olyan egyszerű, korszakonként változó tendenciák és tulajdonelméleti konfliktusok nehezítik a besorolást. A hatályos Ptk. alapján dolognak nem tekinthetőek, hiszen nem vehetőek birtokba, mert nem testi tárgyak. A védjegy egy olyan grafikailag ábrázolható megjelölés (akár szellemi alkotásnak is minősülhet), amelyhez egy iparjogvédelmi jogosítványcsomag kapcsolódik. Ha e jogosítványcsomag tartalmát leredukáljuk, és a lényegi elemeit egy-egy kulcsszóban próbáljuk megragadni, akkor kétségtelenül a használat és a rendelkezés lesz a végeredmény. E két jogosultság ismerősen cseng a tulajdonosi triászból. A triász két tagja – a birtoklás a testetlen jelleg miatt nyilvánvalóan nem értelmezhető – ugyanúgy vonatkozik a védjegyekre is, mint a dolgokra. A 17/1992. AB határozatban helyesen megállapította a testület, hogy a használat joga egy olyan vagyoni értékkel bíró jogosultság, amely a tulajdonjognak önálló szelvényjoga. A határozat a rendelkezési jogra nem tér ki, de arról is megállapítható ugyanez. Amin tulajdonjog fennállhat, azon a tulajdonosi triász három eleme is fennáll. Felmerül tehát a kérdés, hogy a tulajdonjog és a szelvényjogai kölcsönösen feltételezik-e egymást? Amin a használat vagy a rendelkezés fennállhat, azon a tulajdonjog is? E kérdés nem válaszolható meg egyértelműen. Az alkotmányos tulajdonfogalom alapján véleményem szerint ez egy egymást kölcsönösen feltételező kapcsolat, azonban a polgári jogi dogmatikában csak egyoldalú reláció, mert nem lehet minden tulajdonjog tárgya, amin használati vagy rendelkezési jog állhat fent. Így ismét azzal a problémával találjuk magunkat szembe, hogy a jogrendszerünk által használt több tulajdonfogalom elméleti és gyakorlati ellentmondásokat szül.

5. A Vt. „TULAJDONJOGI FELFOGÁSA”

A Vt. indokolása elismeri, hogy a védjegyoltalom dinamikus oldalához tartozik annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a védjegyek és az oltalmukból eredő kizárólagos jogosultságok milyen módon vesznek részt a vagyoni forgalomban. Ehhez képest a védjegyek átruházásáról igen szűkszavúan rendelkezik a törvény. A III. fejezet a védjegy és oltalma a vagyoni forgalomban címet viseli, és ebből mindössze egy szakasz, a 19. § foglalkozik az átruházás során bekövetkező jogutódlás kérdésével. A 22. § pedig a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényre hivatkozik az egyéb szabályok alkalmazásának tekintetében.

A törvény szakított a szellemi alkotások jogára vonatkozó addigi koncepcióval, mert – az indokolása szerint – az addig elfogadott elmélet ugyan erős gyökerekkel bír a magyar magánjogban, de a védjegyekre és a védjegyek oltalmára nézve gyakorlatilag értelmezhetetlen. Az a megközelítés, hogy a szellemi alkotás az alkotó „objektívalódott megnyilvánulása”, s hogy ennek következtében az iparjogvédelemmel és a szerzői joggal kapcsolatos jogok elválaszthatatlanok az alkotó személyétől és személyhez fűződő jogaitól, a védjegyek vonatkozásában alkalmazhatatlan. Ha a hagyományos álláspontot fogadnánk el, az azzal járna együtt, hogy a védjegyek elveszítenék piaci- gazdasági funkciójukat. E tekintetben Elster versenyjogi elmélete hatott a Vt.-re, így – véleményem szerint helyesen – a védjegyek piaci versenyben betöltött szerepét hangsúlyozza a törvény. Az indokolás kiemeli azt is, hogy noha a védjegyek egy része alkotási folyamat eredményeképpen születik, de a vagyoni értéke ettől teljesen független, mert azt a megkülönböztető képessége és a vásárlók körében elért jó hírneve, goodwillje fogja meghatározni, tehát az teljesen piaci alapú. Viszonylag ritka az olyan védjegy, amelyiket az azt megalkotó grafikushoz vagy tervezőhöz kötnénk (például Walt Disney), és nem a védjegy mögött álló vállalkozáshoz vagy annak termékéhez. A megkülönböztető jelzések jogi funkci-

³⁸ Lásd bővebben: BALÁSHÁZY MÁRIA: Az üzletrész átruházásának egyes kérdéseiről, in PÁZMÁNDI KINGA (szerk.): Sárközy Tamás- ünnepi kötet, 2006, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest, 9–25. o.

³⁹ GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): A polgári törvénykönyv magyarázata, 1998, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 252–253. o.

⁴⁰ MENYHÁRD ATTILA: Dologi jog, 2007, Osiris Kiadó, Budapest, 47–48. o.

ójában az alkotó folyamatok irrelevánsak, éppen ezért nem az a lényege a védjegyoltalomnak, hogy a védjegyet, mint szellemi alkotást védje a jogosulatlan elsajátítástól, hanem az, hogy a védjegy jogosultja számára kizárólagos használati jogot biztosítson, ezáltal megvédve őt attól, hogy mások a versenyben az ő védjegyére építve jussanak indokolatlan versenyelőnyhöz, illetve, hogy a fogyasztóknak a védjeggyel kapcsolatos kedvező értékítéletét mások jogosulatlan védjegyhasználatra csorbítsa.⁴¹

A törvény a fenti axiómákat helyesnek véve azon az elvi állásponton van, hogy a védjegy vagyontárgy, a vállalat vagyonának része, és hogy a védjegyen fennálló oltalom a szellemi tulajdon egyik formája. A Vt. ezzel gyakorlatilag az angol tulajdoni elmélet irányába fordult, elfogadva azon kevés magyar magánjogász véleményét, akik ezt vallották, és szembemenve a hagyományos magyar jogelmélettel, illetve megbontva a korábbi időszak szellemi tulajdonra vonatkozó elméletét. De ez a megközelítés következik a TRIPS egyezményből⁴² is, ami a tagállamokra bízta az átruházás feltételeinek meghatározását azzal, hogy lehetővé kell tenni a védjegyek átruházását a vállalatok vagy azoknak egy részének átruházásától függetlenül is.⁴³ A PUE a védjegyek ilyen szintű önállósításáig nem jutott el, ugyanis az még a védjegy átruházásának feltételéül szabja a vállalat átruházását is.⁴⁴

Magyarországnak közösségi és nemzetközi szinten is alkalmazkodnia kell a védjegyjogi jogharmonizációs trendekhez, így anyagi jogi értelemben a 89/104/EKG tanácsi irányelv, míg eljárási értelemben a TLT⁴⁵ és a TRIPS egyezmény köti hazánkat. Az irányelv azonban a védjegyek átruházásra vonatkozóan nem tartalmaz előírásokat, a közösségi védjegyekre irányadó átruházási szabályok pedig nem kötik a magyar jogalkotót.

A Vt. tehát megtette az első lépést az átruházhatóság megkönnyítése irányában, a Ptk. azonban még várat magára. A hatályos Ptk. alapján, ahogy fentebb is említettem, az adásvétel tárgya csak forgalomképes dolog lehet. Ez azt eredményezi, hogy a védjegyek átruházására az adásvétel szabályait – annak dolgokhoz kötöttsége okán – legfeljebb analógia útján lehet alkalmazni. Az országgyűlés által elfogadott, de az Alkotmánybíróság miatt hatályba nem lépett új Ptk. azonban szakított ezzel a merev állásponttal, és elismerte a jogokat és követeléseket is, mint az adásvétel tárgyát. Ezzel a szemléletváltással a védjegyoltalom átruházása is beemelhető lett volna a Ptk. keretei közé. A koncepciót a szakirodalom részéről rengeteg kritika érte, de véleményem szerint ez a megoldása pozitív hatással lenne a védjegyjogra. Ha egy Ptk.-beli szerződéses konstrukció egyértelműen alkalmazható lenne a védjegyátruházásokra, az mind a szerződő felek, mind pedig a jogalkalmazó dolgát megkönnyítené. Arra a kérdésre, hogy ez az igény a jövőben kielégítést nyer-e, a jelenleg készülő újabb Ptk. fog választ adni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BALÁSHÁZY MÁRIA: Az üzletrész átruházásának egyes kérdéseiről, in Pázmándi Kinga (szerk.): Sárközy Tamás- ünnepi kötet, 2006, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
2. BÍRÓ GYÖRGY: Átruházó szerződések, in Polgári Jogi Kodifikáció, 2003/2. szám, 14–30. o.
3. BOBROVSZKY JENŐ: Iparjogvédelem és csúcstechnika, 1995, Országos Találmányi Hivatal, Budapest.
4. DRINÓCZI TÍMEA: Az alkotmány magántulajdonra vonatkozó rendelkezésének és 13. §-ának értelmezése, in Magyar Jog, 2004/10. szám, 607–612. o.
5. EÖRSI GYULA: A tulajdonátszállás kérdéseiről, in SÁRKÖZY TAMÁS – VÉKÁS LAJOS (szerk.): Eörsi Gyula emlékkönyv, 2002, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest.
6. FALUDI GÁBOR: Szerzői jog, iparjogvédelem és a Ptk. koncepciója (I. rész), in Polgári Jogi Kodifikáció, 2003/2. szám, 3–13. o.
7. GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): A polgári törvénykönyv magyarázata, 1998, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
8. KOLOSVÁRY BÁLINT: Magánjog, 1930, Studium Kiadó, Budapest.

⁴¹ BOBROVSZKY: i. m. 54. o.

⁴² Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól Szóló Egyezmény, teljes megnevezése Trade- Related aspects of Intellectual Property Rights (a továbbiakban TRIPS). Lásd bővebben: CSIKY PÉTER: A TRIPS egyezmény szerepe a nemzetközi iparjogvédelmi rendszerben, in Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 1998/3. szám, elektronikus publikáció, <http://www.mszh.hu/kiadv/ipsz/199806/csiki.html>, 2010.03.14.

⁴³ TRIPS 21. cikk.

⁴⁴ PUE 6^{quater} cikk.

⁴⁵ A WIPO égisze alatt létrejött, 1994-ben aláírt Védjegyjogi Szerződés, angolul Trademark Law Treaty (a továbbiakban TLT).

9. LENKOVICS BARNABÁS: A fenntartható tulajdoni alapokról, a tanulmány az Andrássy úti esték vita anyaga, Civil Akadémia Alapítvány, Budapest.
10. LENKOVICS BARNABÁS: A tulajdon társadalmazása és magánosítása, in Liber Amicorum. Studia L. Vékás dedicata, 1999, ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest.
11. LENKOVICS BARNABÁS: Magyar polgári jog: Dologi jog, 2008, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest.
12. LONTAI ENDRE – FALUDI GÁBOR – GYERTYÁNFY PÉTER – VÉKÁS GUSZTÁV: Magyar polgári jog. Szellemi alkotások joga, 2008, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Budapest.
13. MENYHÁRD ATTILA: A tulajdon alkotmányos védelme, in Polgári Jogi Kodifikáció, 2004/5–6. szám, 24–32. o.
14. MENYHÁRD ATTILA: A tulajdonjog tárgyai, előadás a Symposium Iubilaei Facultatis Iaurinensis című konferencián, 2010. szeptember 21., Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar.
15. MENYHÁRD ATTILA: Dologi jog, 2007, Osiris Kiadó, Budapest.
16. MENYHÁRD ATTILA: Tulajdonvédelem és kisajátítás, in Liber Amicorum. Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére, 2007, ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest, 241–258. o.
17. MOLNÁR ISTVÁN: A szellemi tulajdon hasznosítása, in BUZÁS NORBERT (szerk.): Innovációmenedzsment a gyakorlatban, 2007, Akadémiai Kiadó, Budapest.
18. MORCOM, CHRISTOPHER – ROUGHTON, ASHLEY – MOLYNICZ, SIMON: The modern law of trade marks, 2008, Lexis Nexis Kiadó, London.
19. SERÁK ISTVÁN: Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből, in Iustum, Aequum, Salutare, III. 2007/4. szám, 215–233. o.
20. SZLADITS KÁROLY: A magyar magánjog. 4. köt., Kötelmi jog különös rész, 1942, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
21. SZLADITS KÁROLY: A magyar magánjog. 5. köt., Dologi jog, 1942, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
22. SZLADITS KÁROLY: A Magánjogi Törvénykönyv Javaslat, in Jogtudományi Közöny, 1928/6. szám, 49–56. o.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

1. 1997. évi XI. törvény a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról.
2. 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
3. Trade Marks Act (1994).
4. 17/1992. (III. 30.) számú AB határozat.
5. 64/1993. (XII. 22.) számú AB határozat.

PÖLÖSKEI ILDIKÓ

VAGYONADÓZTATÁS: MIT, MIÉRT, HOGYAN... A „SZÜKSÉGES ROSSZ”?¹

„Az emberi törvény csak annak erejénél fogva törvény, hogy az igazságos gondolkodással egyezik, amiből nyilvánvaló, hogy az eredete az örök törvényben van, amennyiben pedig nem egyezik meg az igazságos gondolkodással, annyiban jogtalan, igazságtalan törvénynek lehet nevezni. Az ilyen törvény nem törvény, hanem csak egy neme az erőszaknak.”²

-Aquinói Szent Tamás-

A cikk alapjául az az adószervezeti reform szolgál, amiről oly sokat hallani különböző közéleti fórumokon, mely közkedvelt téma a szakmai folyóiratokban, valamint laikus emberek közötti beszélgetésekben is, igaz más-más megközelítésből. Ez a reform egy olyan folyamat, amellyel óvatosan kell bánni, mivel az széles körben fejt ki hatását, gondolok itt a vállalkozások működésére, arra, hogy mennyire vonzó az ország a befektetők számára és természetesen nem utolsósorban a dolgozó, becsületesen jövedelemadót fizető személyekre is, akik szintén érintettek ezen döntésekben. Természetesen ezeknek a reformtörekvéseknek a megvalósítása nem megy egyik pillanatról a másikra. Bizonyos, hogy az eddigi adóreform-törvényekben volt, és nem elhamarkodott kijelentés azt állítani, hogy az elkövetkezőkben lesz is számos alkotmányossági probléma, de bízom benne, hogy pár éven belül letisztul a szabályozás.

Az a tendencia, ami a vagyoni és fogyasztási típusú adók középpontba állításán alapul és Nyugat-Európában már korábban elindult, Magyarországon is jelentkezik kormányzati elképzelésekben, sőt, az utóbbi években nemcsak jelentkezik, hanem jogszabályalkotás révén megvalósulni is látszik. Üdvözlendő ez abból a szempontból, hogy az Alkotmány 70/I.§ szakaszában meghatározott jövedelem és vagyonarányos közteherhivatal csak ennek révén tud megvalósulni. A szakasz részletesebb elemzését mellőzve látható, hogy konjunktív feltétel a jövedelmi és vagyoni viszonyoknak megfelelő közteherhivatal kötelezettsége. Ebből levezethető tehát a vagyonadóztatás alkotmányossága.³

Felhívom a figyelmet arra, hogy a központi típusú adók állnak a cikk középpontjában, illetve arra, hogy már hatálytalan jogszabályok alapján is dolgoztam, mivel a vagyonadóztatással kapcsolatban magát a folyamatot szeretném bemutatni, nemcsak a jelenleg hatályos szabályozást. A bevezetést követően az első adónem, amit kiindulópontnak vettem a luxusadó. Ezt követően említés szintjén az egyes nagyobb értékű vagyontárgyak után fizetendő adóról lesz szó, majd részletesen vizsgálom az ingatlanadót. Végül záró gondolatként összegzem a témával kapcsolatos véleményem, és a jövőre vonatkozó elképzeléseket.

MIÉRT KELL VAGYONADÓZTATÁS?

Az államháztartás hosszú távú fenntarthatósága nagy jelentőséghez jutott a kilencvenes évek második felétől, azóta napjaink kiemelt jelentőségű közéleti témája, mely nagy felelősséget ró az aktuális kormányzatra. A különböző kormányprogramok a költségvetési egyensúly megteremtését tűzték ki célul, többek között adóreformok révén több-kevesebb sikerrel. Sajnálatos módon a rejtett gazdaság, illetve a be nem jelentett foglalkoztatás Magyarországon hatalmas méreteket ölt. A legnagyobb probléma az, hogy az adók és járulékok kifizetése nagyon széleskörű - már-már „össznépi játékról” van szó- és nemcsak a munkaerőpiac periferiáján lévőkre jellemző a fizetési kötelezettségek alól történő kibúvás. A rejtett gazdaság léte pedig önmagában is kormányzati kudarcot jelent.⁴

A vagyonadó a vagyont, tőkét terhelő adók (capital taxes) csoportjába tartozik. Magyarországon az Unió átlag feletti a fogyasztást terhelő adók mértéke, EU átlag alatti a tőkét terhelő adók aránya, valamint átlagosnak minősül a munkát terhelő adók aránya.⁵ A fogyasztási adó Vörös András szerint demokratikus adónak számít tekintetben, hogy mindenki fizet, aki vásárol. Viszont antidemokratikus azért, mert a kisebb

¹ Kézirat lezárva: 2010. április 7. (módosítva a 2010. évi XC. törvény vonatkozásában)

² VÖRÖS ANDRÁS: Adó és adózás, ingatlanadó!, in Valóság, 2006/12. szám, 39. o.

³ Lásd bővebben az Alkotmány 70/I. § elemzése: JAKAB ANDRÁS (szerk.): Az Alkotmány Kommentárja II., 2009, Századvég Kiadó, Budapest, 2655–2662. o.

⁴ SEMJÉN ANDRÁS (szerk) – TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk): Rejtett gazdaság –be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás –kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai, 2009, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 10–11. o.

⁵ Magyarország aktualizált konvergencia programja 2007–2011, 2007, Budapest, 30–31. o.

jövedelemmel rendelkező személyek vásárlóképességét jobban korlátozza, mint a tehetősebbekét.⁶ Vörös tanulmányában a következő, nagyon is elgondolkodtató javaslatot veti fel. A szerző szerint vizsgálni kellene, hogy a személyekhez, családokhoz az elmúlt évtizedben befolyt jövedelem fedezi-e vagyongyarapodásukat. Ennek oka az, hogy meg kellene akadályozni, hogy a nem becsületes munkával szerzett vagyont nem lehessen az utánuk megfizetett adóval legalizálni.⁷ Ténylegesen van igazságtartalma a felvetésnek, bár véleményem szerint a hatóságok rendelkezésére álló adatok birtokában ezt képtelenség felmérni. Emellett nem tartom következetes ténymegállapításnak a tanulmányban azt, hogy az adott vagyontárgyak után megfizetett adó révén legalizálnák azok eredetét. Egy nagyobb értékű vagyontárgy adóztatása, annak hatósági nyilvántartása révén megalapozhatja az adóalany jövedelem-bevallásának felülvizsgálatát is. Ha itt lényeges eltérés mutatkozik, esetleg eltitkolt jövedelemre derül fény, akkor az adóhatósági eljárásban szankciók alkalmazhatók. Úgy gondolom tehát, hogy az adóalanyok adott vagyontárgy utáni adó megfizetése révén nem legalizálják annak eredetét, hiszen annak megállapítása, hogy az be nem vallott jövedelemből származik-e már egy összetettebb eljárás eredménye.

Mi minősül vagyonnak? Vagyon alatt azokat a reáliákat értjük, melyek az adózó rendelkezésére állnak. Megkülönböztetünk érzékelhető és nem érzékelhető vagyont. Az előbbi ingókra és ingatlanokra különíthető el, míg a nem érzékelhető vagyon körébe például a részvények, betét és a követelés tartoznak. A vagyonadóztatás céljait Herich György a következőkben foglalja össze: egyrészt adóbevétel elérése, másrészt a közös terhekhez való vagyonarányos hozzájárulás, harmadsorban a jövedelemadó hiányosságainak korrigálása, végül az eszközhatékonysági előírás.⁸

A vagyon adóztatásának hátterében az az elképzelés áll, hogy így lényegesen kisebb mértékre szorítható az adóelkerülések száma és ez által az államháztartás bevétele növelhető, mivel adott személy egész vagyona nem titkolható el olyan könnyen, mint a jövedelme.⁹

Az adóelkerülések visszaszorítása mellett - a társadalmi szolidaritás alapján - a vagyon adóztatása révén valósul meg a legigazságosabb az Alkotmány 70/I.§ szakaszában deklarált jövedelem és vagyonarányos közteherviselés. A vagyon adóztatása többféle módon történhet: egyrészt idesoroljuk az ingatlanadót, cégautó adót, különadót, kamatadót, banki járadékot, valamint lehetséges, hogy meghatározott vagyontárgyak után keletkezik adófizetési kötelezettség –például gépjárműadó.

LUXUSADÓ

Az Országgyűlés 2005. november 7-én elfogadta a luxusadóról szóló 2005. évi CXXI. törvényt, melyet november 15-én hirdettek ki. A luxusadó egy központi adó volt, de az ebből befolyt összeg a települési önkormányzat bevételeit képezte.¹⁰ A fővárosban a forrásmegosztási jogszabályok szerint illette meg a bevétel a kerületi önkormányzatokat és fővárosi önkormányzatot. A kormányzat számításai szerint az adóalanyok száma kb. 30 ezer tulajdonosra volt tehető. Tőlük éves szinten kb. 1 milliárd forint adóbevétellel számoltak. Ez azonban messze elmaradt a várt összegtől, mivel az önkormányzatok nem kívántak ilyen jogcímen adót kivetni, holott ez számukra kötelezettség lett volna. Mivel a települési átlagérték meghatározásáról, valamint az értékövezetek kijelöléséről az önkormányzatnak kellett rendeletet alkotnia, mely rendelet megalkotása során a mérték tekintetében szinte teljes diszkrecionális jogköre volt az önkormányzatoknak, így ennek révén kerültek az önkormányzatok olyan pozícióba, hogy az adóköteles ingatlanok száma, illetve az utánuk fizetendő adó összege majdhogynem jelentéktelennek számított.

A luxusadó tárgya a Magyar Köztársaság területén, magánszemély tulajdonában álló, vagy magánszemély javára bejegyzett vagyoni értékű joggal terhelt lakásnak, valamint üdülőnek minősülő épület, épületrész volt, ha a számított értéke elérte a 100 millió forintot. Az adó mértéke az ingatlan számított értékének 100 millió fölötti része utáni 0,5% volt. Az adó összegéből levonhatók voltak az ingatlan után fizetendő helyi adók. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nyílt levelében támadta a luxusadót. A kamara kifogásolta egyrészt azt, hogy csak magánszemélyek tulajdonában és belföldön lévő ingatlanok után keletkezik fizetési kötelezettség, viszont nem kell adót fizetni az állami és céges épületek, a külföldön található ingatlanok,

⁶ VÖRÖS: i. m. 39. o.

⁷ Uo. 43. o.

⁸ HERICH GYÖRGY: Az ingatlanadó, mint vagyonadó, http://www.moklasz.hu/cikkek/cikk_30.pdf, 2010.03.19. 4–5. o.

⁹ GILYÉN ÁGNES: Háztűzérző –lefelé tartó árszpirált indíthat be az ingatlanadó 2008-ra tervezett, átgondolatlan bevezetése, in Figyelő, 2006/48. szám, 73. o.

¹⁰ SIMON ISTVÁN (szerk.): Pénzügyi jog II., 2007, Osiris Kiadó, Budapest, 335. o.

valamint a magánszemélyek más vagyontárgyai (pl. értékpapírok, hajók, ékszerek, helikopterek, medencék) után.¹¹ Ezt az adónemet az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította jogbiztonsági aggályokra hivatkozva, mivel az a három lépcsős eljárás, ami révén az adóalapjához, tehát a számított értékhez eljutotunk, végig normatív rendelkezéseken alapult, és a végső határozat elleni érdemi jogorvoslat nem volt biztosítva.¹² Amit fontos hangsúlyozni: az alkotmánybírák kimondták, hogy önmagában sem az nem alkotmányellenes, hogy az ingatlanokra vagyondót vet ki a jogalkotó, sem pedig az, hogy ezt a számított érték alapján teszi.¹³

2009. ÉVI LXXVIII. TÖRVÉNY AZ EGYES NAGY ÉRTÉKŰ VAGYONTÁRGYAKAT TERHELŐ ADÓRÓL (TÖVÁBBIKBAN: NÉRT.)

Az Országgyűlés a 2009. június 29-ei szavazáson elfogadta a vagyondóról szóló T/9818-as törvényjavaslatot.¹⁴ A törvény Általános Indokolásában látható, hogy a Kormány az adórendszer átalakítása érdekében a forgalmi- valamint a vagyoni típusú adók növelésével kívánja megteremteni a munkát terhelő közterhek csökkentésére az alapot. Továbbá nemzetközi összehasonlításban a vagyoni típusú adókból származó bevétel adóbevételeken belüli súlya elmarad az átlagos mértéktől, ezért is indokolt volt annak bevezetése. A jogszabály hatálya 4 vagyontárgyra terjedt ki: a törvényben meghatározott nagy teljesítményű személygépkocsira, vízi járműre, légi járműre és lakóingatlanra. A továbbiakban csak a lakóingatlanra kivetett adóról lesz szó. (Az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról szóló 2010. évi XC. törvény 33. §-a 2010. augusztus 16-ai hatállyal hatályon kívül helyezte a Nért.-et. Ez a hatályon kívül helyezés nem visszaható hatályú, így az abban foglalt kötelezettségeket 2010. január 1. és 2010. augusztus 16-a közötti időszakra vonatkozóan teljesíteni kell.)¹⁵

INGATLANADÓ

Ez egy társadalmi elfogadottságtól mentes, „új” adónem. Újdonsága abban rejlik, hogy központilag kötelezően beszédett, tehát nem önkormányzatok által diszkrecionális jogkörben beszédhető adónemről van szó. Általános politikai konszenzus volt abban, hogy a foglalkoztatás adóterheit csökkenteni kell, továbbá át kell alakítani a személyi jövedelemadó rendszerét, és ehelyett a vagyon adóztatására és a fogyasztási típusú adókra kell helyezni a hangsúlyt. A legvitatottabb mellett a legköltségesebb jelzőt is magáénak tudhatja az ingatlanadó, hiszen az új adónemből várt bevétel 8-10%-a költség.

Az ingatlanadó bevezetésének célja, hogy átalakuljon az önkormányzatok finanszírozási szerkezete.

Midőn a kormányzat elhatározta, hogy lép ingatlanadóügyben, - amennyiben azt rövid határidőn belül szeretne volna bevezetni - két megoldás állt előtte. Vagy a korábbi luxusadó-törvényt módosították volna akként, hogy az abban megállapított adóhatárt 100 millió forintról leszállítják alacsonyabb összegre, illetve esetleg progresszivitást visznek a rendszerbe. Ebben az esetben az alkotmánybírósági döntést figyelembe véve meg kellett volna teremteni a számított érték érdemi vitathatóságát. Másik választási lehetőség az lett volna, hogy az önkormányzatok által jelenleg diszkrecionális jogkörben kivetett ingatlanadók (telek-, építmény-, kommunális adó) valamelyikét központilag kötelezően kivetnék, vagy helyettük létrehoznának egy új, négyzetméteralapon számított egységes ingatlanadót.¹⁶

Hazánkban az ingatlanadó bevezetését több dolog alapozza meg. Egyrészt a nyugat-európai valamint a környező országok gyakorlata, másrészt egy adórendszer szerkezeti reform, melynek keretében a kormányzat csökkenteni kívánja az önkormányzatoknak juttatott központi költségvetési támogatás összegét úgy, hogy az így kiesett jövedelemforrást a központi szinten beszédett, az ingatlanok után fizetendő adóból befolyt összeggel pótolná. Az ingatlanadó bevezetése során azt kell szem előtt tartani, hogy ne egy szűk réteget adóztasson meg a kormányzat, hanem az ingatlantulajdonosok minél szélesebb körét. Ennek eredményeképp a

¹¹ MOLNÁR PATRÍCIA: Luxusadó-bevallások –Fényűző lassúság, in HVG, 2006/18. szám, 117. o.

¹² 155/2008. (XII.17.) AB határozat IV. rész.

¹³ 155/2008. (XII.17.) AB határozat IV. rész 5. pont.

¹⁴ http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_szav.szav_lap_egy?p_szavdatum=2009.06.29.16:43:11&p_szavkepv=I&p_szavkpvcso=I&p_ckl=38, 2010.03.18.

¹⁵ <http://www.adoklub.eu/tag/televizio-keszulek-uzemeltetesi-dija>, 2010.10.10.

¹⁶ FEKETE EMESE: Elvételi –ingatlanadó tervek, in Figyelő, 2009/20. szám, 20. o.

minimálisra kell szorítani az adómentességek körét, továbbá az esetlegesen nyújtandó adókedvezmények körét is szűkre kell szabni.

Az egyes államok ingatlanadóztatási gyakorlata alapján megállapítható, hogy különböző dolgok képezhetik az ingatlanadó alapját. Például a bérleti díj Franciaországban, a biztosítási érték Svájcban, az ingatlanlankataszter Olaszországban, valamint Spanyolországban, az ingatlan területe négyzetméter alapon Csehországban és Lengyelországban, a forgalmi érték Kanadában... Ezzel szemben egyes országok megszüntették az ingatlanadót pl. Luxemburg, mások pedig úgy döntöttek, hogy a nem lakás céljára szolgáló ingatlanokat adóztatják ezen a jogcímen. (pl.: Írország).¹⁷ Ellentétben a bevezetni kívánt magyar szabályozással egyáltalán nem jellemző Európában, hogy bizonyos értékhatárt el nem érő ingatlan adómentes lenne. Alapvetően két módon állapítják meg az országokban a fizetendő adót: vagy az ingatlan értéke az adó alapja, vagy a négyzetméter. Az ingatlan értékének figyelembevételével történő adóztatás a gyakoribb, ezen belül a legtöbb esetben valamilyen korrigált értékkel számolnak, de például Spanyolországban a piaci ár az adóalap. Az unió legtöbb államában helyi bevételként, 100%-ban az önkormányzatok költségvetési bevételeit képezi az ingatlanadóból befolyt összeg, de akad ellenpélda is: Portugáliában a központi költségvetés bevételeit képezi a befolyt adó.¹⁸

A Nért. szerint az adó alapja az ingatlan az adóév első napján fennálló forgalmi értéke lett. Forgalmi érték a Nért. 2.§ 10. pontja értelmében az a pénzben kifejezhető érték, amely a vagyontárgy eladása esetén - a vagyontárgyat terhelő adósságok figyelembevétele nélkül - árként általában elérhető. Ebből jól látható, hogy nincs egyértelműen meghatározva a forgalmi érték fogalma. Mivel a törvény nem hivatkozik az Itv-re,¹⁹ különösen annak 70. § (3) bekezdésében foglaltakra, ezért az Art. szerinti eljárásban az adóhatóság teljes diszkrecionális jogkörébe tartozik az ingatlan értékének megállapítása.

Másik fontos fogalom a számított érték, amit úgy kaphattunk meg, hogy az ingatlan hasznos alapterületét megszoroztuk a vagyonadóról szóló törvény 1. mellékletében feltüntetett forgalmi értékkel, majd ezt megszoroztuk a korrekciós tényezők értékével. Jól látható tehát, hogy a forgalmi érték és az adózónak esetleg segítségül szolgáló számított érték közel sem azonos, sőt, messze eltérő kategória. Tehát az adóalany viselte volna a bevallásában az ingatlan értékeként feltüntetett összeg valótlanságából eredő valamennyi jogkövetkezményt.

Az adóalany által meghatározott forgalmi értéknél az adóhatósági ellenőrzés során lett volna egy 10%-os tűréshatár, melyet az Art. 124.§ (2) bekezdése tartalmazott. Ez lényegében azt jelentette, hogy amennyiben legfeljebb 10%-os az eltérés, akkor csak az adóhiányt kellett volna megfizetni, egyéb jogkövetkezmény nem lett volna alkalmazható. A 8/2010. (I.28.) AB határozatban a taláros testület megsemmisítette a Nért. lakóingatlanokat terhelő adóról szóló rendelkezéseit a következőkre hivatkozva: az adó alapjául szolgáló forgalmi érték a Nért. alkalmazásában egy pontosan meg nem határozott összeget takart, a törvény még egy olyan számítási módszert sem állapított meg, mellyel az adóalap megállapítható lett volna az adóalany számára. Az önbevallás révén egy olyan adat szolgáltatására lett volna kötelezve az adóalany, melynek pontos ismeretével nem rendelkezett. Felhívta a figyelmet a testület arra, hogy a Nért.-ben meghatározott 10%-os tűréshatár túl kevés, hiszen konkrét ügylet során egy ingatlan értéke széles alkusávban mozog.²⁰

Az ingatlanadó bevezetésének útjában az áll, hogy nincsen egy olyan közhiteles adatbázis, ami alapján az adóalapot meg lehetne állapítani. Már pedig amíg az egyik legfontosabb adótényállási elem körül bizonytalanságok mutatkoznak, addig az alkotmányossági vizsgálaton nem fog átmenni az ingatlanadó. A szakemberek többsége nem magával az ingatlanadó létevel ellenkezik, hanem annak elhamarkodott, szakmailag kimunkálatlan bevezetésén.²¹ A szakirodalom az olyan ingatlan után fizetett adót, melyben tulajdonosai laknak kiegészítő vagyoni adónak tartja, mivel a vagyonból fakadó jövedelem összegét csökkenti az állag sérelme nélkül.

Egységes magyarországi ingatlanlankataszter hiányában egy értékmeghatározáson alapuló ingatlanadó bevezetése szinte lehetetlen, de amennyiben egyszer meglesz az adatbázis, akkor annak 4-5 évenkénti felülvizsgálata során már lényegesen kevesebb munkát kell végezni.

¹⁷ 8/2010. (I.28.) AB határozat III. rész 1.1

¹⁸ SEBŐK ORSOLYA: Ingatlanadó-utak, szinte mindenhol van, de a mértékek eltérők, in Piac és Profit, 2009/6. szám. 14–15. o.

¹⁹ Itv. 70. § (3) bekezdés.

²⁰ 8/2010. (I.28.) AB határozat.

²¹ GILYÉN: i. m. 73. o.

ÖSSZEGZÉS

A témával kapcsolatban bennem az a vélemény alakult ki, hogy napjainkban Magyarországon a vagyoni típusú adók nem egyenlő eloszlásúak. Ezalatt értem egyrészt azt, hogy csak szűk körben meghatározott vagyon után adóznak az adózók (pl. megtakarításaik után kamatadót fizetnek), holott lehetne akár nagy értékű ékszerekre, drágakövekre is vagyoadót kivetni. Másrészt – és a problémát inkább ebben látom - nem egyenlő elosztásúak a vagyoni típusú adók, ha az önkormányzatok által diszkrecionális jogkörben kivethető vagyoni típusú adókra gondolunk. A helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény (továbbiakban: Htv.) alapján két vagyoni típusú adót jogosult az önkormányzat kivetni: az egyik az építményadó, a másik a telekadó. Ezekkel kapcsolatban azt látom helytelennek, hogy egyrészt teljesen diszkrecionális a kivetésük, másrészt pedig azokon a helyeken, ahol van ilyen típusú adófizetési kötelezettség, az eltérő terhet jelent az ingatlan tulajdonosok számára, mivel a fizetendő adómérték sem azonos. Véleményem szerint szükséges lenne egy egységes, valamennyi ingatlan után fizetendő adónem bevezetésére, ami a jelenleg egy adott ingatlan után fizetendő, vagy fizethető adónemek konglomerátuma volna. Ahhoz, hogy hatékonyan be lehessen az új adót szedni, továbbá az ehhez szükséges adatbázis forrásigénye miatt, központi adónemként volna célszerű bevezetni úgy, hogy a befolyt összeg az önkormányzatok bevételeit képezze, vagy megosztva a központi szinttel, de túlnyomórészt helyben maradjon. Így nem kerülnének egyenlőtlen helyzetbe az ingatlantulajdonosok pusztán annak révén, hogy melyik településen rendelkeznek ingatlannal, továbbá egységesíteni lehetne az ingatlanok után fizetendő adókat. Az adatbázis létrehozására költött, vagy jövőben elköltésre kerülő összeg felfogható a jövőbe való befektetésként is.

Az ingatlanadóztatással kapcsolatban ezt a többszintű és tartalmilag is kifogásolható szabályozást nem tartom helyesnek, amit a jogalkotó 2010. január 1.-jétől kívánt volna bevezetni. Az új szabályozás révén bonyolultabb, többszintűbb lett volna az ingatlanok adóztatása úgy, hogy ráadásul az adóalapot illetően nagyfokú bizonytalanság keletkezett volna a rendszerben. Ez fenn is akadt az alkotmányossági vizsgálaton.

A vagyontárgyak közül azért az ingatlan adóztatása a legkézenfekvőbb, mivel esetükben az adó nem mobil adóbázisra van kivetve. Nem kell tehát arról tartani, hogy olyan helyre viszik az adóalapot, ahol alacsonyabb az adókulcs.²² Emellett az adó kivetésének, illetve az adótárgy fellelhetőségének egyszerűsége miatt is kívánatos ez az adónem.

Eddig szó volt arról, hogy miért központilag és miért értékalapon kellene kivetni. Most nézzük, hogy milyen módon. Az AB által megsemmisített ingatlanadó sávos progresszív adóként került volna bevezetésre. Ez talán a legigazságosabb megoldás. Úgy gondolom, hogy idővel elfogadtatható a társadalommal az, hogy mindenki fizessen adót az ingatlantulajdona után. Természetesen nem túlterhelni kell az adóalanyokat, csupán egy minimális összeg révén hozzájárulásukat kérni a közjavak fenntartásához, az infrastruktúra fejlesztéséhez. A nagy értékű ingatlantulajdonosok pedig a progresszivitás révén nagyobb összeggel járulnának ehhez hozzá. Viszont a sok kicsi sokra megy elv szerint nyomon követhető pluszbevétel képződne az egységes ingatlanadó kivetése révén.

Végül de nem utolsósorban, talán az egyik legfontosabb dolog, hogy Magyarországon siralmasan rossz az adófizetői morál és nagy a szürke-fekete gazdaság mérete. Ha nem a minimálbéresek országa lennénk (nyilvánvalóan itt nem a tényleg minimálbérből élő polgárokról gondolok), és az szja fizetést nem kerülnék meg ilyen tömegesen az emberek (hozzátéve azt, hogy ezt gyakran nem önszántukból teszik), akkor talán szükség sem volna az ingatlanok ilyen széleskörű adóztatására, hanem maradhatna az adónem tulajdonképpeni luxusadó.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. FEKETE EMESE: Elvételi –ingatlanadó tervek, in Figyelő, 2009/20. szám, 19–20. o.
2. GILYÉN ÁGNES: Háztűzérző –lefelé tartó árspirált indíthat be az ingatlanadó 2008-ra tervezett, átgondolatlan bevezetése, in Figyelő, 2006/48. szám, 72–73. o.
3. HERICH GYÖRGY: Az ingatlanadó, mint vagyoadó, http://www.moklasz.hu/cikkek/cikk_30.pdf 2010.03.19.

²² SZALAI ÁKOS: Az értékalapú ingatlanadó Magyarországon. A helyi adminisztráció problémái és (egy) lehetséges gyógy mód, in Magyar Közigazgatás, 2001/4. szám, 216. o.

4. JAKAB ANDRÁS (szerk.): Az Alkotmány Kommentárja II., 2009, Századvég Kiadó, Budapest.
5. MOLNÁR PATRÍCIA: Luxusadó-bevallások –Fényűző lassúság, in HVG, 2006/18. szám, 116–117. o.
6. SEBŐK ORSOLYA: Ingatlanadó-utak, szinte mindenhol van, de a mértékek eltérők, in Piac és Profit, 2009/6. szám, 14–15. o.
7. SEMJÉN ANDRÁS (szerk.) – TÓTH ISTVÁN JÁNOS (szerk.): Rejtett gazdaság –be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás –kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai, 2009, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
8. SIMON ISTVÁN (szerk.): Pénzügyi jog II., 2007, Osiris Kiadó, Budapest.
9. SZALAI ÁKOS: Az értékalapú ingatlanadó Magyarországon. A helyi adminisztráció problémái és (egy) lehetséges megoldás, in Magyar Közigazgatás, 2001/4. szám, 213–229. o.
10. VÖRÖS ANDRÁS: Adó és adózás, ingatlanadó! in Valóság, 2006/12. szám, 39–45. o.
11. Magyarország aktualizált konvergencia programja 2007-2011, 2007, Budapest.
12. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_szav.szav_lap_egy?p_szavdatum=2009.06.29.16:43:11&p_szavkepv=I&p_szavkpvcsopt=I&p_ckl=38, 2010.03.18.
13. <http://www.adoklub.eu/tag/televizio-keszulek-uzemeltetesi-dija/>, 2010.10.10.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

1. 2005. évi CXXI. törvény a luxusadóról.
2. 2009. évi LXXVIII. törvény az egyes nagy értékű vagyontárgyakat terhelő adóról.
3. 1990. évi XCIII. törvény az illetékekről.
4. 1990. évi C. törvény a helyi adókról.
5. 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról.
6. 2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről.
7. 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról.
8. 155/2008. (XII.17.) AB határozat.
9. 8/2010. (I.28.) AB határozat.

SZILI-KIS ÁDÁM

ALKOTMÁNYOS BÜNTETŐJOG AVAGY A BÜNTETÉSI NEMEK KAPCSOLATA AZ ALAPVETŐ EMBERI JOGOKKAL

A „Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam”¹ mondja ki az alaptörvény, mely forrása minden jogágnak. A jogállamiság alapelve szélesen értelmezendő fogalom, melynek kereteibe bele kell helyezni az állam teljes egészét. Az állam alkotmányos felhatalmazást kap a közhatalom gyakorlására, melyet az Alkotmány és a saját maga által kialakított szervezetrendszer segítségével végez. A közhatalom elemeként értelmezhető az állam büntetőhatalma, igénye arra, hogy a társadalom deviáns viselkedésű individuumait valamely legitim szankció alkalmazásával büntesse, ezáltal a társadalmat bűncselekmények elkövetésétől visszatartsa, és megelőzze az adott egyén visszaesését². A magyar büntetőjog a tettarányos felelősség elvén alapul, amely arányosság magában foglalja az elkövető személyiségét, társadalomra veszélyességét, alanyi bűnösségét, illetve a többi elkövető magatartásához viszonyított elkövetői magatartását.³ A büntetőjogban alkalmazott szankciók e keretek között kerülnek alkalmazásra és végrehajtásra.

A kérdés az, hogy hol húzódik a végső határ, amely még elviselhető módon korlátozza az egyén autonómiáját. Ezek kijelölésére szolgálnak az alapjogok, melyek minden embert, személyt, állampolgárt megilletnek. A büntetőjog, azaz az ultima ratio⁴ csak akkor képes elérni a célját, ha korlátozza az alapvető jogokat, melyek tartalmát az Alkotmánybíróság határozataival jelöli ki. „Az alapjogok védelmének és a büntetőhatalom gyakorlásának kollíziója megköveteli, hogy a védelem és mértékének meghatározása mérlegelés eredményeként szülessen meg. A mérlegelést az Alkotmánybíróság a láthatatlan alkotmány szerepéről vallott felfogásában fejt ki.”⁵Ebből következően a szankciók immanens karakterisztikájához tartozik, hogy mindig valamely alapjoghoz kapcsolódnak, és azt korlátozva érvényesítik az igazságszolgáltatás akarátát.

A büntetések korszakonként változnak, hiszen a társadalom értékrendje sem azonos az egymást követő időszakokban. Eleinte a testi és megsemmisítő szankciókat alkalmazták a jogalkalmazók, mondván a társadalom tagjainak legfontosabb értéke a saját élete, teste és becsülete volt. Manapság ez már átalakult: a szabadság, a pénz elvonása és a munkáltatás szolgálja leginkább a büntetés célját.

1. SZABADSÁGVESZTÉS

A szabadság általában idegen erőtől való függetlenséget jelent. A társadalom tekintetében egy olyan eszmény, melynek elérésére az emberek vagy törekedtek, vagy féltve őrizték, ha már magukénak tudták. Ezért tekinthető jelentősnek alapjogként való deklarálása, mely a jog erejét felhasználva garantálja a szabadság létét. A büntetőjogban éppen e magas értékfok miatt került a szankcionálás eszközei közé.

A szabadságvesztés a személyes szabadsághoz való jogot érinti, mely – értelemszerűen az eddigiekből – nem korlátozhatatlan alapjog. Alapvető emberi jogot korlátozni csak törvény által lehet, úgy, hogy a korlátozás az alapjog lényeges tartalmát ne érintse.⁶ A büntető anyagi és alaki jog korlátozza leginkább a személyes szabadsághoz való jogot.

A szabadságtól való megfosztásnak, illetve a szabadság korlátozásának különböző fokozatai és formái lehetségesek. Szabadságvesztés büntetést csak bíróság szabhat ki, méghozzá azzal szemben, aki olyan cselekményt valósított meg, amelyet előzetesen a törvény bűncselekménynek nyilvánított.⁷ Ebből következik, hogy szabadságát csak akkor vesztheti el az elkövető, ha az elkövetéskor hatályban lévő törvény ezt követeli meg. A büntetésnek alkotmányos indokon kell alapulnia, azaz szükségesnek, arányosnak és végső soron igénybevettnek kell lennie. A bűnösség megállapítása és a büntetés tételszerű kimondása maradéktalanul

¹ Alkotmány 2. § (1) bekezdés.

² Generális és speciális prevenció.

³ JAKUCS TAMÁS (szerk.): A Büntető törvénykönyv magyarázata, 2004, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 148. o.

⁴ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.

⁵ WIENER A. IMRE: Büntetőpolitika – büntetőjog (jogszabálytan), in WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség, Büntetőjogi Tanulmányok, 2000, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 22. o.

⁶ Alkotmány 8.§ (2) bekezdés.

⁷ SÁRI JÁNOS – SOMODY BERNADETTE: Alkotmánytan II., 2008, Osiris Kiadó, Budapest, 110. o.

csakis a bíróság feladata. Érvényesül és funkcionál tehát maradéktalanul a nullum crimen sine lege elve, és annak mind a négy aspektusa.

A XVII. század eredménye, hogy először Angliában megtiltották az önkényes letartóztatást. Letartóztatás csak elfogató parancs és bírói végzés megléte esetén volt lehetséges, a letartóztatottal 24 órán belül közölni kellett a vádat vagy szabadon kellett bocsátani. A szabadlábon való védekezés jogát óvadék vagy kezesség ellenében is biztosítani kellett. Mindenki ártatlannak volt tekintendő, amíg bűnössége be nem bizonyosodott.⁸ Az angolok által meghatározott alapok a mai napig érvényben vannak, a magyar jogrendszer is követi ezen elveket, amit csak megerősít, hogy a magyar állam a védelemhez való jogot és az ártatlanság vélelmét alkotmányos szinten is deklarálta. A szabadság elvonása tehát nemcsak büntetésként, hanem indokolt esetben⁹ már a nyomozás ideje alatt kényszerintézkedésként is elrendelhető, melynek szabályai szigorúak és precízen meghatározottak. Az állam szabályok közé szorítása kizárja az önkényességet, mely összeférhetetlen a személyes szabadsághoz való joggal.

A személyes szabadságtól való megfosztás abban az esetben törvénytelen (jogellenes, önkényes), ha nem a törvényben meghatározott okokból és nem a törvényben meghatározott eljárás alapján történt. Az alkotmányos alapjog megsértéséért az alkotmány rendelkezéseiből folyóan kártérítési igény keletkezik, amely a bíróság előtt érvényesíthető. Az egyes korlátozó rendelkezések csak akkor fogadhatók el alkotmányszerűnek, ha az általuk elérni kívánt és alkotmányosan elismert célhoz képest a korlátozás szükségszerű és arányos.¹⁰

A személyes szabadsághoz való jogon kívül a szabadságvesztés ideje alatt szünetel az elítéltnak a szabad mozgáshoz és a tartózkodási hely szabad megválasztásához; a gyülekezéshez; a sztrájkhoz való joga, valamint a választójoga és a szülői felügyeleti joga. Korlátozottan élhet a közérdekű adatok megismeréséhez való jogával, a munkához való jogával, a véleménynyilvánítás szabadságával, művelődéshez való jogával és egyesülési jogával.¹¹ Vagyis a szabadságvesztés büntetés nemcsak a modern társadalmak legfontosabb értékét veszi el, vagyis az egyéni szabadságot, hanem lényegesen korlátozza a bűnös¹² személyek mozgásterét az alkotmányos jogok terén. Az elítéltek szinte teljes mértékben kizárásra kerülnek az állampolgári élethez tartozó jogok köréből, amely helyzetüknél fogva értelemszerű. Úgy gondolom, hogy a deviáns magatartásokra reagáló büntetőhatalom az adott egyént a társadalom rendszeréből kivonja. Ez esetben nem várható el annak a lehetőségnek a biztosítása, hogy ezek az individuumok jogaik gyakorlásával visszahatást gyakoroljanak a társadalom működésére. Mindez nem férne össze a szabadságvesztés eszméjével, mi szerint ez jelenti jelenleg a leg súlyosabb szankciót büntetőjogunkban. Továbbá egyetértek azzal az állásponttal, hogy „a szabadságvesztés alkalmazása komoly pozitív¹³ eredménnyel járhat a bűnözés elleni harc területén, de csak akkor, ha ennek megteremtjük a társadalmi, gazdasági, politikai feltételeit.”¹⁴

⁸ Habeas Corpus Act, in BADÓ ATTILA – TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Nemzeti Alkotmányok az európai unióban, 2005, Complex kiadó, Budapest.

⁹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.) 129. § (2) bekezdés:

A terhelt előzetes letartóztatásának szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt folytatott eljárásban, és akkor van helye, ha

a) megszökött, a bíróság, az ügyész, illetve a nyomozó hatóság elől elrejtőzött, vagy szökést kísérelt meg, illetőleg az eljárás során ellene újabb, szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény miatt eljárás indult,

b) szökésének vagy elrejtőzésének veszélyére tekintettel vagy más okból megalapozottan feltehető, hogy az eljárási cselekményeknél a jelenléte másképp nem biztosítható,

c) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén, különösen a tanúk befolyásolásával vagy megfélemlítésével, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat megsemmisítésével, meghamisításával vagy elrejtésével megghiúsítaná, megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást,

d) megalapozottan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné, vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el.

¹⁰ 66/1991. (XII. 21.) AB határozat.

¹¹ 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 36. § (5)–(6) bekezdés.

¹² Azért merem használni e kifejezést, mert a szabadságvesztés büntetés kiszabása bírói ítéleten alapszik, vagyis az ártatlanság vélelme megdöntésre került.

¹³ A szabadságvesztés azonban olyan hátrányos változásokat alakíthat ki az elítéltnél, melyek a büntetés letöltését követően a büntetőhatalom újbóli működésbe lépését eredményezheti. Pl.: önálló életvitelre képesség lecsökken, bűnöző életre kioktatás lehetősége a büntetvégrehajtási intézményben, családi, társadalmi, személyi kapcsolatok felbomlása a büntetés letöltése alatt etc.

¹⁴ FÖLDVÁRI JÓZSEF: Magyar Büntetőjog, Általános Rész, 2002, Osiris Kiadó, Budapest, 256. o.

2. PÉNZBÜNTETÉS

„A pénzbüntetés, mint büntetőjogi szankció, olyan vagyoni hátrányt tartalmazó és a bíróság által megállapított értékű pénzbeli szolgáltatás, amelyet az elítélt a bűncselekmény elkövetése miatt az államnak fizet meg.”¹⁵ Abban áll tehát a szankció lényege, hogy a bűnelkövető számára anyagi hátrányt okozzon. E hátrány azonban társadalmi réteghez tartozás alapján elkülönül, hiszen a büntetés akkor éri el a kívánt megtorló és főleg preventív hatást, ha az adott egyén számára ez jelentős hátrányt okoz. Leegyszerűsítve, a gazdagok és szegények esetén más jelent az a mérték, amellyel a büntetés célja elérhető. A pénzbüntetés nem korlátozható oly mértékben az alapjogokat, mint a szabadságvesztés, azonban mégis összekapcsolódik egy ponton azokkal, hiszen szoros kapcsolatban áll egymással az anyagi hátrány és a tulajdonhoz való jog.

A tulajdonhoz való jog, bár nem az alapjogok között kerül tárgyalásra az Alkotmányban, az emberek elidegeníthetetlen, alapvető jogaként kezelendő. A tulajdon alkotmányjogi fogalma azonban nem egyezik a polgári jogi fogalommal, ennek megfelelően a tulajdon részjogosítványai (birtoklás, rendelkezés, használat) nem azonosíthatók a tulajdonhoz való jog alkotmányi védelmet élvező lényeges tartalmával.¹⁶ Az Alkotmánybíróság továbbá kifejtette, hogy az alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti védelemben. Mivel minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet, ezért a pénz is az adott személy tulajdonában áll. A pénzbüntetés tehát korlátozza az egyén tulajdonjogát, hiszen teljes egészében megvonja a tulajdonjog részjogosítványait, és ezzel egyéni cselekvési autonómiáját szorítja háttérbe.¹⁷ Azonban a büntetés mértéke nem lépheti túl a szükségesség és arányosság követelményéből eredő mércét.

Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége kerül előtérbe ez esetben, hiszen az államnak olyan szabályt kell alkotnia, illetve érvényesítenie a gyakorlatban, amellyel biztosítja a tulajdonjog egyénre tekintettel való arányos korlátozását. A Btk. e követelménynek teljes egészében megfelel, hiszen pénzbüntetést csak az elkövető vagyoni, jövedelmi, személyi viszonyaihoz és életviteléhez mérten lehet kiszabni. E mérték a bírói döntési autonómia keretén belül kerül meghatározásra, amely azonban nem lépheti túl a még alkotmányosan elfogadható mértéket.

Összességében tehát a büntetőhatalommal okozott anyagi hátrány az egyéni cselekvési autonómiát korlátozza oly módon, hogy elvonja az egyén tulajdonjogának hatálya alá tartozó dolgot, esetünkben a pénzt. Azonban itt látni kell azt is, hogy ez esetenként valamilyen ingó vagy ingatlan eladását feltételezi, amely a tulajdonjog megszűnésével jár. Úgy gondolom, hogy éppen ezért érinti súlyosan az elkövetőt a pénzbüntetés, hiszen szubszidiárius jelleggel, de teljes vagyoni helyzetére kihathat a bíróság által kiszabott mértékű büntetés. Végeredményben tehát a bíróság mérlegelése dönti el, hogy mennyiben korlátozza a bűnelkövető vagyoni helyzetét, de a döntést az alkotmányos jogszabályok keretein belül kell meghoznia, szigorúan tartva a szükségesség és arányosság követelményét.

3. KÖZÉRDEKŰ MUNKA

A törvényi felsorolást követve a következő büntetési forma a közérdekű munka. A következő jogok kapcsolódnak a munka fogalmához az alkotmány rendelkezései szerint: 1.) Mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához. 2.) Minden dolgozónak joga van olyan jövedelemhez, amely megfelel végzett munkája mennyiségének és minőségének. Mindenkinek joga van a pihenéshez, a szabadidőhöz és a rendszeres fizetett szabadsághoz.¹⁸ A kérdés csupán az, hogy ezek az alapjogok, milyen formában és mélységben kerülnek korlátozásra a közérdekű munka büntetés tekintetében.

A közérdekű munkát a bíróság ítéletében szabhatja ki mint büntetést. Az elítéltnak kötelessége elvégezni a meghatározott munkát. A büntetés ebből következően kapcsolódik az ember alapvető jogaihoz, hiszen mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához.¹⁹ A közérdekű

¹⁵ GELLÉR BALÁZS JÓZSEF: A magyar büntetőjog tankönyve I. Általános Tanok, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 337. o.

¹⁶ 64/1993. (XII. 22.) AB határozat.

¹⁷ Habár a tulajdonjog részjogosítványai nem részesülnek alkotmányos védelemben, azonban egyértelműen látszik az összefüggés e jogosítványok és a cselekvési autonómia között. Hiszen a részjogosítványok nélkül elképzelhetetlen, hogy cselekvési autonómiánk anyagi alapja megvalósuljon. Pl.: a tulajdonos önállóan, befolyásmentesen, kötelezés nélkül dönthet a tulajdonjog tárgyát képező dologról.

¹⁸ Alkotmány 70/B. §.

¹⁹ Alkotmány 70/B. § (1) bekezdés és 21/1994. (X. 13.) AB határozat.

munka éppen a munka megválasztásának szabadságát korlátozza, pontosabban a büntetés tekintetében teljes egészében figyelmen kívül hagyja. Azt jelenti ez, hogy az elítélt hiába élne a munka szabad megválasztásának lehetőségével, azt a munkát kell elvégeznie, melyet a bíróság reá meghatározott. Korábbi munkahelyét természetesen nem kell megszüntetnie, és tovább dolgozhat, amennyiben a munkáltató nem támaszt kifogást ez ellen, csupán „egy további munkahelyet szerez” a büntetéssel.

A munkajog tekintetében mindig lényeges és alapvető kérdés a munka díjazásának szabályozása a munkaviszonnyal kapcsolatos szabályban vagy a munkaszerződésben. E követelmény szintén alkotmányos ihletettséggű, hiszen minden dolgozó munkájával arányos munkabérre jogosult. A közérdekű munka a munkához való alapjog ezen elemét is korlátozza. A korlátozás valójában abban nyilvánul meg, hogy az elítélt az elvégzett munkáért díjazást nem kap. Ez értelemszerű, hiszen a büntetés egyébként elveszítené büntetés jellegét.

Alkotmányjogi szempontból szintén érdekes kérdés a munka elvégzésének ideje. A közérdekű munka esetén ez azért bír jelentőséggel, mert a bíróság által meghatározott munkát a pihenőnapon vagy szabadidőben kell végezni. Ez nem aggályos, ha az elítélt éppen munkanélküli, de ha munkavállalóként kell teljesíteni az ítéletben foglaltakat, akkor sérül a pihenéshez és szabadidőhöz való joga. A pihenéshez való jogot az Alkotmánybíróság a munkához való jog lényeges összetevőjeként értelmezte, ugyanakkor azt is megállapította, hogy e jog különös alkotmányos védelemben nem részesül, a jog kifejtése, feltételeinek és módjainak konkrét meghatározása a jogalkotó feladata. Ennek megfelelően a közérdekű munka Btk.-beli rendelkezése alkotmányosnak tekinthető, nem aránytalanul korlátozza a munkához való jogot és annak részeként a pihenéshez való jogot.²⁰

Az alkotmányos aggályok tehát a Btk. szabályozásával szemben nem állnak fenn. Továbbá az arányos alapjogi korlátozás mellett tartalmaz olyan garanciális rendelkezéseket is, mint például: a büntetést az elítélt egészségi állapotára és képzettségére figyelemmel kell kiszabni. Tehát a szabályozás, bár alapjogi korlátozással él, de garantálja az elítélt emberi méltósághoz való jogát azáltal, hogy a munka kiválasztásánál személyi szempontokat is figyelembe vesz.

A **foglalkozástól eltiltást** nem tárgyalom külön, hiszen az is a munkához való jog, pontosabban az abból levezethető foglalkozás szabad megválasztásához való jog korlátozását jelenti. Alkotmányos szempontból a szankció híven szolgálja a büntetőjog elsődleges, azaz preventív célját. A társadalom alapvető működésében ténylegesen aggályos, ha valaki saját foglalkozását használja fel vagy éppen a foglalkozási szabályok megszegésével követ el bűncselekményt, az eltiltás éppen az erre való reakciót testesíti meg. Természetesen az alkotmányos alapjog arányos korlátozását jelenti, hogy meghatározott időtartamra vonható el a foglalkozás gyakorlása. Kivételes esetekben, alkalmatlanság és méltatlanság esetén, végleges hatályú eltiltásra is módja van a bíróságnak. De hiába alkalmazható ilyen súlyú szankció, a Btk. tartalmaz egy garanciális szabályt, mely biztosítja azokat a helyzeteket, melyekben az eltiltás alaptalan volt vagy már megszűnt az ok, amely miatt végleges hatályú büntetés kiszabásának volt helye. Épp ez a garanciális szabály teszi alkotmányosan elfogadhatóvá a foglalkozástól eltiltás létét.

4. KIUTASÍTÁS

A Büntető törvénykönyv büntetései közül az utolsó a kiutasítás jogintézménye, melynek alapja a magyar büntetőjog hatályára vonatkozó szabályokban keresendő. Eszerint a Magyar Köztársaság területén, azaz belöldön elkövetett bűncselekményre a magyar törvényt kell alkalmazni.²¹ A rendelkezés egyértelműen mutat rá arra, hogy a büntetőjogi felelősségre vonásnak nem alapvető feltétele az állampolgárság. A büntetőpolitikai magyarázata e kiterjesztésnek, hogy a társadalom és maga az állam is védve legyen a külföldi bűnelkövetőktől, akik jogellenes magatartásukkal veszélyeztetik a társadalmat.

A kiutasítás úgy definiálható: „a külföldi valamely államterületről történő eltávolításának legáltalánosabb módszere, mellyel az állam kötelezi a külföldit az államterület elhagyására.”²² A kiutasítás alapvetően az országban való szabad tartózkodáshoz való jogot érinti. A büntetési nem szabályozása elvi jelentőséggel mutat rá arra, hogy az igazságszolgáltatás keretében csak és kizárólag nem magyar állampolgárral szemben, azaz vagy külföldivel vagy hontalannal szemben van helye az alkalmazásnak. Ez a rendelkezés megfelel

²⁰ 74/2006. (XII. 15.) AB határozat.

²¹ 1978. évi IV. törvény 3.§ (1) bekezdés.

²² BLUTMAN LÁSZLÓ: A kiutasítás és visszaküldés az alapjogok árnyékában. in Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta juridicia et politica, 1997, tom. 52., fasc. 2., Szeged, 3. o.

annak az alkotmányos követelménynek, hogy magyar állampolgárt a Magyar Köztársaság területéről nem lehet kiutasítani.²³ Vagyis a magyar állampolgároknak alapvető joga, hogy az ország területén szabadon tartózkodjanak, azt szabadon elhagyják és oda bármikor visszatérjenek. A szankcióval szemben tehát általános védelmet élveznek a magyar állampolgárok.

Ahogy az alább látható a külföldiek fogalma az elmúlt években az uniós csatlakozással kitágult. Ennek megfelelően a kiutasítás büntetés máshogy funkcionál az uniós állampolgárok és a harmadik országbeli állampolgárok körében. Amennyiben a bíróság a harmadik országbeli állampolgárral szemben kiutasítás büntetést alkalmaz, az idegenrendészeti hatóság a döntésében a harmadik országbeli állampolgárt az Európai Unió tagállamainak területéről kiutasítja.²⁴ Vagyis fokozottan kerül megbüntetésre a kiutasítás által a harmadik országbeli állampolgár, hiszen valójában nemcsak egy ország területéről kerül eltávolításra, hanem további 26 tagállamban való tartózkodása válik jogtalanná egyetlen döntésnek köszönhetően. Természetesen alkotmányos alapokon nyugvó garanciális korlátja van a kiutasításnak e személyek körében. Hiszen a kiutasítás nem rendelhető el és nem hajtható végre olyan ország területére, amely az érintett tekintetében nem minősül biztonságos származási vagy biztonságos harmadik országnak, így különösen, ahol a harmadik országbeli állampolgár faji, vallási, nemzeti hovatartozása, egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása vagy politikai véleménye miatt üldöztetés veszélyének lenne kitéve. Továbbá olyan állam területére vagy olyan terület határára sem, ahol nyomós oknál fogva tartani lehet attól, hogy a visszairányított, illetve a kiutasított harmadik országbeli állampolgár halálbüntetésnek, kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek lenne kitéve.²⁵ Ez a törvényi kitétel nem más mint az 1951-ben elfogadott Genfi egyezménybe foglalt non-refoulement elv magyar szabályozásban való megtestesülése.²⁶ Láthatóan tehát egy alapjogot korlátozó büntetés a kiutasítás e személyi kör szempontjából, de szükséges megállapítani, hogy vannak olyan alapjogok, melyek elfogadható alkotmányos és humánus indokok alapján felülkerekedhetnek az állami érdeken és a szabad mozgás és tartózkodás jogán. Másként kerül szabályozásra az Európai Unió tagállamok állampolgárainak kiutasítása. Az uniós állampolgárok a törvény erejénél fogva rendelkeznek a szabad mozgás és tartózkodás jogával, illetve e státusnál fogva széles körű jogosultságokkal rendelkeznek. A kiutasítás büntetés esetükben csak kivételesen alkalmazható: „akinek beutazása vagy tartózkodása valódi, közvetlen és súlyos veszélyt jelent a Magyar Köztársaság nemzetbiztonságára.”²⁷ Az alapjogokon kívül, melyek szintén irányadóak e személyi körre, további garanciális szabályokat is találunk, melyek elnehezítik az uniós állampolgárok kiutasíthatóságát. Ilyen például, hogy az említett okot nem képezheti önmagában a büntetőeljárás során hozott jogerős ítélet, vagy az, hogy ilyen esetekben csupán egyetlen állam területéről történik meg a kiutasítás. Végeredményben az ipso iure szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező uniós állampolgár sokkal védettebb helyzetben van, ha a magyar igazságszolgáltatás ki akarja utasítani az ország területéről.

Lényegében a kiutasítással az ország a nem magyar állampolgár bűnözőket kívánja távoltartani a társadalom egészétől. Hiába védik e személyeket a nemzetközi egyezményekben kőgensen érvényesülő alapvető emberi jogok, a más államban való tartózkodásuk során nem élveznek teljes mértékű védelmet sem nemzetközi jogi, sem belső jogi szempontból.

A kiutasítás tehát a nem magyar állampolgárokkal szemben alkalmazható büntetési nem, amely az alkotmányos szinten deklarált szabad mozgás és tartózkodáshoz való jogot érinti. Az állami védelem alacsony foka jelenti a külföldi és hontalan elkövetőknek a visszatartó erőt, hiszen az említett jogok jogosultjává válás nehézsége és annak könnyű elvesztése lényeges változásokat eredményezhet az elkövető életében. Ezért szolgálja ez a szankció a büntetőjog elsődleges célját, hiszen a negatív irányú változásoktól való félelem és a jogosultság könnyedén elveszthető volta a meghatározott személyi kört nagyobb részben távoltartja a bűnelkövetéstől.

²³ Alkotmány 69. § (1) bekezdés.

²⁴ A harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény 42. § (2) bekezdése.

²⁵ 2007. évi II. törvény 51. § (1) bekezdés.

²⁶ Alkotmány 7. § (1) bekezdése alapján: „A Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait...”

²⁷ A szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény 40. § (2) bekezdés c) pontja.

5. A MÚLT NAGY KÉRDÉSE

A címből már sejthető, hogy e részben csak érintőlegesen – mondván könyvtárnyi irodalom van a témában – foglalkozom a halálbüntetés kérdésével. A szankció múltja megköveteli, hogy a büntetések között megemlítsük, továbbá vitathatatlanul ez érintette, érintené a legmarkánsabban az emberek alapvető jogait.

Az Alkotmánybíróság az első határozatainak egyikében foglalkozott a problémakör boncolgatásával. Valljuk be, nemcsak akkor, hanem a mai napig sincs meg az egyértelmű álláspont a büntetés létjogosultságával kapcsolatban. Akkor arra hivatkozott a taláros testület, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog az ember olyan sérthetetlen és korlátozhatatlan alapjoga, melyet a közhatalom birtokában eljáró állami szervek semmilyen körülmények között nem érinthetnek, korlátozhatnak. Vagyis nem állja ki a halálbüntetés az alkotmányossági próbát, a jelenleg irányadó elgondolások tisztán ellenzik e büntetési nem alkalmazását, és nem látják bizonyítottnak szükségességét.²⁸ A probléma azonban abban áll véleményem szerint, hogy ez a jognak egy olyan kérdése, melyre nem lehet kielégítő, mindenki által legalább részben elfogadott választ adni. Leginkább az élet kezdetének problémakörével tudom összehasonlítani, mely kérdésben szintén eltérők az álláspontok, s ki ezt, ki a másik értelmezési irányt fogja fel helyesként az adott jogi problémának.

A halálbüntetés tehát megosztja a teljes társadalmat,²⁹ de valójában milyen érvek ütköznek egymással? Az egyik nézőpontból: halálbüntetést csak a súlyosabban minősülő bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazták,³⁰ amelyet a jelenlegi életfogytig tartó szabadságvesztés váltott fel. De felmerül a kérdés, hogy e személyek közpénzen tartása hosszú évtizedeken keresztül mennyiben felel meg a társadalmi elvárásoknak. Talán ez a könnyebben támadható érv, hiszen egy emberi életet a társadalmi elvárások oltárán nem lehet feláldozni. Viszont mindezt átértékeli az, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésének végrehajtása az elítélt számára a „kínzás” határát súrolja, bizonyosan merem állítani mindezt, annak ellenére, hogy a médiából folyamatosan az áramlik az emberek irányába, hogy a büntetés végrehajtási intézetekben lenni kellemes és a raboknak jó soruk van. Folyamatosan tapasztalhatjuk, hogy esetenként társadalmi felháborodást kiváltó büntetések születnek, de csupán a bíróság figyelemmel van a szabadságvesztés büntetés kemény valójára. Akit életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélnék, az olyan súlyos bűncselekményt követett el, mely megkérdőjelezi a társadalmi életben való további részvételét. A kérdés, hogy e személyek évtizedek után való feltételes szabadlábra helyezése milyen eredménnyel zárulna. Lássuk be, a büntetés végrehajtási intézetek nem alkalmasak arra, hogy az ily hosszú időn keresztül szabadságától megfosztott bűnelkövetőket megfelelően visszavezessék a társadalomba.³¹ Mindez alátámaszthatja a halálbüntetés garanciák közé szorított korlátozott voltát. A másik nézőpontból: az élethez és emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan, és az államhatalom által érthetetlen. Az emberi jogok fejlődése során kimunkált alapvető jogok a polgári átalakulás és a társadalom nyomásának megfelelően a mai napon nemzetközi egyezmények és nemzeti alkotmányok sokaságában kapnak előkelő helyet. Az Alkotmány szabályainak összehangolása következtében nemcsak általános védelemben részesül, hanem az alaptörvény rendelkezéseinek megfelelően az állam elsőrendű kötelezettségeként kell tekinteni, hogy az állam az élethez való jogot minden lehetséges eszközzel, teherbíráshoz alkalmazkodva védelmezi. Ebből fakad az állam életvédelmi kötelezettsége, mely megjelenik mind a halálbüntetés mind az abortusz vonatkozásában és még további kérdésekben is. Emellett „az állam életvédelmi kötelezettsége nyilvánvalóan magában foglalja, hogy az állam az egyes emberek élethez való anyagi jogát nem sértheti meg.”³² Az következik tehát ebből, hogy a jelenlegi alkotmányjogi és alkotmánybíróági álláspont azt juttatja kifejezésre, hogy az élethez való jog túlmutat azon a területen, amelyre az állam-

²⁸ Lásd bővebben: 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

²⁹ Értsd: nemcsak a jogászokat, hanem az átlagembereket is ideértve.

³⁰ Természetesen objektíven nézve a kérdést, vagyis nem ideértve a politikai üldözötteket és halálra ítélteteket. Gondoljunk elsősorban a minősített emberölést elkövetőkre, akiket életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélnék.

³¹ A világ oly mértékben felgyorsult manapság, hogy 5 év is rengetegnek tűnik, 20 vagy akár több pedig az emberi elmével felfoghatatlan változásokat eredményezhet, amely komoly pszichikai hatásokat gyakorol az emberre. Tisztában vagyok azzal, hogy ez tudományosan nem bizonyítható, sőt sokan a pszichológiát nem is tartják tényeken alapuló tudománynak, de az általános élettapasztalat bizonyítja, hogy aki „szabadon” élt az adott időintervallumban, az is belátja, hogy mennyit tud fordulni a világ. A társadalom e tagjainak nem okoz problémát az integrálódás, mivel fokozatosan észleli a változást és folyamatosan értesül a külvilág változásairól, viszont a hosszú időn keresztül a társadalomtól és a világ történéseitől elzárt személyekre zúduló „új világ” megzavarhatja, sőt inkább megakadályozhatja a megfelelő szintű reintegrálódást a társadalomba.

³² JAKAB ANDRÁS (szerk.): Az Alkotmány kommentárja, 2009, Századvég Kiadó, Budapest, 1912. o.

nak bármely mértékű befolyása lehet, amelyet alkotmányos eszközeivel sem érinthet, korlátozhat és szabályozhat.

A kérdés eldöntése tehát továbbra sem egységes, hiszen minden álláspont nehezen támadható érvekkel támasztható alá. A győzteseinek ennek a harcnak egyelőre tehát az emberi jogok, amelyek manapság irányító erővé váltak. Az élethez és az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan emberi jogként való értelmezése teljes mértékben megakadályozza a halálbüntetés büntetőjogi szankcióként való újraszabályozását.

A szankciók és alapjogok kapcsolata tehát az előbbiekből következően egyértelmű. Tisztán látszik az is, hogy a büntetések csak akkor érhetik el céljukat, ha az egyén valamely alapvető értékét, tehát alapjogát korlátozzák, különben csak erőtlenséggel volnának az igazságszolgáltatás kezében. Az erőtlenséggel állami büntetőhatalom pedig a társadalmat anarchiába sodorná, melyben újra a magánbosszú válna uralkodóvá. Ezért lényeges, hogy – megtartva az alapjogok által generált kereteket – a szankciók lépést tartsanak a társadalom értékrendjének fejlődésével. Az alapvető emberi jogok manapság tehát általános hivatkozási alapot jelentenek, pedig valójában a világban élők, de leszűkítve egy-egy elkülönült társadalom/nemzet sem ugyanazon, pontosabban ugyanazon tartalommal bíró alapjogok alanyai.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BADÓ ATTILA – TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Nemzeti Alkotmányok az európai unióban, 2005, Complex kiadó, Budapest.
2. BLUTMAN LÁSZLÓ: A kiutasítás és visszaküldés az alapjogok árnyékában. in Acta Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta juridicia et politica, 1997, tom. 52., fasc. 2., Szeged.
3. FÖLDVÁRI JÓZSEF: Magyar Büntetőjog, Általános Rész, 2002, Osiris Kiadó, Budapest.
4. GELLÉR BALÁZS JÓZSEF: A magyar büntetőjog tankönyve I. Általános Tanok, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
5. JAKAB ANDRÁS (szerk.): Az Alkotmány kommentárja, 2009, Századvég Kiadó, Budapest.
6. SÁRI JÁNOS – SOMODY BERNADETTE: Alkotmánytan II., 2008, Osiris Kiadó, Budapest.
7. WIENER A. IMRE: Büntetőpolitika – büntetőjog (jogsabálytan), in WIENER A. IMRE (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség, Büntetőjogi Tanulmányok, 2000, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

1. 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról.
2. 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
3. 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról.
4. 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról.
5. 2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról.
6. 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.
7. 23/1990. (X. 31.) AB határozat.
8. 66/1991. (XII. 21.) AB határozat.
9. 11/1992. (III. 5.) AB határozat.
10. 64/1993. (XII. 22.) AB határozat.
11. 21/1994. (X. 13.) AB határozat.
12. 74/2006. (XII. 15.) AB határozat.

FARKAS ÁDÁM

SZEMLELETVÁLTÁS VÉDELMI ASPEKTUSBAN?

Avagy gondolatok a XXI. századi biztonságért meghozandó áldozatokról

A XXI. század második évtizedének kezdetén már úgy vélem, kimondhatjuk, józanul gondolkodó ember nem vonja kétségbe, hogy a történelemnek messze nincs vége¹, s a Szovjetunió összeomlása nem vezetett egy békés, kiszámítható és egyetemes emberi civilizáció korába, melyben a nyugati típusú demokrácia vér nélküli világhódítása révén végre egységessé vált a planéta népessége, eltekintve néhány kisebb ellentétől és harctól.

E tíz év alatt inkább arról bizonyosodhattunk meg, hogy a 1980-as és 1990-es évek konfliktusai csupán kezdeti szimptómái voltak egy maradéktalanul azóta sem prognosztizált, és egyre nehezebben kezelhető jelenségsorozatnak, melyet a jaltai világrend összeomlását követő új világrend² kialakulásaként tömöríthetnénk egy könnyebben kezelhető, de a színpalak mögött végtelenül komplex meghatározásba.

A bizonyosság eléréséhez olyan események vezettek, melyeket a teljesség igénye nélkül fémjelezhet a WTC elleni támadás, a londoni, majd madridi terrortámadások, előbb az afganisztáni, majd a meggyőződés szerint sokkal messzebb ható iraki háború, vagy épp Koszovó függetlenné válása, az orosz-grúz harci cselekmények és a csecsen kérdés, az egymást érő cyber támadások³ különböző államok ellen, a kiújuló európai terrorfenyegetések, az iráni és észak-koreai atomprogramok kérdése, s végül, de nem utolsósorban a jelenleg is zajló és számtalan kérdést felvető világgazdasági válság, illetve Észak-Afrikai és Közel-Keleti változási hullámok.

Fontos azonban leszögezni, hogy a fenti felsorolás csupán csak szemléltető jellegű, ahogy azt is, hogy ezen események egy átfogóbb összefüggésrendszer részeit képezhetnék egy terjedelmesebb tanulmány keretei között, melynek egyik, mára már talán empíriaként is kezelhető konklúziója, hogy szükségszerűen újra kell értelmezni az államok feladatrendszerét, szerepvállalását, önkorlátozását és általában vett jelentőségét úgy a belső, mint a nemzetközi kérdések tekintetében. E konklúziót mindenek előtt mentesíteni kell néhány sztereotíp felvetéstől!

- Egyrészt nem reális elgondolás, hogy az állam újbóli térnyerésével jelentőségüket veszítik a nemzetközi szervezetek és a nem állami szereplők, s egy erőteljes dezintegrációs folyamat indul el, melynek végkifejlettje várhatóan a globális szinten is meghatározó regionális nagyhatalmak által meghatározott, partikuláris világkép lesz.
- Másrészt fontos elhatárolni az állami szerepvállalás reális újraértékelését és szükséges megerősítésének szándékát az államimádatától, mely valamiféle „Nagy Testvér” effektushoz, vagy legalább (rendőr)államok által irányított gazdaságok kialakításához vezetne.
- Harmadrészt, hogy jelen munka témájára is utaljunk, előre kell bocsátani, hogy az állam újbóli, széles spektrumú megerősítése akkor lehet eredményes és a fejlődés kategóriájába sorolható, ha azt nem csupán magáért az államért, tehát nem, mint önmagáért valóért, hanem az általa legtá-

¹ Utalva itt Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember, c. munkájára, mely méltán példázhatja a hidegháború utáni euforikus közhangulatot, és jelentheti együtt egy olyan gondolkodásmód egyik támpillérét, mely a visszahúzódó, dezertív állam eszméje mellett foglalt állást.

² Jelen munka keretei nem alkalmasak az új világrend kérdésének vizsgálatára, azonban szükségképpen fel kell vázolni, hogy annyiban kell új világrendre gondolni, amennyiben a jaltai sémában intézményesült és jogilag, illetve nem jogilag elfogadott megoldások kora lejárt és a régi szisztéma egyre nagyobb részben szorul reformra, átalakításra, tekintettel arra, hogy gyökeresen megváltoztak a világrend alapját adó hatalmi viszonyok. Az új világrend kialakulása alatt azonban nem az amerikai hegemoniát értjük, hanem egy a jelenlegi ismereteink szerint egy szuperhatalom és több globális hatalom egymásra hatásán nyugvó rend lassú kifejlődését.

³ Utalva itt a legaktuálisabb Stuxnet vírustámadásra, mely megjelenésekor az iráni atomprogram késleltetését és több millió kínai számítógép megtámadását tudhatta magáénak, kiérdemelve ezzel a találgatások szintjén a cyberfegyverek prototípusa címet. Lásd http://www.sg.hu/cikkek/77427/majdnem_egy_eves_a_stuxnet, http://index.hu/tech/biztonsag/2010/09/24/eromuvekre_es_gyakra_csapott_le_a_stuxnet_virus/.

gabb értelemben véve megvédeni kívánt állampolgárok összességéért valónak tekintjük, s nem csak a védelem egyetlen, gazdasági aspektusára terjesztjük ki.

Jelen okfejtés fókuszpontjában tehát a klasszikus értelemben vett védelem⁴ kérdése áll, némileg pontosítva: az állam védelmi feladatai újraértékelésének fontossága, mely álláspontom szerint, persze részint menthető okokból, elsikkadni látszik a gazdasági jellegű „védekezés” kérdése mellett.

E rövidnek nem nevezhető bevezetés után tehát vizsgáljuk meg magát a tárgyat, a védelem kérdését, mindvégig szem előtt tartva azt a célt, hogy jelen írás nem valamiféle „de lege ferenda” javaslat elvi alapjait kívánja képezni, csupán gondolkodásra kíván késztetni a téma vonatkozásában.

1. A VÉDELEM KÉRDÉSE AZ ÁLLAM FOGALMÁBAN ÉS FELADATKÖRÉBEN

Elvitathatatlan tény, hogy a védelem kérdése fundamentális komponense az állam fogalmának, függetlenül attól, hogy milyen álláspontra helyezkedünk az intézményesült közhatalom korai formái és az újkori állam között fennálló viszony kérdésében. Akkor ugyanis, amikor Max Weber egy üzemszerű, politikai intézményt, mely a rend érvényre juttatáshoz eredményesen a legitim fizikai kényszer monopóliumát alkalmazza, államnak nevez⁵, vagy Hermann Heller egy tudatos emberi cselekvések eredményeként létrejött, hatalommal bíró szervezett egységet, mely döntési és hatásegység is egyben, jelöl ekként⁶, jól láthatjuk, hogy a fogalomban meghatározó jellegű a hatalom, a legitim kényszer, mely pozitív értelemben szükségképpen védelmi karakterű⁷ is. Ez a jelleg kimutatható akkor is, amikor Carl Schmitt az államot olyan egységként írja le, mely képes a belső ellentétek fölé emelkedni, homogenizálni azokat, méghozzá úgy, hogy a ius bellivel összefüggésben (de nem csak arra alapítva) meghatározza, hogy létezik-e ellenség, ki tartozik annak körébe, és miként kell (és lehet) legyőzni az e kategóriába tartozókat⁸, hiszen az az ellenség, aki veszélyezteteti magát az államot és a barát fogalma alá esőket, vagyis akitől mindezeket oltalmazni kell.

A védelem tehát alapvető fogalmi eleme az államnak, ami szükségképpen kell, hogy megjelenjen az állami és kormányzati feladatok körében is, ha ez az argumentáció legalább részben helyesnek fogadható el. Jelen érvelést megerősítendő kell, hogy utaljak Stumpf István „Állam és kormányzás” c. munkájára, melyben egyrészt a legáltalánosabb kormányzati feladatok egyik funkciójaként jelöli meg a stabilitás megteremtését makroszinten, majd ezt a kérdést tovább vizsgálva az alapfeladatok között rendre valaminő biztonság megteremtését és garantálását jelöli meg, eltekintve a nemzeti statisztika előállításának feladatától.⁹

Az állam feladatkörében és fogalmában is jelentőségteljes komponens tehát a védelem, mint olyan, melyből szükségképpen következik a komplex biztonság megóvásának kötelezettsége, ami úgy a biztonság

⁴ Klasszikus értelemben vett védelem alatt jelen keretek között mindazokat a tevékenységeket kell érteni, melyeket klasszikusan rendvédelmi, honvédelmi és titkosszolgálati szervek fejtenek ki azzal a végső céllal, hogy biztosítsák az állam alkotmányos rendjét, biztonságát, szuverenitásának épségét, ebből következően pedig az állam polgárainak és az állam oltalmát élvező személyeknek fizikai, szellemi, vagyoni és egzisztenciális biztonságát minden biztonsági veszéllyel szemben.

⁵ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államtan, Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből, 2001, Bíbor kiadó, Miskolc, 23. o.

⁶ Uo. 24.

⁷ Védelmi karakterről van szó álláspontom szerint a legszélsőségesebb helyzetekben is. Az természetszerű és nyilvánvaló, hogy a Plautus Asinarianak tulajdonított „homo homini lupus est”, vagy a hobbesi „bellum omnium contra omnes” állapotát megszüntető, intézményesült igazságszolgáltatást és szükségképpen külső és belső rendet kikényszerítő jellegnek a védelem az alfája és omegája. Fontos azonban kiemelni, hogy az állam lehetőségekkel rendelkezik és rendelkezik az offenzív, támadó magatartásokra is, ami prima facie pontosan ellentéte a defenzivitásnak. Azonban a felszín alatt szemlélve a kérdést, az állam saját polgáraiért, az államalkotó népért, népekért, nemzetért létezik, általuk és értük való, s ilyen formán egy nemzet hadakozó magatartása paradox módon jelent védelmet és támadást egyben, hiszen a hadviselés nem valamiféle céltalan cselekvéssorozat, hanem valaminő érdekek érvényesítése, álláspontok és állapotok védelme, biztosítása. Mindez pedig elmondható külső és belső, mikro és makro értelemben egyaránt, feltéve, hogy nem próbáljuk megtagadni azt a törvényszerűséget, hogy ezen cselekmények pusztán lehetőségei is áldozatokat kívánnak, hiszen korlátozások kilátásba helyezésével, majd szükség esetén racionalizálásával járnak, mely a legvégső esetben az élethez való jog korlátozását, emberi élet elvételét is jelentheti.

⁸ TAKÁCS: i. m. 26. o.

⁹ Stumpf ehelyütt említi a belbiztonságot, a külső biztonságot, a külügyeket, a bevándorláspolitikát, a termelés és munkahelyek biztonságának garantálását, és a makroökonómiai biztonságot is, melyekben rendre megjelenik a védelmi jelleg, hol szűkebb, hol tágabb értelemben. Lásd STUMPF ISTVÁN: Állam és kormányzás, in Jog, Állam, Politika, 2009/3. szám, 157. o.

fogalmának napjainkban is tetten érhető differenciálódása, mint a biztonság megóvásának és garantálásának jogi korlátai tekintetében kulcsfontosságú kihívások előtt áll elméleti és gyakorlati, intézményi és eszköztani tekintetben. A védelem és annak érvényesülése ugyanis szoros összefüggésben áll az állam önkorlátozásával, az erős és/vagy kiterjedt állam contra gyenge és/vagy kis állam kérdéseivel, melyek nyilvánvalóan aktuális kérdések napjainkban, de nem első sorban a védelem klasszikus értelmezése körében, hanem álláspontom szerint érthető, de el nem fogadható részrehajlással a gazdaság terejére nézve.¹⁰

2. BIZTONSÁG A XXI. SZÁZAD DEREKÁN

Ahhoz, hogy megértsük miért is kellene az állam klasszikus védelmi szerepvállalását is újra értelmezni, szükségszerű, hogy rövid kitekintést tegyünk a biztonság fogalmára, annak változásaira, egyúttal pedig a mögöttünk álló húsz év, de még inkább a XXI. század első évtizedeinek biztonsági kihívásaira és fenyegetéseire. A nemzetközi terrorizmustól eltekintve a biztonság kérdése korántsem produkált olyannyira a mindennapokba ivódó intő jeleket, mint például a mindennapi híradásokat átható gazdasági válság és az arra adott és adandó állami szerepvállalást érintő válaszok¹¹.

Célszerűnek tartom e kérdés vizsgálatát a biztonság fogalmánál kezdeni. „A biztonságot lényegében fenyegetettség nélküli állapotként fogjuk fel, amikor a politika objektumát jelentő állam környezetében létező veszélyforrások aktivizálódása, aktív veszéllyé válása nem jelentkezik. Ez magában foglalja a csoportok, egyének, a vagyont, a tulajdon és a terület védettségét is.”¹² „A korábbi biztonságfelfogás szerint – leegyszerűsítve – egy csoport biztonságát két tényező veszélyeztethette, nevezetesen a természeti csapás (például katasztrófa vagy járvány), illetve az ellenség. [...] A legújabb korban azonban a fentebb kifejtett tartalmú biztonságot a társadalmi lét, a természet és az emberi kultúra különböző területein számos kihívás veszélyeztetheti. [...] Ez a jelleg különösen érvényesül a globalizációra jellemző társadalmi és technológiai folyamatok felgyorsulásának időszakában.”¹³ A biztonság fogalma tehát egyre komplexebbé vált és válik napjainkig bezárólag. Csak szemléltetésként említendő, hogy a Deák Péter szerkesztette Biztonságpolitikai Kézikönyv egyebek mellett a biztonságon belül politikai, gazdasági, természeti-környezeti, védelmi (katonai) biztonságról, közbiztonságról, a fenntartható fejlődés biztosításáról ír részleteiben, melyeket kiegészíthetünk még a kritikus infrastruktúra önállósodó és az infokommunikációs biztonság 2010. októberével történetének talán új szakaszát kezdő kategóriáival¹⁴.

A változás és differenciálódás azonban nem csak, de ami még fontosabb, nem elsősorban a klasszifikáció, az elmélet terén meghatározó. Ez a kategorizálás ugyanis az empiriára épül, megtapasztalt események sorára, illetve az azokból történő racionális következtetésekre, induktív meghatározásra. 2001. szeptember 11. után már jól érezhető, hogy a nemzetközi terrorizmus nem valamiféle térben távoli, eseti jellegű és köz-

¹⁰ Ezt igazolja az az álláspont, miszerint „A globalizációs folyamatok következtében átrendeződő világhatalmi rend, a felgyorsult pénzügyi-gazdasági folyamatok, a növekvő szociális feszültségek, a leszűkült nemzeti szuverenitás nyomán a tradicionális állam válságba jutott. Az új kihívások leértékelték és átformálták az állam hagyományos szerepét, a liberalizáció, a dereguláció és a privatizáció radikálisan beszűkítette a kormányzatok mozgásterét a gazdasági folyamatok befolyásolásában.” Lásd STUMPF: i. m. 155. o.

¹¹ Ennek oka azonban nem abban ragadható meg, hogy a biztonsági kihívások és kockázatok ne lennének olyan nagy horderejűek. A publikáltság alacsony szintjének indokai pontosan a biztonsági jellegből adódóan kettősek. Egyrészt a terrorfenyegetettségtől eltekintve a felmerülő biztonsági kihívások nagy része csak akkor tekinthető médiaoldalról tartósan hírértékűnek, ha jól látható, elhúzódó eseményeket jelenít meg (pl. francia terror-készültség, vagy épp a 2006-os Budapesti események). Másrészt ezek a valós biztonsági fenyegetések nyilvánvalóan csak egyes részleteik erejéig válhatnak nyilvánossá, aminek kiváló példája a cyber bűnözés, -terrorizmus és az informatikai hadviselés mögöttes kérdéseinek elmúlt tíz éves médiaismertsége.

¹² DEÁK PÉTER: Biztonságpolitika a hétköznapiakban, 2009, Zrínyi kiadó, Budapest, 107. o.

¹³ Uő (szerk.): Biztonságpolitikai kézikönyv, 2007, Osiris kiadó, Budapest, 14. o.

¹⁴ Gondolok itt a fentebb már említett Stuxnet vírus támadására, mely jelentős károkat okozott az iráni atomprogramnak és milliós nagyságrendű kínai, ipari felhasználású PC-nek, ami meggyőződésem szerint joggal veti fel a kérdést, hogy vajon a következő cyberfegyver is lelassításra, illetve szabotázsra lesz programozva, vagy más csapásmérési formulákra. Felvetülhet a kérdés, hogy ez a technikai szint vajon csak állami szereplők számára hozzáférhető napjainkban, vagy esetleg szeparatista mozgalmak, vagy terrorista csoportok is hozzájuthatnak. Ha az utóbbi lehetőség létezik, ahogy erre később még visszatérek, akkor vajon mi várható a továbbiakban? A cseccsenek leállíthatják a tél közepén az orosz áram és fűtésrendszerek egy részét, terroristák túlterhelhetnek egy atomreaktort, vagy blokkolhatják a légi irányítás rendszereit miközben száz és száz utasszállító tartózkodik a légtérben?

vetlen politikai jellege miatt nagyrészt gyorsan kezelhető fenyegetés, hanem olyas valami, aminek már a pusztaság kilátásba helyezése is nagy hatást kelt¹⁵.

Emellett azonban sajátos és Európában az elmúlt évtizedekhez mérten újszerű kihívást jelent az a jelenség, amit Deák Péter „eszkalálódó, a polgári engedetlenséget túllépő utcai anarchizmus”¹⁶-nak nevez, tekintettel arra, hogy egyre inkább kitapintható, a társadalmi feszültségek ilyen kicsúcsosodásai során az elégedetlen tömegbe célzatos hangadók keverednek, akik könnyedén tudják a tömeget olyan tevékenységekre indítani, melyek egyfajta tömegpszichózis miatt már túllépik a tolerálható veszélyességi szintet.

Mindezek a közvetlen erőszaktevékenységeken alapuló fenyegetéseken felül azonban szükség szerű felhívni a figyelmet egy a technikai fejlődéssel talán szükségképpen járó újszerű jelenségre, az info-kommunikációs (vagy cyber) fenyegetésekre. Úgy gondolom ugyanis, hogy ez a jelenség szétfeszíti a „jellegük alapján katonai, erőszakcselekményekre épülő, köznapiszóval „kemény”, valamint ezektől mentes, nem katonai, „puha” fenyegetettség”¹⁷ csoportjait és létrehoz egy komplementer halmazt, feltéve, hogy a hangsúlyt immár nem a közvetlen erőszaktevékenységre, hanem a potenciális emberi áldozatok lehetőségére helyezzük.

Ez a három fenyegetettség¹⁸ testesítheti meg azt a csoportot, mely végső érvként hozható fel amellett, hogy az állam, melynek immanens velejárója a védelmi kötelezettség, szerepvállalását és egyúttal önkorlátozásának ma fennálló módozatait is újraértelmezés tárgyává tegyük úgy szervezeti, mint eszközök szerinti megközelítésben. Ez az újraértelmezés pedig kihívásokat jelent. Megmérettetés előtt áll a titkosszolgálatok kérdése, a honvédelem és rendvédelem kérdése és nem utolsósorban a büntető igazságszolgáltatás kérdése is, különös tekintettel a nemzetközi bűncselekmények kategóriájára, méghozzá olyan megmérettetés előtt, mely már nem csupán az adott terület szakmai-tudományos terrénjának kihívás, hanem fundamentális jelleggel a jogalkotásnak, az állam- és jogtudományoknak is.

Ezen kihívásokra adandó válaszok pedig elsődlegesen politikai, annak következtében pedig jogi feladatokat generálnak, hiszen jelenleg ezek a területek a közgondolkodás és a politika terén nem tartoznak a „legközkedveltebb és legmegbecsültebb” kategóriák sorába, legalábbis a nyilvánosság előtt nem¹⁹. Az újraértelmezésnek²⁰ tehát széles spektrumúnak kell lennie ahhoz, hogy valódi eredményességre vezessen, s ezen a felismerésen úgy vélem már túl vagyunk, nagy kérdés azonban, hogy milyen szemléletváltás következik a felismerésből.

3. A VÉDELMI FELISMERÉSEK KULCSPONTJAI

A fentebb tételezett és megközelített védelmi karakterű felismerések körében fontos néhány kulcspontot rámutatni, úgy a biztonsági fenyegetések, mint az állami funkciók vonatkozásában, hiszen ezek határozzák meg a változás szükségességét és annak esetleges irányvonalát is.

¹⁵ Példaként elég ha megidézzük a Nyugat-Európában bevezetett szigorított ellenőrzéseket, vagy a Franciaországban, Nagy-Britanniában és Németországban 2010. nyara óta már-már folyamatosnak mondható terrorfenyegetettség kérdését, illetve legaktuálisabban a Svédországban soha nem látott hármas szintűre emelt terror-riasztást.

¹⁶ DEÁK PÉTER: Egy új világtrend új hadviselési formái, <http://www.deakpeter.hu/pub.php>, 2010.10.11.

¹⁷ DEÁK: i. m. 2007. 21.

¹⁸ Kiegészülve és sokszor összefonódva az ökológiai fenyegetésekkel, a migrációs problémákkal, a járványok, a szervezet bűnözés, a korrupció, illetve a fegyverek proliferációjának kérdéseivel, melyek kezelése szintén alapvető fontosságú a biztonság megóvása szempontjából, azonban már részben egészen meghatározott irányvonalak mentén megkezdődött a kezelésük.

¹⁹ Utalva ezzel a későbbiekben említésre kerülő Echelon-rendszerre, mely komoly kérdéseket vet fel a jog és a realitás közti kapcsolatokkal, a demokratikus jogállamiság érvényesülésével, de meggyőződésem szerint még inkább a politikai felelősséggel kapcsolatban, elismerve természetesen azt, hogy a titkosszolgálati tevékenységnek mindenkor nagyobb része tartózkodik a köztudat kívül, mint azon belül, amiből azonban nem kell, hogy politikailag generált ellentét következzen, mely a titkosszolgálati és elhárító tevékenység negatív misztifikálásához, valamint a fent említett szervekkel kapcsolatos bizalmatlansághoz inkább vezet, mint a biztonságérzet erősödéséhez.

²⁰ Ehelyütt azért kell újraértelmezésről beszélni, mert nyilvánvaló, hogy a hidegháborús korszakban a titkosszolgálatok tevékenysége szélesebb körben volt ismert és részben elfogadott, emellett pedig a társadalmak nagyrészt hozzászóltak és együtt tudtak élni a hírszerzés, a honvédelem és rendvédelem intézményeinek jelentőségével és tekintélyigényével. A hidegháború vége felé és annak lezárulta után azonban a neoliberalis fordulat politikája módszeresen szűkítette a hatásköröket és kapacitásokat, valamint számos esetben ezen intézmények ellen fordította a közhangulatot, ahelyett, hogy újrastrukturálta volna és racionálisan reformálta volna ezen területeket. Persze e téren eltérés van a vasfüggönytől nyugatra és keletre fekvő országok között, de ez a közhangulaton és a társadalmi bizalmatlanságon mit sem változtat, amihez idővel a jogi szabályozás is hozzáidomult, s amit álláspontom szerint ki is használnak az új típusú kihívások.

Fontos leszögezni, hogy ezek a fenyegetések rendelkeznek egy közös tulajdonsággal, nevezetesen, hogy van egy fajta virtuális harcászati vetületük²¹. A terrortámadások a pusztá fenyegetéssel és üzenetekkel, az utcai anarchizmus a propagandisztikus felhívásokkal és részint nyilvános szervezéssel, a cyber támadás pedig a megelőző csapások és a betörések tényével képes arra, hogy zavart és félelmet keltsen a társadalomban és egyúttal leterhelje az elhárításra hivatott szerveket. Ennek a virtuális vetületnek sok esetben – és mondhatjuk, hogy jobb esetben – pontosan a zavar és félelemkeltés a célja és nem valódi kilátásba helyezést jelent, ami azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne a virtuális vetület társadalmilag veszélyes, illetve, hogy önmagában véve ne minősülne az állam és a társadalom elleni támadásnak.²² Ezzel tehát ezek a jelenségek már a pusztá fenyegetés, vagy „figyelemfelkeltés” stádiumában is – sőt meggyőződésem szerint az előkészületi stádiumban is – a jog terrénúmba lépnek és hiányosságokra hívják fel a figyelmet úgy a megelőzés, az elhárítás, a nyomozás, mint aztán a büntetőjogi felelősségre vonás tekintetében. Jelenleg ugyanis a jogállamiság színpalái előtt, alapjogvédelmi és büntető jogpolitikai okokból csak szűk körben és nagyon körülményes utakon lehet fellépni (realizálódás, azaz beteljesedés előtt) az ilyen jellegű cselekményekkel szemben, nem beszélve arról, hogy ezek az új típusú fenyegetések új típusú eljárásokat és módszereket igényelnek, amire úgy tűnik általánosságban még nem nyitott egyebek mellett a magyar jogrendszer²³ sem.

Másfelől nézve ezek a jelenségek komoly technikai sajátosságokkal bírnak, tovább növelve ezzel a jogalkotásnak intézett kihívást. Az előkészületi, illetve a fenyegetési tevékenységek ugyanis nagyrészt legális technikai megoldásokon nyugszanak és úgy technikai, mint jogi okokból a jelenlegi keretek között csak nehezen követhetők le és szűrhetők ki²⁴. Ezen nehézségek hátterében azonban elsődlegesen az állam önkorlátozó szabályai, illetve azok ellenséges kihasználása áll, ami meggyőződésem szerint rövidesen reális, nyugati értékeken nyugvó újraértelmezésre kell, hogy sarkallja a védelmi szektor és a jogalkotás vezérlőit. E tekintetben helyénvalónak tekinthető a kínai info-kommunikációs korlátozások kapcsán Rácz Lajos gondolatmenete, miszerint: „Tudomásul kéne venni: az internet és a mobiltelefon nem csak a munka- vagy a személyes kapcsolatok eszköze, hanem fegyver is, amit társadalomellenes célokra (rágalmazás, rémhírtérjesztés, szélhámosság, felforgatás, lázítás, gyermekpornó, a kritikus infrastruktúrák rombolása, stb.) is lehet használni. Ha nem is érték egyet a kínai korlátozó intézkedésekkel, akkor is tökéletesen megértem azok motívumait.”²⁵

Jól látható e két megközelítés felvetéseiből, hogy ezek a fenyegetések távol állnak a klasszikus hadviselésben és bizonyos tekintetben még a bűnözésben is megszokott mintáktól és szabályszerűségektől. Az új típusú fenyegetések ugyanis jelentős (szinte teljes) mértékben a jogszerűség kereteinek kijátszására és megkerülésére épülnek, módszeresen használják ki a modern jogi szabályozás alapvető garanciái által nyújtott lehetőségeket, s teszik ezt úgy, hogy nem ritkán semlegesnek látszó, agitativ hírveréssel igyekeznek társadalmi ellenérzést kelteni²⁶, a kereteket maximálisan kihasználni igyekvő védelmi erőkkkel szemben²⁷.

²¹ Ezt a fogalmat a terrorista csoportok általi fenyegetettség és a terrormarketing vonatkozásában használja Tóth Péter, felhívva a figyelmet arra, hogy a terrorista tevékenység szerves részét képi a tényleges erőszaktevékenység mellett a társadalom destabilizálása és az állam meggyengítésének célja a pusztá fenyegetés és zavarkeltés virtuális útján. Lásd TÓTH PÉTER: Kelet-Közép-Európa és az új típusú terrorizmus, in TÓTH PÉTER (szerk.): A terrorizmus anatómiája, Zrínyi Kiadó, 2006, Budapest, 7. o.

²² Ezt kiválóan alátámasztja az 1978. évi IV. tv. 261. § (7) bekezdése, mely kiemeli, hogy aki a terrorcselekmény 261. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott cselekményeivel fenyeget, büntettet követ el. Ezt a jelleget azonban a jogi szabályozás lényegében csak a terrorcselekmény kodifikációjánál tette magáévá.

²³ Utalva itt arra a reális felvetésre, amit Kovács László és Krasznay Csaba vetett fel a hackerek állami alkalmazása és bevonása tekintetében. Lásd KOVÁCS LÁSZLÓ – KRASZNAY CSABA: Digitális Mohács, in Nemzet és Biztonság, 2010/1. szám, 52. o.

²⁴ Kiváló példa a jogi nehézségekre az Echelon-rendszer körül újra, meg újra felmerülő jogvédői aggályok és tiltakozások sora.

²⁵ RÁCS LAJOS: Információs hadviselés – nem csak kínai módra, in Nemzet és Biztonság, 2010/1. szám, 61. o.

²⁶ Utalva itt Paul Wilkinson: A média és a terrorizmus – újraértelmezés, c. munkájára, melyben kiemeli, hogy a terroristák a média felhasználásával jelentős mértékben igyekeznek a kormányzati és védelmi intézmények elleni agitációt végrehajtani úgy, hogy azok intézkedéseit zsarnokinak és kontraproduktívnak tüntetik fel. Lásd TÓTH PÉTER (szerk.): A terrorizmus anatómiája, 2006, Zrínyi kiadó, Budapest, 122. o.

²⁷ Ez a jelleg egyébként a posztsovjét térségben, ahol ugyan a terrorfenyegetettség nyilván kisebb, de a másik két fenyegetettségforma szintén jelen van, fokozottan érvényesül, hiszen a sovjét befolyás megszűnése után a politikát eluralták az államhatalom korlátozására irányuló és a védelmi intézmények körében boszorkányüldözést generáló²⁷ indulatok, melyek bizonyos mértékben már egy másik véglethez vezettek. Ezt igazolja Magyarország vonatkozásában a katonai ügyészség szervezetét, a katonai büntető eljárást, a rendőrséget, a Magyar Honvédséget, illetve a titkosszolgálatokat ért politikai és médiatámadások sora az 1989-es átmenet után, aminek megoldása egy átfogó, realista

Mindezekből következően be kell látni, hogy az eddigi szervezeti, szabályozási, eszközbeli és képzési megoldások egy része felett eljárt az idő, vagy legalábbis jelentős mértékben korrodálta azokat, amiért azonban nem a végrehajtó szervek felelőssége, hanem a jogalkotás megkésettisége okolható. Be kell látni azt is, hogy e kulcspontok, nevezetesen a virtuális jelleg és annak jogi kérdései, a legális technikai térben való „bűnös” mozgás, valamint a jogszabályi és jogelvi környezet kijátszása a szemléletváltás során áldozatokat követel, s olyan vitás kérdések sorát veti fel, melyeket realista szemlélettel, de a civilizációnkra jellemző értékek és fundamentális garanciák szem előtt tartásával kell rendezni.

4. VÁRHATÓ VITATÉMÁK, AVAGY A SZEMLÉLETVÁLTÁS IRÁNYVONALAI ÁLTALÁNOSÁGBAN

Az állam védelmi karakterének újraértelmezése úgy vélem három kérdéscsoportban – és egyúttal három vitatémában – jeleníthető meg:

1. a védelmi karakter megerősítését szavatoló, meglévő jogi eszközök és az alapjogok viszonyának, illetve az alapjogok korlátozási tilalmának átértelmezése
2. az új típusú fenyegetések által megkövetelt eljárások meghonosítása, melyeket jelentős mértékben áthat az opportunitás elve
3. új típusú strukturális rendezés, illetve funkció megosztás és centralizáció.

Ezek között a kérdések között érdemi sorrendiség megállapításának nincs értelme, az azonban nyilvánvaló, hogy az első pontban foglaltak az alkotmányossági vetületük miatt alapvető jellegűnek nevezhetők a védelem megerősítése szempontjából. E három irányra azonban a párhuzamosságot kellene jellemzőként alkalmazni, hiszen ezekről elmondható, hogy egyrészt nem vagylagos lehetőségek, másrészt valamilyen formában mind kell, hogy kapcsolódjanak a kiemeltnek tekintett alkotmányossághoz, alkotmányos meghatározottsághoz.

A jogi eszközök és alapjogok viszonyának, illetve az alapjogok korlátozási tilalmának kérdéskörében nyilvánvalóan számos fontos kérdés felmerülhet, melyek azonban jogi értelemben tabunak számítanak. Védelmi és célszerűségi szempontból azonban alapvető fontosságú volna ezt a nézetrendszert és kérdéskört is a folyamatosan változó világ folyton változó kihívásaihoz igazítani. Példaként említhető a poligráfós vizsgálat²⁸ problematikája, a magánlakás és magántitok sérthetlenségének garanciálisan szabályozott, de gördülékenyebb és hatékonyabb korlátozásának kérdése. Szóba hozható ugyanitt a konspirált megfigyelések elrendelhetőségének könnyítése, az információszerzés kivitelezésének könnyítése és esetköreinek tágítása is, viszszaidézve csupán az új veszélyek és a legális lehetőségek kapcsolatát, valamint kiegészítve azt egyebek mellett az alapos gyanú, illetve a hálózatos működés és a nagy fokú szervezettség problémáival e kérdéskörben. Természeteszerű, hogy itt nem valamiféle eltorzult, az állam védelmi szerveinek szabad kezét adó változássorozatra kell gondolni, mindazon által széles körű multidiszciplináris diskurzus tárgyává kell tenni ezen kérdéseket, mivel be kell látni, hogy eredményesen küzdeni ezekkel a veszélyekkel, csak ilyen irányú felzárkózás és áldozathozatal útján lehet. A mérlegen pedig ezzel az a nyilvánvaló kérdés áll, hogy fontosabbnak tartjuk, tagadva a történelmi kényszerűséget, a várható kritikák elkerülése és ideológiai okok miatt a jelenlegi séma változatlan fenntartását, vagy inkább megkíséréljük annak módosítását és e kérdések kezelését, még hozzá úgy, hogy eközben a jogállami-demokratikus berendezkedés alapjai ne szenvedjenek maradandó és végzetes csorbákat. Nyilvánvaló történelmi tapasztalat, hogy ezen intézkedéseket nem lehet végleg elodázní, mert előbb-utóbb egy krízis kikényszeríti meghozatalukat, ami azonban az emberiség történetében rendszerint túlkapásokhoz, már-már rendőrállami intézkedésekhez és nehezen kezelhető társadalmi feszültségekhez szokott vezetni. Innen nézve pedig a kellemetlen feladat, nem csupán szakmai-biztonsági, de történelmi felelősségi szempontból is egyre égetőbb, hiszen például a WTC elleni támadás mutatta meg, hogy komoly hiányosságokkal küzdenek a megelőzési, elhárítási és semlegesítési mechanizmusok és egyúttal kikényszerített például egy fokozottan szigorúbb légiközlekedési és határátkelési ellenőrzési és nyilvántartási protokollt.

Az alapjogokat is érintő kérdések körén túljutva azonban az opportunitás egy másik kérdést is felvet, nevezetesen, hogy a megváltozott kihívások kezelésére, milyen mértékig lehet lemondani az állam büntető igényéről. Ez a kérdés éppúgy érintheti a terrorizmus, mint az utcai anarchizmus, vagy a cyber bűnözés kérdését, illetve az elhárítás más aspektusait is. Nyilvánvaló persze, hogy az előbbi kettő jobban illeszkedik a

újraszabályozás lehetett volna, ami álláspontom szerint néhány biztató szabályozási lépéstől eltekintve máig nem történt meg.

²⁸ Ideértve minden hazugságvizsgáló célú módszert, mely az élethez, testi integritáshoz való jogot nem aktív, fizikai módon nem sérti meg a civilizált keretek között elfogadott mértékek és garanciális sémák keretei között.

büntetőjog által már ismert alkufolyamatok rendszerébe. Sajátos és plasztikus kérdés azonban a hackerek állami alkalmazásának kérdése. Az ugyanis szükségképpen, hogy egy hacker valamilyen úton-módon jogellenes cselekményeket kövessen el, mivel maga a tevékenység a meglévő biztonsági keretek feltörésére, megkerülésére irányul. Azt azonban látni kell, hogy ezzel a tevékenységgel szemben, csak ugyanilyen tevékenységgel lehet védekezni, azzal a különbséggel, hogy az állam érdekében fellépő hackerek tetteit az adott állam érdeke legitimálja. A kérdés, bármennyire kellemetlen is, azonos az előzővel, legalább részben fel tudjuk-e, fel akarjuk-e áldozni a morális és elvi alapvetéseket a nagyobb biztonság oltárán? Morális oldalról nézve a válasz úgy vélem egyértelmű: nem, míg pragmatikus oldalról nézve szintén egyértelmű, de ellentétes: igen. A történelem vastörvénye azonban úgy gondolom az, hogy ezek a kérdések soha nem feketék, vagy fehérek, s akkor kerülnek jól megválaszolásra, ha a szürke zónában, a szélsőségektől közel azonos távolságra eső megoldásokat nyújtunk rájuk.

A kulcskérdések körét helyütt záró, kevésbé vitatott kérdés a védelmi funkciók profil-specifikus intézményi megosztásának és centralizálásának, vagyis a strukturális átalakításoknak a kérdése. A gondolat első ránézésre paradox, hiszen hogy lehetne valami centralizált, amit megosztottunk. Nos a válasz a gyakorlatban rejlik. A terrorizmus fokozódása egyre több helyen, immár hazánkban is, a terrorizmus elleni fellépés funkcióinak intézmények közti megosztását eredményezte (így például a terrorizmus kérdésében hatásköröket bír a Rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok is), de az államok többsége idővel létrehozott önálló, más szerveknél továbbra is fennmaradó funkciókat központosítva ellátó szervezet (Magyarországon 2010. szeptember 1-ei felállással erre szánták a Terrorelhárítási Központot, továbbiakban: TEK). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyes klasszikus szervek egyáltalán nem foglalkoznak az adott kérdéssel, hanem azt, hogy az adott tárgykörben felmerült kérdések egy központilag e célra létrehozott és többletfunkciókkal rendelkező szerv hatáskörébe tartoznak, így adott körben rendszerint a hatáskör fókuszálást megtestesítő szerv hivatott eljárni. Ennek centralizált jellege elsődlegesen célszerűségi és gyakorlati okokra vezethető vissza, mivel az új kihívások kezelése gyors és határozott fellépést igényel, aminek előfeltétele, hogy a lehető legrövidebb döntési idővel működjenek az egyes eljárások során. A terrorelhárítás terén ennek már vannak nyilvánvaló leképződései²⁹. Fontosnak tartom azonban ezt a fajta változtatást a cyber támadások kezelése körében is, hiszen ezen cselekményeknél a gyors reagálás legalább annyira fontos, mint a terrorizmus elleni harcban. E vonatkozásban az elvi elhatározások szintjén példaértékű lehet a TEK létrehozása, mivel fontos felismerés, hogy ezen jelenségek kezelésénél alapvető fontosságú, hogy az adott intézmény rendelkezék felderítési, megelőzési, elhárítási és felszámolási kapacitásokkal és jogkörökkel egyaránt³⁰. Pontosan ez volna az intézményi átalakítás megfelelő irányvonala, ami azonban ismét megcsontosodott „konvenciók” áttörését igényli, hiszen ezzel olyan szervek létrehozása válna indokolttá, melyek magas fokú hatalomkoncentrációt testesítenének meg és a döntési mechanizmusok gyorsítása privilegizált szervezeti és szolgálati helyzetet³¹ tenne indokolttá, egyúttal pedig fokozott felügyeletet és törvényességi kontrollt követelne meg a már meglévő szervek részéről, külön belső szervezeti megoldások révén.³²

²⁹ Melyekhez kiegészítő jelleggel csatolhatjuk a kiemelt fontosságúnak tartott állami végrehajtó szervek körében a korrupció és a méltatlan magatartások kiszűrésére hivatott speciális szervek létesítését, mely feladatot 2011. január 1-től Magyarországon a Nemzeti Védelmi Szolgálat lát el, mint a Rendőrség autonóm belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési szerve.

³⁰ A kérdésről bővebben a 232/2010. sz. Kormányrendeletben, illetve ehhez kapcsolódóan a 329/2007. és az 160/1996. sz. Kormányrendeletekben meghatározott szabályozásból lehet tájékozódni.

³¹ Nyilvánvalóan ilyen szervek csak akkor működhetnek hatékonyan és az elvárásoknak megfelelően, ha vezetőjük a lehető legmagasabb döntési szint közvetlen alárendeltségében állna, valamint ha jogkörei gyakorlása terén is különleges eljárási rend volna rá irányadó.

³² Fontos ehelyütt azonban felhívni a figyelmet arra is, hogy ezen új szervek létrehozása, illetve átszervezéssel való létesítése csak akkor lehet igazán eredményes, ha nem vezet a korábbi, egyébként sok esetben leterhelt intézmények (pl. a Rendőrség) kapacitás és hatékonyság csökkenéséhez a létrehozás során gyakorolt költséghatékonysági megoldások és nem helyén való szervezési lépések okán, hiszen ezzel bár létrejön egy mondhatni új képesség, jelentősen csorbulhat azonban egy hasonló fontosságú, vagy nagyobb súlyú korábbi állami képesség.

5. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

A XXI. század új biztonsági környezetében nem csak azt kell felismernünk, hogy az állam gazdasági szerepfelfogásában fontos változtatásokat kell foganatosítani, hanem azt is, hogy a klasszikus védelem terén is korszakos reformokra és szemléletváltásra van szükség.

Az eddig már ismeretes és nagy súlyú fenyegetésekkel sokszor összefonódva kiemelt fenyegetésként kezelhető ma már a terrorizmus, az utcai anarchizmus és a cyber bűnözés, melyek súlya az egyre fokozódó gazdasági, szervezett bűnözési, fegyver-proliferációs és ökológiai kihívásokkal vélhetően csak növekedni fog. Ezek a fenyegetések azért kiemelt jelentőségűek, mert részben magának az államnak a funkcionalitását, részben pedig a társadalom tág értelemben vett rendjét és biztonságérzetét veszélyeztetik és messze túlnyúlnak a megszokott kereteken azzal, hogy a jogállami garanciarendszer kihasználásával és a technikai fejlettség társadalomellenes felhasználásával valósulnak meg.

Az új típusú biztonsági környezetben, melynek jelen felvetések csak egy szeletére, a belső védekezés kérdésére fókuszálnak, az államok tekintetében komoly kihívások mutatkoznak meg. A kihívások lényege, hogy az államnak valamilyen módon reagálnia kell ezekre a veszélyekre. E körben három lehetséges út van:

1. az állam az eddigi, sok tekintetben idejétmúlt, de legalábbis nem elégséges módszerekkel reagál, vagyis belenyugszik fokozódó védtelenségébe
2. az állam színileg megtartva a jelenlegi morális és jogi sémákat, titkos, vagy akár féllegális/illegális, a jog kereteiből kilépő módokon válaszol, amivel saját pozíciót gyengíti és nem tudja kezelni a társadalom fokozódó félelemérzetét és elégedetlenségét
3. az állam nyilvános szemléletváltással és politikailag, jogilag és szakmailag gondosan előkészített reformokkal, intézményesítéssel és stratégiaalkotással reagál.

Meggyőződésem szerint a lehetséges válaszok közül csak a harmadik jöhet szóba realista szemmel nézve a kérdést. Ez azonban tényszerűen komoly viták és abból következően remélhetőleg átfogó elemzések, kutatások és javaslatok indukálója lehet, amihez szükségképpen be kell látni, hogy több kérdésben a célszerűség oltárán kell majd feláldozni a jelenleg – és bizonyos aspektusból nézve szélsőséget megtestesítő – liberális meghatározottságú morális-elvi alapvetések egy részét.

Fontos azonban minden körülmények között szem előtt tartani, hogy a cél nem az állam szélsőséges megerősítése, vagy indokoltatlanul és aránytalanul széles hatáskörökkel felruházott csúcsszervek létrehozása kell, hogy legyen, illetve, hogy a cél elérése semmiképp sem párosulhat a jogállamiság alapjaiban való megrendítésével. A cél kizárólag az állam védelmi karakterének realista megerősítése lehet, olyan módon, hogy az eleget tudjon tenni legalapvetőbb funkciójának, ön maga és állampolgárai védelmének, s nem egy önmagáért való személet váltással, hanem egy állampolgáraiért való reformsorozattal és stratégiaalkotással.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. DEÁK PÉTER: Biztonságpolitika a hétköznapiakban, 2009, Zrínyi kiadó, Budapest.
2. DEÁK PÉTER (szerk.): Biztonságpolitikai kézikönyv, 2007, Osiris kiadó, Budapest.
3. DEÁK PÉTER: Egy új világrend új hadviselési formái, <http://www.deakpeter.hu/pub.php>, 2010.10.11.
4. KOVÁCS LÁSZLÓ – KRASZNAY CSABA: Digitális Mohács, in Nemzet és Biztonság, 2010/1. szám.
5. RÁCZ LAJOS: Információs hadviselés – nem csak kínai módra, in Nemzet és Biztonság, 2010/1. szám.
6. STUMPF ISTVÁN: Állam és kormányzás, in Jog, Állam, Politika, 2009/3. szám, 150–173. o.
7. TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államtan, Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből, 2001, Bótor kiadó, Miskolc.
8. TÁLAS PÉTER: Kelet-Közép-Európa és az új típusú terrorizmus, in TÁLAS PÉTER (szerk.): A terrorizmus anatómiája, 2006, Zrínyi Kiadó, Budapest.
9. WILKINSON, PAUL: A média és a terrorizmus – újraértelmezés, in TÁLAS PÉTER (szerk.): A terrorizmus anatómiája, 2006, Zrínyi kiadó, Budapest.
10. Majdnem egy éves a Stuxnet, SG.hu, http://www.sg.hu/cikkek/77427/majdnem_egy_eves_a_stuxnet, 2010.10.07.
11. Erőművekre és gyárakra csapott le a Stuxnet vírus, Index.hu, http://index.hu/tech/biztonsag/2010/09/24/eromuvekre_es_gyarakra_csapott_le_a_stuxnet_virus, 2010.10.11.

FELHASZNÁLT JOGFORRÁSOK

1. 232/2010. (VIII.19.) Korm. rendelet A Terrorelhárítási Központról.
2. 329/2007. (XII. 13.) Korm. rendelet a Rendőrség szerveiről és a Rendőrség szerveinek feladat- és hatásköréről.
3. 160/1996. (XI. 5.) Korm. rendelet a védett személyek és a kijelölt létesítmények védelméről.

HORVÁTH LÍVIA – KÁLMÁN JÁNOS

VÁLSÁGHATÁSOK MÁS SZEMSZÖGBŐL

Avagy gondolatok az állam és a kapitalista gazdaság viszonyrendszerének elméleti és történeti alapvonalairól és annak válság által meghatározott változásairól

A kapitalista gazdaság és az állam viszonyrendszerének változását vizsgálni kívánó és ezzel kapcsolatos elméleti felvetéseket tevő munka elsődleges feladata, hogy megvizsgálja e viszonyrendszer elméleti és történeti alapjait és fejlődését, hiszen „az elméletalkotás tehát a valóság feldolgozásának gondolati módozata, amelynek történeti és tapasztalati tényanyagra kell támaszkodnia.”¹

Ahhoz, hogy magát a viszonyrendszert érdemben tárgyalhassuk, szükségképpen fogalmi meghatározást adni a kapitalizmusra, kapitalista gazdaságra, a kapitalista gazdaság és az állam viszonyára, majd részletes áttekintés tárgyává tenni ezen fogalmak és jelenségek történetiségét, történeti változásait egészen napjainkig, különös figyelmet fordítva az egymáshoz való viszonyra és az egymás általi meghatározottságra.

Jelen munka célja tehát egy ilyen elméleti, történeti áttekintés megtétele, valamint erre alapozva egy gyakorlati szempontú, de az alapok szellemiségétől el nem rugaszkodó helyzetkép meghatározása e viszonyrendszer jelenlegi stádiumáról és változásairól.

1. A KAPITALIZMUS FOGALMÁRÓL ÉS AZ ÁLLAMMAL VALÓ KAPCSOLATÁNAK ELMÉLETI KÉRDÉSEIRŐL ÁLTALÁBAN

A kapitalizmus nyugodtan mondhatjuk, hogy napjaink egyik közkedvelt, sokhelyütt és sokféle módon használt fogalma, amivel kapcsolatban azonban le kell szögeznünk, hogy elterjedtsége egyben némi zavart is okozhat fogalmi meghatározottságában, hiszen könnyen vezethet összemosódásokhoz és válhat szinonimájává a szabad gazdaságnak, piacgazdaságnak, liberális gazdaságnak, elfedve ezzel a fogalom valódi jelentéstartalmának teljességét. Ahhoz tehát, hogy a kapitalista gazdaság és állam viszonyáról értekezhessünk, szükségképpen, hogy tisztázzuk a kapitalizmus fogalmát.

Amennyiben tehát a kapitalizmus meghatározása érdekében a magyar szakirodalomban fellelhető variációkat összesítjük, és az így kapott meghatározást néhány külföldi elemmel és állásponttal kiegészítjük^{2,3}, akkor az alábbi meghatározáshoz jutunk el:

A kapitalizmus olyan történelmi fejlődés eredményeként kialakult, magántulajdoni dominanciájú, terjedelmileg nyitott és terjeszkedő, páratlan innovációs képességekkel bíró és egyúttal immanensen válság kísérté, versenyalapú többféle politikai rendszerben is menedzselhető, térben és időben eltérő variánsokkal bíró, színtezett és függőségi rendszerekre épülő, megváltoztathatatlanul heterogén szisztéma, ami egyben gazdasági, társadalmi, politikai, jogi és kulturális alrendszerekből álló, önépítő rendszer mely mára már a technológiai kereteket kihasználva és egyúttal további innovációra sarkallva globálissá nőtte ki magát.

Mindezek alapján tehát a kapitalizmus egy komplex rendszer, melyben a kapitalista gazdaság egy a fenti ismérvekhez idomuló gazdasági berendezkedést jelöl, ami egységben a kapitalizmus jellemzői által megkívánt jogi-politikai, társadalmi és kulturális alrendszerekkel alkotja magát a kapitalizmust, mint rendszert.

¹ SZIGETI PÉTER: Világrendszernézőben, 2005, Napvilág kiadó, Budapest, 9. o.

² Így például a Cambridge Advanced Learner's Dictionary kapitalizmus meghatározásával, miszerint: „a kapitalizmus egy gazdasági, politikai, társadalmi rendszer, melyben az üzleti szektor és az ipar is magántulajdonra épül, és ahol a fő szabályozó a sikeres szervezetek és emberek számára a lehető legnagyobb mértékű profit elérése.” (saját fordítás) <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/capitalism>, 2010.10.28.

³ Kiegészíthető továbbá az Oxford Dictionary azonos szócikkének tartalmával, ahol is „a kapitalizmus olyan gazdasági és politikai rendszer, ahol az állami kereskedelmet és ipart a magántulajdon határozza meg és kontrollálja, mintsem az állam.” (saját fordítás) http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0121860#m_en_gb0121860, 2010.10.28.

⁴ Emellett vizsgálható a Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften DWDS névre keresztelt 20. századi német nyelv szótárában meghatározottak szerint: „a kapitalizmus társadalmi formáció (berendezkedés), mely a magántulajdonú társadalmi termelésre, és a bér munkásokon való nyereségszerzésre épül.” (saját fordítás) <http://www.dwds.de/?kompakt=1&qu=kapitalismus>, 2010.10.28.

Fontos leszögezni, hogy a kapitalizmus ilyen jellegű meghatározása annak jelenlegi fejlettségi szintjére irányadó, vagyis az alább ismertetendő történeti fejlődés során ezen jellemzők mindegyike nem irányadó, mivel pontosan az adott fejlődési szakaszokban kristályosodtak ki az egyes speciális jellemzők.

A kapitalizmus meghatározása után azonban adja már magát a kérdés, miként határozhatók meg a kapitalizmus és az állam, de még inkább a kapitalista gazdaság és az állam viszonyának alapvető kérdései. Jelen keretek között nem kívánunk kitérni arra a közkeletű, mégis felszínes vitára, hogy vajon gazdaság volt előbb, vagy jog és állam, illetve hogy melyiknek van nagyobb meghatározó ereje az emberiség történetére nézve, mivel a gazdaság és állam viszonyában alapvetésként kezeljük a kölcsönös függőséget és meghatározottságot.

A viszonyrendszer sajátosságát megvilágító meggyőződésünk, hogy e kettő, vagyis a (kapitalista) gazdaság és a modern értelemben vett állam kölcsönösen feltételezi egymást, hiszen mindkettő a társadalom hatékonyabb, biztonságosabb és kiszámíthatóbb működésének garantálását hivatott intézményesülés rendkívül összetett és szoros kapcsolódási pontokkal egymás irányában.

Az állam és a kapitalista gazdaság viszonyrendszerének alapvetései tekintetében irányadó a kapitalizmus fenti jellemzőinek sora. Ebből ugyanis következik, hogy a kapitalista világ gazdaság egy történelmi fejlődésű rendszer, aminek szükségképpen velejárója az emberiség történeti fejlődéséből és az államok fejlődéséből következően, hogy normatív jogi szabályozáson nyugszik. Akkor tehát, amikor a világ gazdaság valamely létszakaszáról beszélünk, szükségképpen meghúzódik a kérdésben egy államtípus, mely ezt a létszakaszt támogatja, segíti. *Ez a kapcsolat azonban kölcsönösen meghatározott*, hiszen az állam, mint a társadalom intézményesült kerete, nem másra hivatott, mint a társadalom érdekeit minél hatékonyabban szolgálni, amiben értelemszerűen javára van egy hatékonyabb gazdasági rendszer, amelynek bázisa szintén a társadalom és az egyén. A kölcsönös meghatározottság tehát fundamentális jellegű.

A kölcsönös meghatározottságból nyilvánvalóan következik az *egymásra hatási képesség*, függetlenül attól, hogy adott létszakaszban melyik szereplő javára dőlt ki a mérleg az rendszer-alrendszer megoszlásban⁵. Ebben a viszonyrendszerben a résztvevők kölcsönösen hatni képesek egymásra és ennek hátterét lényegében a világ politikai, gazdasági, tudományos, kulturális heterogenitása adja, melyet akár a történelem mozgatórugójaként is értelmezhetünk.

A viszonyrendszernek tehát alapvető jellemzője a *heterogenitás* is. Ahogy az egyes államok nem tökéletes másai egymásnak, úgy azok gazdaságai sem és még tovább haladva, a makro szint gazdaságai sem tökéletes másai a világ gazdaságnak, csupán szabályai által befolyásolt komponensei melyek azonban hol több, hol kevesebb önállósággal bírnak.

Ami azonban e viszonyrendszer talán legaktuálisabb sajátossága az a *benne rejlő kontraproduktivitás lehetősége*. Ha ugyanis valamely fél túlzottan elrugaszkodik a másiknak megfelelő állapottól és mondhatni „önjáróvá” válik, akkor a válasz nyilvánvalóan egy erőteljes ellentétes változás lesz a másik oldalon, aminek azonban rendszerinti kiváltója és meghatározója a társadalom, a társadalmi érdek, vagyis a két fél közös alapja és eredete, függetlenül az állam hatalmi viszonyaitól, vagy a gazdaság tulajdonjellegétől. Jelen kérdés vizsgálatánál pedig pontosan ez a kontraproduktivitás a meghatározó, hiszen ez kitapintható a viszonyrendszer történelmi változásainál, melyet a világkapitalizmus periodizációja (és önmagában véve a történelem) alakított, eldöntve egyúttal a kérdést arról, hogy tekinthető-e az állam a kapitalizmus alrendszerének, alárendeltjének.

2. A KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETI KORSZAKOLÁSA ÉS AZ ÁLLAMHOZ VALÓ VISZONYA

A kapitalizmus kialakulása tekintetében a szakirodalom viszonylagos egyetértésben fejt ki, hogy „a nagy földrajzi felfedezések nyomán és a hagyományos kereskedelmi útvonalak átrendeződése következtében a 16.

⁵ Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus korai létszakaszaiban az állam befolyásoló képessége és gazdasági hatásgyakorló ereje lényegesen nagyobb volt, hiszen ekkor még a világot meghatározó gazdaságok geopolitikai és stratégia okokból nem törekedtek a kölcsönös függőségi rendszerek kialakítására, ami azonban később szükségszerű velejárója volt a növekedésorientált magánérdek dominanciájú kapitalista fejlődésnek. Példának okáért belátható, hogy az abszolutizmus állama jelentősebb hatást tudott gyakorolni pusztán hatalmi-engedélyezési politikája útján a korai kapitalizmusra, mint a gazdaság az államra. Ez alapján persze az is nyilvánvaló, hogy már ez a viszonyrendszer megfordult. A hatásgyakorlási képességekben rejlő dominancia azonban nem kizárólagos hatásgyakorlást jelent, mivel állam és gazdaság viszonyának alapja a kölcsönös meghatározottság.

századtól bontakozott ki.”⁶ A kapitalizmus kialakulása tekintetében a fentiekén túl meghatározó volt még a „kettős forradalom”⁷, vagyis az angol ipari forradalom és francia forradalom is, amire utaló jelleggel Szigeti Péter is felhívja a figyelmet.

A kialakulás kérdésében a szakirodalom egységes még abban a tekintetben is, hogy a kapitalizmus kialakulása évszázados folyamatként kezelendő. Az egységes álláspont azonban itt megszűnik és a korszakolás terén eltérő álláspontokat ismerhetünk meg.

Szigeti Péter, preferálva a *világrendszer-kutató iskola*⁸ nézetrendszerét, elismeri a *hosszú 16. század*⁹ fogalmának létjogosultságát és egyúttal a kapitalizmus négyszakaszos periodizációjáról ír, melynek állomásai és azok jellemzői az alábbiak:

1. *a kapitalizmus kialakulása, vagyis a feudalizmusból a kapitalizmusba (16. századtól a 19. század elejéig)*: ezen hosszú szakaszban, ahogy az elnevezés is mutatja lassan és térségenként nagyon eltérően megszűnik a feudális gazdaság és helyét a tőkés mezőgazdaságra, a már említett kettős forradalomra épülő tőkés áttörés veszi át, mely az ipari társadalom és a szabad bér munkások kora felé történő elmozdulást eredményezi.
2. *szabadversenyes kapitalizmus (az európai centrumban nézve a 19. század elejétől az első világháborúig)*: ebben a szakaszban „a tőke özönvíz előtti formáit felváltotta az értéktöbblet-termelés uralma (Marx), vagy weberiánus terminológiával a kapitalizmus irracionális formáit – rablást, hadisarcot, becsapást, kényszermunkát, stb. – a rendszeres piaci nyereségeséyekhez igazodó racionális kalkuláció.”¹⁰ Fontos azonban itt megjelölni, hogy az egyes periódusok közt nem léteznek merev határok, mivel azokat nagyban befolyásolják a térségi történelmi sajátosságok.
3. *szervezett, monopolkapitalizmus (az első világháborút követően az 1970-es évekig)*: Szigeti itt kiemeli, hogy bár Lenin és Hilferding is kimutatta, hogy a monopolizáció korábbi keletű dolog, mégis a centrum-kapitalizmus belső természete tekintetében az első világháborúhoz igazodó datálást tartja elfogadhatónak. Ebben a korszakban nyilvánvalóan az imperializmus és neokolonializmus korának monopóliumai váltak mérvadóvá, azonban belső korszakolás szempontjából a szervezett kapitalizmuson belül megkülönbözteti a keynesiánus jóléti alszakaszát, melyben a tőke szervezett állami közvetítése irányadó és melyet 1945-től datál.
4. *globális liberálkapitalizmus (1970-es évektől kezdődően)*: „Az 1970-es évek végétől a tőke már-már levetette a polgári nemzetállami keretekben szervezett állami-politikai közvetítettségét, és a világgazdaság szuperstruktúráját elfoglalva uralkodik a gazdasági ágensek és a munkatársadalom felett.”¹¹

Az Andor László képviselte, inkább tisztán gazdasági és gazdaságtörténeti szemléletű periodizáció ettől némileg eltérően viszont az alábbi korszakolást és korszakismertetést tárja elénk a kialakulás kérdésén túlhaladva:

1. *A rendszer klasszikus (szabad versenyes) szakasza.*
2. *Az államkapitalizmus szakasza.*
3. *A neoliberalizmus szakasza.*

⁶ SZIGETI: i. m. 17. o. A viszonylagos szakirodalmi egyetértést tükrözi, hogy az Andor László szerkesztette 21. századi enciklopédia Világgazdaság kötete ugyanezen érvrendszer mellett a 15. századot jelöli meg történelmi kezdő időszakként. Lásd ANDOR LÁSZLÓ (szerk.): Világgazdaság – 21. századi enciklopédia, 2006, Pannonica Kiadó, Budapest, 72. o.

⁷ Eric Hobsbawm által a „Forradalmak kora” c. munkájában használt terminus.

⁸ „A világrendszer-kutatás az Annales történésziskola Fernand Braudel, Marc Bolch, Georges Duby és mások nevével fémjelvezhető irányzataiból nőtt ki, és a 20. század hatvanas éveitől fontos szerepet játszik a gazdaságelmélet és – történet mellett a szélesebb értelemben vett társadalomtudományokban is.” SZIGETI: i. m. 45. o. Meghatározó névként említhető még ezen irányzat tekintetében Immanuel Maurice Wallerstein, vagy épp Giovanni Arrighi.

⁹ „...1454-től, az olasz városállamok hatalmi egyensúlyát rögzítő lodi békétől az 1648-as vesztfáliai békekötésig terjed, amely viszont a nemzetállamokra épülő államközi rendszer kezdetét jelöli (Arrighi, Braudel, Wallerstein). Ez a periódus az olasz városállamokban és a késő középkori rendszerben – még a nemzetállami fejlődés előtt – készítette elő a formációváltást, azzal hogy jelentős mértékben kiszélesítette az európai gazdasági rendszer külső határait.” SZIGETI: i. m. 17. o.

¹⁰ Uo. 18. o.

¹¹ Uo. 21. o.

Természetesen e két a magyar szakirodalomban meghatározónak is tekinthető és nyilvánvalóan nemzetközi alapokon álló periodizáció mellett továbbiak is léteznek, így például megemlíthető Palánkai Tibor történeti korszakolása¹² is, melyben:

1. a *kapitalizmus merkantilista szakaszát* (Amerika felfedezése és a 18. század között),
2. az *ipari kapitalizmust* (A 18-19. század),
3. a *szabadversenyos kapitalizmust* (19-20. század),
4. a *szabályozott piaci kapitalizmust* (1930-as évektől az 1970-es évekig),
5. és a *globális kapitalizmust* (1970-es évekkel kezdődően) különböztünk meg.

A különböző korszakolásoknak azonban véges-végtelen felsorakoztatása lenne lehetséges, aminél fontosabb azonban ezen gazdasági személetű korszakolásokat összevetni az adott korszakot jellemző állammodellekkel, állami szerepvállalással.

3. INGAMOZGÁS: KÖLCSONHATÁSOS SZEREPVÁLTOZÁSOK NAPJAINKIG

A kapitalizmus, illetve a kapitalista gazdaság történeti fejlődésének periodizációját áttekintve, úgy vélem levonható az a következtetés, hogy az egymást követő periódusokban a gazdaság szabadságának és önállóságának korlátozottsági mértéke mindig ellentétes irányba változott ez eddig. Kis túlzással tehát azt is mondhatnánk, hogy a kapitalista fejlődésre nézve a történelem „szelleme” a jutalmazás és büntetés egymást váltó periódusait alkalmazta, ezzel igazítva a rendszert és annak fejlődését az adott kor követelményeihez.

A periodizáció ilyenét megközelítését úgy is értékelhetjük, mint egyfajta ingamozgást, ahol az inga két kilengési végpontján a (szinte teljesen) szabad gazdaság, illetve ezzel ellentétes oldalon a (szinte teljesen) korlátozott gazdaság állapotai állnak. Álláspontom szerint tehát a kapitalizmus eddigi történeti korszakai során egy inga mozgását követte le, s a szabadság nehezen meghatározható jelzője az irányadó az inga egyes végpontjainak értelmezésénél.

A kapitalizmus kialakulásakor a szabadság erősen korlátozott, feudális láncok által béklyóban tartott állapotát láthatjuk, melytől ösztönösen, a társadalmi és politikai változásokkal összhangban indult el a fejlődés a szabadabb állapot, a szabadversenyos kapitalizmus állapota felé. Akkor viszont, amikor ezen állapot történelmi visszasságai megmutatkoztak, az inga az ellenkező állapot felé lendült, s a szabályozott piaci kapitalizmus, államkapitalizmus, vagy épp szervezett kapitalizmus névvel illetett stádiumáig lendült. Ezt az új helyzetet aztán szükségképpen az újbóli, ellentétes irányba ható lendülés váltotta fel, mely elvezetett a neoliberalis, globális kapitalizmus korszakába. Álláspontunk szerint pedig, jelenleg épp megelői vagyunk az inga újbóli, ellentétes irány felé történő lendülésének.

Az ingaként leképzett fejlődési mozgásnak azonban legalább két aspektusa lehet. Az első a fent leírt szabadság szerinti, fejlődési aspektus. A másik pedig a gazdaság és állam viszonyrendszere szerinti aspektus. Ezen alább kifejtendő dimenzió ugyanis megmutatja, hogy a szerepsúlyozódás nyilvánvalóan váltott, vagyis egyfajta „politikai váltógazdaság” alakult ki a kapitalista gazdaság szabadsága és az állami szerepvállalás gazdaságot korlátozó mértékének tekintetében, aminek történeti vázlata az alábbiak szerint ragadható meg.

4. A KAPITALIZMUS KORSZAKAINAK ÁLLAMMODELLJEI

Akkor, amikor a *kapitalizmus kialakulását* a 16-18. századra datáljuk, szükségképpen az *abszolutizmus korában találjuk magunkat*, ami, mint a feudalizmus válságjeleire¹³ adott válasz-rendszerként jelent meg. „A válságok megoldásának az expanziós módja mindenütt politikai eszközöket igényelt, s megteremtette az abszolút monarchiák feltételeit...”¹⁴. Ez idő tájt teljesednek ki tehát az ún. abszolút monarchiák Európa szer- te, s a kapitalizmus vonatkozásában e korról kapcsolatban emeli ki Szigeti, hogy „a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet – benne a feudális abszolutista állam előkészítő szerepével – jelentette a nyugat-

¹² Bővebben lásd PALÁNKAI TIBOR: Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről, in MISZLIVETZ FERENC: Eredeti válságfelhalmozás, 2009, MTA PTI, Budapest. 88–93. o.

¹³ Történelmileg nyilvánvaló, hogy a késő feudalizmus úgy a hatalomgyakorlás, mint a gazdaság és a szélesebb értelemben vett társadalmi szinten válságjelek sokaságával küszködött, aminek csak időleges megoldását jelenthették a gazdasági tér Európán belüli kiterjesztésére tett kísérletek.

¹⁴ TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet I., Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007, Budapest, 113. o.

európai centrumban a kezdeteket.”¹⁵ Ez az időszak az állam térnyerésének, a szakértelem beépítésének korszaka, melynek a kiterjedt adóztatás mellett fontos jellemzője, hogy „ekkorra lett elfogadott, hogy a nemzetgazdaságot politikai kérdésként kell kezelni, hogy a gazdaság egészét az irányítás és a szabályozás eszközeivel alá kell rendelni az állami politikának. Az első gazdaságpolitikai rendszer, melyet az abszolutizmus „avatott”, a merkantilista gazdaságfilozófiára épített rendszer volt.”¹⁶ Ez az állam a hódítás politikája mellett ösztönözte a belső termelést, korlátozta a behozatalt és tilalmazta a nemesfém kivitelt, miközben a feltörekvő polgárság államgépezetbe integrálásával megalapozta a későbbi vállalkozói rétegek kitermelődését, valamint feudalista gyarmatosító politikájával megalapozta a feudális nagybirtokosok későbbi nagytőkessé alakulásának anyagi előfeltételeit is.

Annak ellenére, hogy az abszolutizmus önkénybe és néhol irracionalitásba hajló¹⁷ hatalomgyakorlása társadalmi feszültségek, majd polgári forradalmak sorának forrásává vált, az állam és gazdaság viszonyában kiemelkedő jelentőséggel bír. Az irányító, felügyelő állam a maga kiterjedt bürokráciájával, erőteljes adóztatásával az állami beavatkozás szélsőséges modelljeként is tekinthető¹⁸, s ha állam és gazdaság viszonyának alakulásának változását egy inga pályájaként képzeljük el, akkor ez az állammodell az inga egyik szélső pontjához közel áll.

Ebből a szélsőponti helyzetből azonban a társadalmi gondolkodás, a gazdasági viszonyok kritikai szemlélete, de főként a mindent áthatni igyekvő felvilágosodás és a polgári szellemiség kimotozította az állam és gazdaság viszonyát. Ennek az elmozdulásnak elsődleges mozgatói az ipari és a polgári forradalmak voltak.

A szabadversenyes kapitalizmus a Hobsbawm által „kettős forradalom”-ként aposztrofált történelmi jelenség nyomán, már nem az abszolutizmus irányító államának, hanem a polgári állam, a liberális szemlélet, a szabadság és a magántulajdon talaján verhetett gyökeret. A magántulajdon megerősödése, majd a vállalkozás szabadsága és nagytőke kialakulása egyre inkább teret követelt magának, s a liberális szabadság alapú gondolkodás uralta polgárosodó nemzetállamok világában megjelent a minimális állam teóriája, az éjjeliőr állam modellje.

A klasszikus liberális gazdaság államszemlélete szerint tehát a gazdaság önszabályozó, az államnak abba nem kell beavatkoznia, csupán a törvényes és alkotmányos kereteket kell biztosítania a zavartalan működéshez. A lényegében Adam Smith „láthatatlan kéz” elméletét leképző államszemlélet, tehát szinte totális ellentétét adta az abszolutizmus irányító államának. Az éjjeliőr állam ugyanis csak a legszélsőségesebb esetekben avatkozott a szabad gazdaságba, persze tette mindezt úgy, hogy mindeközben maga is meghatározottá vált a gazdaság által, hiszen az állam működésének finanszírozás, gazdasági tényezőit is meghatározta a kialakult rendszer. Fontos azonban megjegyezni, hogy „a valóságban totális szabad verseny, „magára hagyott gazdaság” soha, sehol nem létezett. Az állam a legliberálisabb rendszerben is vállalt korlátozott, de fontos szerepeket. Ilyen volt például a pénzrendszer működtetése, a tulajdon biztonsága feletti őrökös, továbbá az infrastruktúra kulcsterületeinek védelme vagy fejlesztése (pl. vasút).”¹⁹ Másabb megközelítésben ezt úgy is jellemezhetjük, hogy „...az 1860-as évektől legalább az 1929-33-as nagy világgazdasági válságig – a gazdasági rendszer a piac, végső soron pedig a fogyasztó utasításaihoz alkalmazkodva működik. [...] Az államnak csak azon tevékenységek és szolgáltatások – például a honvédelem, az oktatás, a köz- és vagyonbiztonság stb. – esetén kell közbelépnie, ahol a piac nem működik tökéletesen.”²⁰

Ebben a liberális klímában aztán megsokasodtak úgy a társadalmi, mint a politikai és végül a gazdasági feszültségek is. A klasszikus korszakolás alapján, e szakasznak és vele a minimális állam koncepciójának az 1929-33-as világválság vetett véget, melyről fontos kiemelni, hogy egy világháborút, és baloldali forra-

¹⁵ SZIGETI: i. m. 17. o.

¹⁶ MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN: Európai Parlamentarizmus- és Alkotmánytörténet, 2003, Osiris kiadó, Budapest, 185. o.

¹⁷ És itt csak említés szintjén citálandó az abszolutista uralkodók hatalmas adósságokat és sokszor háborúk sorát kirobbantó fényűzése, vagy akár az abszolút hatalom térbeli kiterjesztésének azon megalomániába hajló kül- és hadpolitikája.

¹⁸ Természetesen még mindig messze áll a legszélsőbb ponttól, a gazdaságot totálisan irányítani vágyó, a magántulajdont el nem ismerő, tervutasításos kommunista gazdaságirányítástól. Mégis fontos kiemelnünk, hogy az abszolutista hatalomgyakorlás állama az egyik szélsőséges állapotként értékelhető, persze csak annyiban, amennyiben elfogadjuk, hogy a kapitalizmus jellemzőinek keretei között megfér az abszolutista állam.

¹⁹ ANDOR (szerk.): i. m. 74. o.

²⁰ CSÁKY GYÖRGY: A fejlesztő állam – új felfogásban, in CSÁKY GYÖRGY (szerk.): A látható kéz, 2009, Napvilág Kiadó, Budapest, 13. o.

dalmak sorát követte, melyek szintén összefüggésben álltak hol közvetve, hol közvetlenül a szabadversenyessémával és a minimális állam koncepciójával.

A nagy válság hatására aztán pontosan az állami beavatkozás volt az, ami fordulatot hozott úgy a kapitalizmus periodizációjában, mint magában az állam szerepkörében. A New Deal-lel kezdődő folyamat eredményezte a szervezett kapitalizmus létrejöttét, melynek korszakát az állam egyre fokozódó beavatkozó, szervező szerepe jellemezte, ami azonban nem az abszolutista állam irányító szerepéhez való visszatéréssel azonos.

A liberális állam- és kapitalizmus-felfogással szemben kirajzolódó ellenhatások, vagyis az inga ellentétes irányba való lendülése tekintetében azonban a nagy vízváltást csak a második világháború vége volt. A náci és fasiszta gazdaságirányítási rendszerek a politikai-hatalmi struktúra megsemmisülésével egyetemben váltak semmivé²¹, míg a kialakuló bipoláris, hidegháború rendben a Szovjetunió elzárkózása évről-évre fokozódó valósággá vált. A meghatározó modell tehát a Nyugati centrum amerikai megoldások által fémjelzett, és a II. világháború után John Maynard Keynes nevéhez leginkább köthető szervezett kapitalizmust biztosító jóléti állam²² modellje lett.

A jóléti állam modellje a két világháború közti erőteljes szabályozó jelleggel és beruházó jelleggel rendelkező államhoz képest annyiban jelentett többet, amennyiben a szociális szerepvállalását megnövelte. Nyilvánvaló, hogy ez a fajta állam a gazdaság viszonylag szűkre szabott, a szabadversenyessé korszakkal ellentétes irányba ható, keretek közötti megtartását preferálta és igyekezett úgy beavatkozni, hogy egyúttal csökkenteni tudja – sok tekintetben tisztán politikai okokból – a társadalmi feszültségeket.

A jóléti állam intenzív adóztatással, normatív szabályozási erővel és adminisztratív korlátozásokkal jellemezhető leginkább, melyeket mindig kísér a szociális érzékenység, a paternalizmus, a bővülő alapjogok által megkövetelt fokozódó állami szerepvállalás. Ez a szemlélet nyilvánvaló, hogy számos ellenvéleményt tudhatott magáénak, így például a Hayek²³ és Friedman által képviselt neoliberális gondolkört.

Összességében elmondható, hogy „az állam makrogazdasági szereplővé válása, a kormányzati kiadások jelentős megnövekedése, az összkereslet-össz kínálat állami szabályozása, továbbá a kontraciklusos keynesiánus gazdaságpolitika új helyzetet jelentett a szabadversenyessé korszakhoz képest. A kiterjedt redisztribúció következtében az állam lett a gazdaságban a legnagyobb pénzköltő.”²⁴

Ez a rendszer pedig nem csupán jóléti karakterének elszabadult kiadásai, hanem a kereslet-kínálat szabályozása terén megmutatkozó lépései nyomán is, komoly fenyegetéseket rejtett magában úgy az államok költségvetése, mint a technikai forradalom előtt álló gazdaság működése tekintetében. Ezt végül az 1970-es évek ki is teljesítették, a különböző válságjelenségek és a globalitás kiteljesedésének első hullámaival. Ez pedig nyilvánvalóan új helyzetet kellett, hogy teremtsen, vagyis az ingának újból más irányba kellett lendülnie.

A technikai forradalmak, valamint a jóléti állam nemzetállami szinten szabályozni kívánó fellépésével szembeni erőhatások a kapitalizmus új korszakát, a neoliberális eszme terjedését és a valóban globálissá váló kapitalizmus létszakaszát jelentették. Ebben az időszakban, az 1970-es évektől egészen napjainkig, a rendszer újból a gazdasági szabadság, az állami korlátok leépítése, az állam dezetatizációja és deregulációja felé mozdult el.

„A globális kapitalizmusban immár nem fináncióként, tehát nem a banktőke és az ipari tőke összerolvasásaként, s nem is a nemzetállami keretek között szabályozó államhatalom által, hanem a tőkés termelés összefolyamatát az európai értelemben vett neoliberális politika révén dezetatizálja, deregulálja a polgári osztályuralom új formája. [...] Mindazon által az állam ebben a korszakban sem tűnt el, de a korábbiakhoz képest lényeges funkció változnak meg.”²⁵

Ahogy a neoliberális jelző is mutatja, az inga újra az egykori liberális (minimalista) koncepció felé lendült. Azonban fogalmilag fontos, hogy ami neo- az nem csupán időben később megújuló, hanem tartalmi-

²¹ Eltekintve a spanyol Francisco Franco tábornok és a portugál – pénzügyi szakemberből diktátorrá lett – Antonio de Oliveira Salazar diktatúráinak gazdasági berendezkedésétől, melyek azonban nem tekinthetők meghatározónak és nem kezelendők a centrum vonatkozásában sem ekként, mivel elszigetelődés és elkülönülés jellemezte ezeket.

²² Welfare State, sozialer Staat, l'Etat social – az angol, a német és a francia nyelvben

²³ Hayek az „Út a szolgáshoz” c. munkájában nem kevesebbet állít, mint hogy az állami beavatkozás mindenkor nagyobb kárt hoz, mint hasznat, illetve, hogy az állam korábban megtapasztalt beavatkozása az egyéni szabadságot korlátozza, felemészti. Álláspontját a szovjet és nemzetszocialista gazdaságirányító beavatkozás példaira alapozta, s úgy vélte nem szabad abba az irányba fordulni, ahol az állam beavatkozik a gazdaságba, mert ott öngerjesztő folyamatok indulnak, melyeknek végpontja a szélsőséges gazdaságirányítás, a „szolgáshoz”.

²⁴ SZIGETI: i. m. 27. o.

²⁵ SZIGETI: i. m. 22. o.

lag is változó irányzat. Innen nézve a noliberalizmus (részben talán a hidegháború kényszerítő ereje, részben pedig a realista szemlélet okán) átlátta, hogy nem lehet visszatérni a minimális állam koncepciójához, az állami szerepvállalásból bizonyos garanciális jellegeknek fenn kell maradnia, ilyen például a jóléti modellből fennmaradó társadalmi egyenlőtlenségekkel szembeni fellépés, a versenyszabályozás, illetve a gazdasági tevékenységek szankciós zárkövekkel való ellátása.

Persze mindemellett ki kell emelni, hogy az állam visszahúzódása egy olyan korszakban valósult meg, amikor maga a tőke, maga a kapitalista gazdaság a technika folyamatos és rohamos fejlődése révén egyszerűen át tudta lépni az államhatárokat. Ilyen körülmények között a visszahúzódó államok, bár létrehozták idővel a globális szinten funkcionáló világ gazdasági szuperstruktúrákat, mégis önkorlátozásuk vállalása okán, nyilvánvalóan az állami irányból eredő fellépések korlátozását is kiviteleztek.

Az új gazdasági sémában az állam szerepét egyre inkább leértékelték²⁶, s egyre inkább a nemzetközi szint szuperstruktúráira (IMF, Világbank, WTO, stb.), illetve magukra a multinacionális gazdasági szereplőkre helyezték a hangsúlyt a cselekvés lehető legnagyobb szabadsága mellett.

A kapitalizmussal velejáró válságjelenségek azonban nem váltak semmivé az újabb modell- és szemléletváltással, sem a nyugati privatizációs forradalommal, sem a posztkommunista térségek privatizációs hullámaival, sem pedig a különböző kiszervezési hullámokkal. Tényszerű persze, hogy az állam korlátozott jóléti karaktere, valamint a nagyrészt védőhálóként és mérsékelt szabályozóként működő nemzetközi csúcstézmények tompították a ciklikusan visszatérő válságok életét, mégis a 2000-es évekre²⁷, már a vezető gazdaságok, így például az USA, tekintetében is felsejlettek egy mélyebb, a növekedés végessége és a különböző pénzügyi ügyeskedések okán megjelenő válságjelenségek. Ezek végül, elkerülhetetlenül a 2008-as amerikai hitelválsággal induló, világ gazdasági válsággá növekvő jelenlegi válsággal váltak globális realitássá, felvetve az újabb modell váltás szükségességének kérdését.

Persze korai volna még kijelenteni, hogy a válság a kapitalizmus egy újabb korszakát hozza, melyhez szükségképpen egy új állammodell kialakulásának kell végbe mennie, mindazonáltal a jelen munka további részében ismertetett változások és koncepciók alapján, feltehető, hogy valóban az inga újból más irányba, a fokozottabb állami jelenlét irányába való lendülésével lehet számolni.

5. MERRE LENG KI AZ INGA?

Nem mehetünk el szó nélkül a 2007-ben kitört gazdasági válság hatásai mellett. Az Egyesült Államokban kibontakozó gazdasági válság, amely az egész világra óriási hatást gyakorolt, az állam gazdasági szerepét mereven elutasító gazdaságfilozófia átértékelésre ad alapot. Soros György arra hívta fel a figyelmet, hogy egyszerűen nem igaz, hogy a piacok az egyensúly felé törekednek. Ha magukra hagyják a piacokat, a vállalatok addig halmozzák a tőkét, amíg teljesen fölborítják az egyensúlyt.²⁸

A piacot szabályozni kell, mivel a helyesen megfogalmazott és helyesen végrehajtott pénzügyi és gazdasági politikával egyedül az állam képes a társadalmat sújtó válsághelyzetek megoldására. A szabályozásnak együtt kell járnia az állam és a közigazgatás erősödésével. A piacot társadalmilag és demokratikusan kell szabályozni, azzal, hogy az eminens szerep az államé legyen.

Jelen tanulmány kereteit bőven meghaladja a globális folyamatok részletes elemzése, így ehelyütt csak annak érzékeltetésére teszünk kísérletet, hogy az inga elindult a fokozottabb állami jelenlét irányába. Ennek alátámasztására röviden kitérünk a bankmentésekre, a különadók bevezetésére, a bankszabályozás súlyosítására, a pénzügyi felügyeleti rendszer átalakítására, az állami nyilvántartások fokozottabb védelmére, valamint a Lex MAL-ra.

A gazdasági válság kitörését követően az első intézkedések a bajba jutott bankok megsegítésére irányultak. A bankmentő akciók legfőbb célja a rendszerszintű bankválság megakadályozása, ezzel párhuzamo-

²⁶ Kiemelendő, hogy „... a privatizáció-dereguláció-liberalizáció „szentháromságának” erőteljes érvényesülése még a fejlett országokban sem jelentette az állam teljes kivonulását a gazdasági életből, és semmiképpen sem eredményezett „gyöngye államot”. CSÁKY GYÖRGY: i. m. 19. o.

²⁷ Sokatmondó talán, hogy a 9/11 kapcsán utóbb megjelenő, a terrorizmus elleni háborút bíráló tanulmányok újra meg újra felhívják a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államok ez idő tájt, már érezhető gazdasági nehézségekkel küzdött, melyeknek időleges elodázására egy háború viszonylag jó tünteti kezelésként jelentkezett.

²⁸ KIS MIKLÓS: Soros előre látta a válságot, 2008.10.01, http://www.fn.hu/penzugy/20080930/soros_jovobe_latott/ 2010.11.11.

san pedig a pénzügyi stabilitás²⁹ fenntartása volt. Nem mellékes azonban a likviditás biztosítása, valamint a hitelezőképeség fenntartása a pénzügyi rendszerben egészét tekintve. Az államok különböző módszereket alkalmaztak a bankok megsegítésére, így tőkejuttatást államosítással, vagy államosítás nélkül; garanciavállalást bankközi betétekre vagy hitelekre; valamint a rossz eszközök átvételét.

Az államosítással történő tőkejuttatásra kitűnő példa a brit Northern Rock hitelfolyósító esete. A brit parlament 2008-ban hozta meg a banki (különleges intézkedések) törvényt,³⁰ amely alapján az állam száz-százalékos tulajdont szerzett a Northern Rockban. Az államosítás oka a közérdekvédelem volt, azonban világos, hogy a háttérben az a meglátás húzódott, hogy a bank összeomlása beláthatatlan károkat okozhat az Egyesült Királyság teljes bankrendszerének.³¹

A bankrendszer összeomlásának veszélyére az Egyesült Királysághoz hasonlóan az Egyesült Államok is úgy reagált, hogy költségvetési forrásokat pumpált a rendszerbe a fedezetlen hitelek kiváltására. Ennek törvényi hátterét az „Emergency Economic Stabilization Act of 2008”³² A törvény létrehozta a Troubled Assets Relief Programot (TARP), hogy megvásárolja a rossz eszközöket bármilyen pénzügyi intézménytől. A törvény értelmében az amerikai állam a bankoknak nyújtott állami támogatás arányában elsőbbségi, osztalékfizető részvényeket szerzett a megsegített vállalkozásokban.³³ A törvény piaci alapon kezelte a problémát, az állami segítség kvázi tőkeemelésként jelent meg a könyvekben, az állam csak a befektetésével arányos tulajdonhoz jutott a vállalkozásokban.

A gazdasági világválság hatására („kijózanító történelmi pofon”³⁴) az államok sorra elkezdtek erősíteni pozíciójukat a pénzügyi szektor vonatkozásában. Ennek megnyilvánulási formája a globális párbeszéd a pénzügyi piacok feletti felügyelet erősítéséről (ennek eredményeként megreformálásra kerül az EU pénzügyi felügyeleti rendszere), a bankadók bevezetése, valamint a bakszabályozás szigorítása.

A pénzügyi piacokat és a szabályozási rendszereket meg kell erősíteni a jövőbeni válságok elkerülése végett. A G20-ak 2008. november 15-én Washingtonban kiadott közleménye szerint a szabályozás mindekenélőtt a nemzeti szabályozó hatóságok felelőssége, amelyek az első védővonalat képezik a piaci instabilitással szemben. Mindazonáltal, a pénzügyi piacok globális rendszerére tekintettel, a szabályozó hatóságok intenzív együttműködése és a szükséges területeken nemzetközi előírásokra, illetve azok következetes végrehajtására van szükség annak érdekében, hogy védelmet nyújtsanak minden, a pénzügyi stabilitást veszélyeztető, határokon átnyúló, regionális és globális fejleményekkel kapcsolatban.³⁵

A jelenleg is zajló pénzügyi válság hiányosságokra mutatott rá az EU felügyeleti rendszerében, amely a pénzügyi piacok integrációja terén elért nagymértékű előrehaladás és a határokon átnyúlóan tevékenykedő jogalanyok megnövekedett jelentősége ellenére még mindig töredezett a nemzeti határok mentén. Erre való tekintettel José Manuel Barroso elnök egy magas szintű szakértői csoportot kért fel Jacques de Larosiére, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) korábbi ügyvezető igazgatójának vezetésével, hogy tegyen ajánlásokat egy hatékonyabb, integrált és fenntartható felügyeleti keret megteremtése érdekében.

Az Európai Bizottság a hatóságokat létrehozó rendeletek tervezeteit széles körű nyilvános szakmai vita nyomán készítette el. Az ECOFIN 2009. december 2-án hagyta jóvá a tervezetet, ahogy pedig már korábban említettem 2010. szeptember 7-én az EU pénzügyminiszterei, majd szeptember 21-én az Európai Parlament is elfogadta.

2011. január 1-től a de Larosiére-jelentésben ajánlott és az Európai Parlament által elfogadott új kétágú (makro- és mikroprudenciális) európai felügyeleti rendszer fog felállni:

1. egyrészt az **Európai Rendszerkockázati Testület (European Systemic Risk Board, ESRB)**, amely makroprudenciális felügyeletet fog végezni. A makroprudenciális felügyelet a tendenciák és egyensúlytalanságok vizsgálata, valamint a rendszerkockázatok azonosítása, amelyek a pénz-

²⁹ A modern pénzügyi rendszer rendkívül összetett képződmény, amelyet külső és belső feszültség is terhel. A világgazdaság zavartalan működése szempontjából rendkívül nagy fontossága van annak, hogy ez a feszültség ne a rendszer egészét veszélyeztető módon manifesztálódjon. Ezt az állapotot nevezzük pénzügyi stabilitásnak.

³⁰ Banking (special provisions) Act 2008. <http://www.statutelaw.gov.uk/content.aspx?activeTextDocId=3450001> 2010.12.05.

³¹ TOMASIC, Roman: The rescue of Northern Rock: Nationalization in the shadow of insolvency, Corporate Rescue and Insolvency, Vol. 1, No. 4, 2008. 1. <http://ssrn.com/abstract=1422571>, 2010.12.05.

³² http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=110_cong_bills&docid=f:h1424enr.txt.pdf, 2010.12.05.

³³ Emergency Economic Stabilization Act of 2008 Sec 113. (d) (1) (A)-(B).

³⁴ Lásd bővebben: ASZTALOS LÁSZLÓ GYÖRGY: Válsághatás a pénzintézeti szabályozás és felügyelet, in Köz-gazdaság 2010/1. szám, 21–41. o.

³⁵ Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy, The White House November 15. 2008.

ügyi rendszert és a gazdaságot veszélyeztethetik. A makroprudenciális felügyelet fókuszának középpontjában a pénzügyi és a gazdasági rendszer, mint egész áll,³⁶

2. másrészt az **Pénzügyi Felügyeleték Európai Rendszere (European System of Financial Supervisors, ESFS)**,³⁷ amelyben a tagállami pénzügyi felügyelők szilárd hálózatot alkotva működnek együtt az új európai felügyeleti hatóságokkal annak érdekében, hogy a pénzügyi stabilitás az egyedi pénzügyi vállalkozások szintjén is fennmaradjon, és hogy védjék a pénzügyi szolgáltatások fogyasztóit, azaz megvalósuljon a mikroprudenciális felügyelet. Az új európai hálózat a feladatok megosztására és a kölcsönösségre épül, amely – a szabályok harmonizációja, illetve a koherens felügyeleti gyakorlat és végrehajtás érdekében – a vállalkozások tagállami szintű felügyeletét egyes feladatok európai szintű centralizációjával fogja megvalósítani. Célja a tagállami felügyelők közötti bizalom erősítése, többek között azáltal, hogy a fogadó felügyelőknek is megfelelő teret biztosít a pénzügyi stabilitással és a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos politikák meghatározására, és így lehetővé teszi a határokon átnyúló kockázatok hatásosabb kezelését.³⁸

A bankadók vonatkozásában Magyarország élenjár, ugyanis a kormány már tavasszal bejelentette bevezetését.³⁹ Bevezetésére az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról szóló 2010. évi XC. törvénnyel került sor. A bankadó a tervek szerint 2013-ig marad érvényben, elvileg csökkenő mértékben és a különadóból származó bevétel a központi költségvetést illeti meg. Mint említettük, Magyarország, ha élenjáró is, nem az egyedüli állam, amelyik a bankok megadóztatását bevezette. Nagy-Britannia nyáron fogadta el tervezetét, ami 2011-ben lép életbe, Németország szintén a nyáron fogadta el tervezetét, amely előre láthatólag jövő év végén fog életbe lépni. Ezen felül Ausztriában, Lengyelországban és Romániában is felmerült a bankadó bevezetése.

A bankszabályozásban is jelentős változások történtek az elmúlt időszakban. 2010. szeptember 12-én a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS)⁴⁰ elfogadta a bankszektor működését meghatározó új dokumentumot (Bázel III). A Bázel III olyan szabályrendszer, amely szigorú előírásokat fogalmaz meg a pénzintézetek számára azok biztonságos működésének elősegítésére a későbbi világméretű bankválságok elkerülése érdekében.^{41,42}

Végül az állami szerepvállalás erősödésének két hazai példájára szeretnénk felhívni a figyelmet. Az egyik a Lex MAL-ként is ismert törvénymódosítás, míg a másik a nemzeti adatvagyonnal való rendelkezés és gazdálkodás körébe eső kérdés.

A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XCIII. törvény (a médiában ismertebb néven: Lex MAL) alapján bármilyen gazdálkodó szervezet műkö-

³⁶ House of Lords, The future of EU financial regulation and supervision, Volume I: Report, 2009, 12. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldselect/ldcom/106/106i.pdf>, 2010.11.10.

³⁷ Az ESFS magában foglalja az ESRB-t, az újonnan létrehozott európai hatóságokat, nevezetesen az *Európai Bankfelügyeleti Hatóságot* (EBA), az *Európai Biztosítás- és Foglalkoztatónyugdíj-felügyeletet* (EIOPA) és az *Értékpapír-piaci Felügyelet* (ESMA), valamint az európai felügyeleti hatóságok vegyes bizottságait és a tagállamok illetékes vagy felügyeleti hatóságait. Az ESFS a vegyes bizottságokon keresztül rendszeresen és szorosan együttműködik az ESRB-vel, valamint az EBA-val, az EIOPA-val és az ESMA-val, biztosítva a munka ágazatok közötti összhangját, valamint közös álláspontok kialakítását a pénzügyi konglomerátumok felügyelete és egyéb ágazatközi kérdések terén.

³⁸ A Bizottság közleménye.

³⁹ Megjegyzendő, hogy ugyan élenjár a magyar kormány a bankadó bevezetésével, de nem számít úttörőnek. Svédországban már 2008 végen életbe lépett egy bankokat sújtó különadó, az idei év elején már több más országban és nemzetközi fórumon is felvetették szükségességét, a nyáron pedig már a G20 tárgyalásokon is fontos pont volt.

⁴⁰ A Nemzetközi Fizetések Kiegyenlítésének Bankja (Bank of International Settlements, BIS) fontos példája a nemzetközi szabályozó szervezetnek, ami a központi bankok konszenzuális megállapodásán nyugszik. A BIS az első és a legrégebben alakult államközi pénzintézet, amelynek a székhelye a svájci Bázel. Az 1930. évi hágai konferencián elhatározott alapítás célja az volt, hogy az első világháború után kiépítse az egyes jegybankok között a fizetőeszközökkel kapcsolatos és gazdasági együttműködést.

⁴¹ Bejelentése szerint a kötelező tőketartalék rátát 7 százalékra emelik, a biztonsági buffer 2,5 százalékos, az utóbbit kiegészítő "anticiklikus buffer" 0-2,5 százalékos lesz. A Bázel III-as szabályok 2013 és 2015 januárja között lépnek hatályba, a biztonsági buffert csak 2016-2019 januárja között vezetik be. Press Release: Group of Governors and Heads of Supervision announces higher global minimum capital standards, <http://www.bis.org/press/p100912.pdf>, 2010.12.05.

⁴² A G20 legutóbbi szöuli találkozásán 2010. november 12-én jóváhagyták a Bázel III-at.

dése rendeletben a Magyar Állam felügyelete alá vonható. Ebben az esetben a Magyar Állam nevében az államháztartásért felelős miniszter vagy kormánybiztos jár el. Az eljáró személy:

1. áttekinti a gazdálkodó szervezet vagyoni helyzetét,
2. jóváhagyja, ellenjegyzí a gazdálkodó szervezet vagyoni jellegű kötelezettségvállalásait,
3. a rendkívüli intézkedés bevezetését előidézı helyzet közvetlen elhárításával, illetve következményeinek enyhítésével összefüggésben dönt a gazdálkodó szervezet legfőbb döntéshozó szerve hatáskörébe tartozó ügyekben, és
4. kezdeményezheti a gazdálkodó szervezettel szemben a 34. § (1) bekezdése⁴³ szerinti szolgáltatás elrendelését.

Ez a törvénymódosítás óriási felzúdulást váltott ki a médiában. Alkotmányellenességrıl, államosításról, kormányzati önkényrıl szóltak a cikkek. Véleményünk szerint ez a törvénymódosítás azonban nem alkotmányellenes. A félreértések elkerülése végett fontos kiemelni, hogy nem államosításról van szó, hanem állami felügyelet alá vételrıl. Az irányítás átvétele nem jelent tulajdonszerzést, a felügyelettel pedig nem lehet visszaélni. Ha ugyanis ezzel kárt okoznak a cégnek, az késıbb akár be is perelheti az államot. Az Alkotmány lehetıséget ad a kormánynak arra, hogy rendkívüli állapotban, illetve katasztrófa helyzetben intézkedjen. Legfeljebb ennek a részleteirıl szólhat a honvédelmi törvény módosítása, de az államnak ezt a jogát alkotmányosan el kell ismerni.⁴⁴

Az állami szerepvállalás erısítésének sajátos megnyilvánulása a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelme.⁴⁵

A törvényjavaslat célja a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium közleménye szerint az egyes gazdálkodó szervezetek tevékenységével összefüggésben felmerült katasztrófák elleni hatékony fellépéshez, illetve azok káros következményeinek enyhítéséhez az eddigieknél hatékonyabb kormányzati beavatkozás lehetıségének megteremtése.

Az adatvagyon védelme állami feladat, ezért ennek ellátását csak az állam tudja teljes körően garantálni. A törvényjavaslat több állami adatbázis helyzetét konszolidálja az állam zavartalan mőködése és az állampolgárok biztonsága érdekében. A törvényjavaslat meghatározza a nemzeti adatvagyon fogalmát⁴⁶ és a további visszaélések megakadályozása érdekében szűkíti az üzemeltetésre jogosultak körét, kizárva a magáncégeket, így az adatfeldolgozást a jövőben kizárólag államigazgatási szerv vagy 100 %-ban állami tulajdonban álló gazdasági társaság végezheti csak. Ezen kívül módosítja a Büntető Törvénykönyvet is, és bevezeti „A nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartás elleni bűncselekmény”-t. Aki az adatkezelınek a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartásban kezelt adathoz történı hozzáférését vagy az adatkezelés körébe tartozó más mővelet elvégzését akadályozza vagy lehetetlenné teszi, büntetett miatt három évig terjedı szabadságvesztéssel büntetendı. A közérdeket jelentıs mértékben sértı hátráltatás esetén a módosítás szerint öt évig terjedı szabadságvesztés is kiszabható.

A fent kifejtett folyamatok alapján véleményünk szerint feltehető, hogy valóban az inga újból más irányba indult, a fokozottabb állami jelenlét irányába.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANDOR LÁSZLÓ (szerk.): Világ gazdaság – 21. századi enciklopédia, 2006, Pannonica Kiadó, Budapest.
2. ASZTALOS LÁSZLÓ GYÖRGY: Válaszúton a pénzügyi szabályozás és felügyelet, in Köz-gazdaság 2010/1. szám, 21–42. o.

⁴³ 34. § (1) A honvédelem feladatainak végrehajtása érdekében az 5. § (3) bekezdésében felsorolt személyek és szervezetek az alábbiakra kötelezhetık:

- a) meghatározott gazdasági és anyagi szolgáltatás teljesítésére vagy a szolgáltatás igénybevételének tőrésére,
- b) valamely tevékenységtıl való tartózkodásra,
- c) a szolgáltatás igénybevételéhez szükséges elıkészületi tevékenységre,
- d) vétel tervezéséhez szükséges adatok közlésére az igénybe.

⁴⁴ A törvénymódosítás célja ugyanis az, hogy az egyes gazdálkodó szervezetek tevékenységével összefüggésben felmerült katasztrófák elleni hatékony fellépéshez, illetve azok káros következményeinek enyhítéséhez az eddigieknél hatékonyabb kormányzati beavatkozás lehetıségének megteremtse.

⁴⁵ T/1672. számú törvényjavaslat a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelmérıl.

⁴⁶ *nemzeti adatvagyon*: a közfeladatot ellátó szervek által kezelt közérdekő adatok, személyes adatok és közérdekbıl nyilvános adatok összessége.

3. CSÁKY GYÖRGY: A fejlesztő állam – új felfogásban, in CSÁKY GYÖRGY (szerk.): A látható kéz, 2009, Napvilág Kiadó, Budapest.
4. KIS MIKLÓS: Soros előre látta a válságot, 2008.10.01, http://www.fn.hu/penzugy/20080930/soros_jovobe_latott/ 2010.11.11.
5. MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN: Európai Parlamentarizmus- és Alkotmánytörténet, 2003, Osiris kiadó, Budapest, 185. o.
6. PALÁNKAI TIBOR: Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről, in MISZLIVETZ FERENC: Eredeti válságfelhalmozás, 2009, MTA PTI, Budapest.
7. SZIGETI PÉTER: Világrendszernézőben, 2005, Napvilág kiadó, Budapest, 9. o.
8. TAKÁCS PÉTER (szerk.): Államelmélet I., Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007, Budapest, 113. o.
9. TOMASIC, ROMAN: The rescue of Northern Rock: Nationalization in the shadow of insolvency, Corporate Rescue and Insolvency, Vol. 1, No. 4, 2008. 1. <http://ssrn.com/abstract=1422571>, 2010.12.05.
10. House of Lords, The future of EU financial regulation and supervision, Volume I: Report, 2009, 12. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200809/ldselect/lddeucom/106/106i.pdf>, 2010.11.10.
11. Group of Governors and Heads of Supervision announces higher global minimum capital standards, <http://www.bis.org/press/p100912.pdf>, 2010.12.05.
12. Emergency Economic Stabilization Act of 2008 Sec 113. (d) (1) (A)-(B).
13. Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy, The White House November 15. 2008.
14. A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XCIII. törvény.
15. T/1672. számú törvényjavaslat a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelméről.
16. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/capitalism>, 2010.10.28.
17. http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0121860#m_en_gb0121860.
18. <http://www.dwds.de/?kompakt=1&qu=kapitalismus>.
19. http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=110_cong_bills&docid=f:h1424enr.txt.pdf, 2010.12.05.

DR. ERDŐS CSABA

AZ ALKOTMÁNY STABILITÁSÁNAK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

1. BEVEZETÉS

A jogszabályok megismerhetőségét, a jog kiszámíthatóságát, illetve követhető változtatását – elsősorban az Alkotmánybíróság határozataira tekintettel – alkotmányos értéként, a jogállamiság egyik ismérveként kezeljük. Az alkotmány stabilitása – azaz megváltoztatásának nehézsége és ritka volta – azonban kevésbé került a tudományos érdeklődés középpontjába, pedig az elmúlt fél év sorozatos alkotmánymódosításai, illetve az új alkotmány előkészítésének megkezdése ezt a közjog és az alkotmányozás egyik legfontosabb kérdésévé tette.

E rövid tanulmány célja, hogy számba vegye az alaptörvény módosításának hatályos szabályait, áttekintse annak érvényesülését, azaz a módosítások gyakoriságát, végül pedig külföldi példák bemutatásán keresztül értékelje az Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottság által előterjesztett „Magyarország alkotmányának szabályozási elvei” című koncepciónak az alkotmány stabilitására vonatkozó javaslatát.

2. AZ ALKOTMÁNY MÓDOSÍTÁSÁNAK HATÁLYOS SZABÁLYAI

Az 1989-es kerekasztal tárgyalásokon kialakult kompromisszum eredményeképpen született meg az Alkotmány 24. § (3) bekezdése, amely kimondja, hogy „az Alkotmány megváltoztatásához, valamint az Alkotmányban meghatározott egyes döntések meghozatalához az országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges.” Ez az egyszerű szabály, az ún. nagy kétharmad követelménye – amely 258 képviselő támogató szavazatát jelenti – az alkotmánymódosítás egyetlen alkotmányi szinten is megjelenő előírása.

Expressis verbis az sem szerepel az alkotmányban, hogy a módosítás, vagy egy új alkotmány elfogadása törvényi formában kell, hogy megszülessen. Ez az alkotmány törvényi jogforrási formájából és a jogforrási hierarchiából következik: mivel a törvénynél nincs magasabb szintű jogszabály, az alkotmány is törvénnyel módosítható. Bár közvetlen tételes jogi alapja annak sincs, hogy az alkotmánymódosító és esetleges alkotmánytörvényekkel szemben élő követelmény, hogy azokat alkotmánymódosításként vagy alkotmányként jelöljék meg. Ennek garanciális jelentősége van annyiban, hogy elválasztja az alkotmánymódosításokat más olyan törvényektől, amelyeket azonos többséggel fogad el az Országgyűlés. Igaz, hogy ebbe a csoportban jelenleg csak a nemzeti jelképekről szóló törvény tartozik.¹

A 2010-ben megválasztott Országgyűlés az első hat alkotmánymódosító törvénye² „az Alkotmány módosításaként” – tehát a törvényektől megszokott számozást mellőzve – kerültek kihirdetésre a Magyar Közlönyben. Az eljárás lefolytatása változatlan volt, a kihirdetés módjának változása azonban a parlament alkotmányozó és törvényhozó funkciójának élesebb elválasztására engedett következtetni. A 2010. augusztus 11-t követően az alkotmánymódosításokat újra törvényi formában hirdetik ki.³

A Házzsabály 124. § (2) bekezdése⁴ további formai korlátot állít az alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslat megvitatásáról: kivételes eljárásban nem tárgyalható. A kivételes eljárás lehetőségének kizárása az alaposabb parlamenti diszkussziót hivatott biztosítani azzal, hogy a törvényjavaslat és módosításának vitájára a plénumon kerül sor úgy, hogy abban bármely képviselő részt vehet.⁵

¹ lásd: JAKAB ANDRÁS: A magyar jogrendszer szerkezete, 2007, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs, 120-121. o.

² Az ilyen módosításokra 2010. május 25. és 2010. augusztus 11. között került sor.

³ lásd például 2010. évi CXIII. tv.

⁴ 46/1994. (IX. 30.) OGY határozat az Országgyűlés Házzsabályáról 124. § (2) bekezdés: Ha az Alkotmány értelmében a törvény elfogadásához az országgyűlési képviselők, illetve a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges, továbbá a Magyar Köztársaság éves költségvetéséről, annak módosításáról, végrehajtásáról, valamint a pótköltségvetésről szóló törvényjavaslat tárgyalásánál kivételes eljárás nem kérhető.

⁵ Házzsabály 125-128. §§.

Ugyancsak formai előírás, hogy az Országgyűlés megerősítő népszavazásra bocsáthatja a már elfogadott alkotmánymódosítási törvényt.⁶ Lényeges, hogy a parlament szabad belátása szerint dönt erről, a referendumra bocsátásra kötelezni nem lehet (fakultatív népszavazás). Amennyiben azonban úgy döntött, hogy a választópolgárokhoz fordul az alkotmánymódosítás „jóváhagyásáért”, a népszavazás eredménye az Országgyűlést, illetve a köztársasági elnököt köti (ügydöntő népszavazás), tehát az államfő csak akkor írhatja alá a törvényt és gondoskodhat annak kihirdetéséről, ha az érvényesen szavazó választópolgárok több mint fele, de legalább az összes választópolgár több, mint egynegyede az alkotmánymódosításra igennel szavazott.

A parlament az Alkotmány 2010. július 5-i módosításával – minden kétség kizárása végett⁷ – törölte az alaptörvényből a 24. § (5) bekezdést, amely a következőket tartalmazta: „Az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadásához az országgyűlési képviselők négyötödének szavazata szükséges.” Ezzel egyértelművé vált, hogy az új alkotmány megalkotása ugyanazon eljárási szabályok szerint kell, hogy történjen, mint amik az alkotmány módosítására vonatkoznak, tehát az alkotmányozó és az alkotmánymódosító hatalom nem tér el egymástól.

Az eddig ismertetett szabályok pusztán formai követelmények, a módosítás tartalmi kérdéseit egyáltalán nem szorítja keretek közé az alaptörvény.⁸ Az alkotmánymódosítás anyagi vizsgálatától az Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB) is elzárkózott: „Az Alkotmánybíróság hatáskörére vonatkozó alkotmányi és törvényi rendelkezések alapján az Alkotmány szabályainak felülvizsgálatára, módosítására, megváltoztatására az Alkotmánybíróság hatásköre nem terjed ki, így az alkotmányi szabályokat módosító törvényi rendelkezések felülvizsgálata sem tartozik az Alkotmánybíróság hatáskörébe.”⁹ Az AB csupán azt vizsgálja, hogy az Országgyűlés alkotmányozói vagy törvényhozói minőségében járt-e el az adott jogszabály megalkotásakor, s az alkotmánymódosításhoz szükséges formai követelményeket betartotta-e.

Összefoglalva az alkotmány stabilitását szolgáló írott, és az AB gyakorlatából kiolvasható szabályokat, az alábbi megállapításokat tehetjük:

- az alkotmány módosítása és az új alkotmány megalkotása között eljárási értelemben nincs különbség;
- az alkotmányt és az alkotmánymódosításokat törvényi formában kell elfogadni, s alkotmányként vagy alkotmánymódosításként kell megjelölni
- az alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslat kivételes eljárásban nem tárgyalható;
- az alkotmánymódosító törvény elfogadásához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges;
- az alkotmánymódosítás megerősítő népszavazásra bocsátható;

⁶ Az Alkotmány nem tiltja generálisan saját módosítását népszavazás útján, csak a népszavazásra vonatkozó alaptörvényi szabályok tekintetében tartalmaz ilyen korlátozást [Alkotmány 28/C. § (5) bekezdésének c) pontja], az AB a 25/1999. (VII. 7.) számú határozatában kimondta, hogy „az Alkotmány – választópolgári kezdeményezésre – népszavazással nem módosítható.” Azaz nem választópolgári kezdeményezésre, hanem megerősítő típus esetén a referendum megtartásának nincs akadálya. Kérdés, hogy a 28. § (5) bekezdés c) pontja kizárja-e egy leendő új alkotmány megerősítő népszavazásra bocsáthatóságát, hiszen az a népszavazásra és népi kezdeményezésre vonatkozó szabályokat is érinteni fogja, legalább annyiban, hogy új jogforrásba kerülnek. Az Alkotmány nem emeli ki e szabályokat a tilalom köréből megerősítő típusú népszavazás esetén sem, azaz a tilalom népszavazási típustól függetlenül, általánosan érvényesül. Álláspontom szerint az új alkotmány esetleges népszavazásra bocsátása előtt e pontot törölni kéne az alaptörvényből, vagy módosítani azt, ugyanis a hatályos szöveg a fentiekre tekintettel a megerősítő népszavazást is kizárja a népszavazás és népi kezdeményezés tárgykörében, s ezáltal az alkotmány egészére is.

⁷ Komoly vita alakult ki a szakirodalomban (lásd például: ARATÓ ANDRÁS: Sikeres kezdet után részleges kudarc - merre tovább? : posztszuverén alkotmányozás Magyarországon, in *Fundamentum*, 2009/3. szám, 5–30. o., DOMÁNY ANDRÁS: Még az Alkotmány szövege sem biztos?, in *Élet és Irodalom* LIV. évfolyam 24. szám, 2010. június 18.) arról, hogy az 1994-ben megválasztott országgyűlés mandátumának lejártakor a vonatkozó alkotmányi szabály is hatályát veszítette-e, mivel annak szövegbe iktatására a Horn-kormány parlamenti többségének önkorlátozása miatt került sor, s a módosítás saját hatályon kívül helyezéséről is rendelkezett a ciklus végét megjelölve. Az önkorlátozásnak ez csupán üzenetértékű megnyilvánulása volt, mivel a négyötödös szabályt egy kétharmados szabály iktatta az alaptörvénybe, így törléséhez is ugyanilyen arányú többségre volt szükség. E lehetőséggel élt az országgyűlés 2010-ben, s így kétség sem férhet ahhoz, hogy az új alkotmány megalkotására a „rendes” alkotmánymódosítási eljárás irányadó.

⁸ Ellentétesen vélekedik a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének kutatói közössége, amely az Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottság számára készített javaslatban kifejti, hogy az Alkotmány 8. § (1) bekezdése még egy új alkotmánnyal sem módosítható. lásd: <http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/mta.pdf> 8. o.

⁹ 1260/B/1994. (II. 4.) AB határozat Indokolás II/1. pont.

- az alkotmánymódosítással szemben tartalmi követelmények nincsenek;
- az AB az alkotmánymódosító törvényt csak formai szempontból vizsgálja.

3. AZ ALKOTMÁNYMÓDOSÍTÁSOK GYAKORISÁGA

A fenti áttekintés alapján elének rajzolódó feltételrendszer lényegi részét az 1989-es kerekasztal tárgyalások során alakították ki. Az akkor ideiglenesnek szánt alkotmány biztosítékaként elegendőnek tekintették a kétharmados módosítás előírását, mivel a rendszerváltozások a politikai erőviszonyok egyik pártnak sem biztosítottak ilyen arányú többséget az új, demokratikusan választott országgyűlésben. 1989-90-ben mind a „nagykétharmados” alkotmánymódosítás, mind a „kiskétharmados” sarkalatos törvények köre azt hivatottak biztosítani, hogy a várhatóan csak abszolút többséget szerző kormánypárt vagy kormánykoalíció ne áshassa alá az új közjogi berendezkedést. Végső soron tehát a kompromisszumkényszer, a diktatúrába való visszakanyarodás megakadályozása, illetve a kisebbségi jogok védelme került előtérbe az alkotmánymódosítások szabályainak kialakításakor. Az egyébként is csak ideiglenesnek tekintett alkotmány akár gyakori módosítása semmilyen negatívumot nem jelentett az akkori politikai elit számára, amennyiben arra konszenzus eredményeként kerül sor.

Az utolsó „rendi” országgyűlés az 1989. évi XXXI. tv. elfogadását követően még egy alkalommal, az 1990-94-es országgyűlés pedig – annak ellenére, hogy a kormány nem rendelkezett kétharmados többséggel – 11 alkalommal módosította az alkotmányt. A Horn-kormány parlamentje – a kétharmados kormánytöbbség ellenére – kevésbé volt aktív az alkotmánymódosítások területén, 5 alkalommal módosította az alaptörvényt. A harmadik parlamenti ciklusban alkotmánymódosításra csupán két alkalommal került sor. A 2002-ben megválasztott országgyűlés 5 alkalommal hajtott végre változtatást az alaptörvényen, a 2006-2010-es ciklusban pedig 7 alkalommal változtatták meg az alkotmányt. A második Orbán-kormány parlamentje 22 hét alatt pedig 7 esetben hajtott végre módosítást az alaptörvényen.

ciklus	1990-1994	1994-1998	1998-2002	2002-2006	2006-2010	2010 ¹⁰
módosítások száma	11	5	2	5	7	6

Az alkotmánymódosítások számát¹¹ – hatályba lépésük szerint – évekre lebontva az alábbi táblázat tartalmazza.

év	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	össz.
módosítások száma	6	1	0	1	3	1	0	2	0	0	1	1	1	1	1	0	2	2	0	2	8	33 ¹²

Az 1989. október 23-át követően hatályba lépett alkotmánymódosítások száma 35, amely jól mutatja azt, hogy a mindenkori országgyűlés kihasználta a relatíve egyszerű alkotmánymódosítás lehetőségét. 21 esz-

¹⁰ A jelenlegi Országgyűlés alakuló ülését 2010. V. 14-én tartotta, az alkotmánymódosítások vizsgálatát pedig 2010. X. 23-ig végeztem.

¹¹ Az egyes módosítások súlyát – átfogó jellegét, vagy csak egy-egy szót érintő voltát – ezek a táblázatok nem jelzik. Nehezíti az ilyen szempontú összevetést az is, hogy az alaptörvény módosított rendelkezéseinek számát – például bekezdések szerinti lebontásban – vizsgáljuk, vagy a módosítással érintett szövegrészek hosszát, amely leginkább betűkben mérhető. Ezt a típusú összevetést kevésbé tartom informatívnak, a jog bizonytalanságát, az alaptörvény instabilitását a módosítások gyakorisága, s nem az azok által érintett szakaszok száma határozza meg.

¹² 1990. évi XVI. tv., 1990. évi XXIX. tv., 1990. évi XL. tv., 1990. évi XLIV. tv., 1990. évi LIV. tv., 1990. évi LXIII. tv., 1991. évi LVIII. tv., 1993. évi CVII. tv., 1994. évi LXI. tv., 1994. évi LXXIII. tv., 1994. évi LXXIV. tv., 1995. évi XLIV. tv., 1997. évi LIX. tv., 1997. évi XCVIII. tv., 2000. évi XCI. tv., 2001. évi XLII. tv., 2002. évi LXI. tv., 2003. évi CIX. tv., 2004. évi CIV. tv., 2006. évi XIII. tv., 2006. évi LIV. tv., 2007. évi LXXXVIII. tv., 2007. évi CLXVII. tv., 2009. évi XXX. tv., 2009. évi LXIV. tv., az Alkotmány 2010. május 25-i módosítása, az Alkotmány 2010. július 5-i módosítása, az Alkotmány július 6-i módosítása, az Alkotmány július 6-i módosítása, az Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása, az Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása, 2010. évi CXIII. tv., 2010. évi CXIX. tv.

dőre vetítve ezt az értéket 1,6 módosítás/éves átlagot kapunk. Ez kivételesen magas arány, amely arról tanúskodik, hogy az alaptörvény stabilitása helyett annak instabilitásáról kell beszélünk.

A gyakori jogszabály-módosítás hátrányos hatásai – így a jog megismerésének és a jogkövető magatartás tanúsításának megnehezülése, s ezek által a jogtudat csökkenése – fokozottan érvényesülnek az alaptörvény vonatkozásában. Ugyan az alkotmány általános előírásai miatt a jogalanyok magatartásának konkrét mértékéül – egyéb jogszabályokhoz képest – alacsony mértékben szolgál, azonban a jogrendszer koherenciáján, ellentmondás-mentességén, átláthatóságán keresztül az alkotmány instabilitása az egész jogrend stabilitását is leronthatja.

4. KÜLFÖLDI PÉLDÁK AZ ALKOTMÁNYOK STABILITÁSÁNAK BIZTOSÍTÁSÁRA

Más országok alkotmányai szigorúbb szabályokkal bátyázzák körül magukat. A stabilitásuk, illetve az ezt szolgáló jogtechnikai megoldásaik között jelentős különbségeket találunk, arra azonban alkalmasak, hogy – elsősorban merevségük szerint – csoportokat állítsunk fel.

Az alaptörvényi stabilitás csúcsát azok az alkotmányok érik el, amelyek a módosításuk lehetőségét – tekintet nélkül ezek jellegére – általánosan és kivételt nem tűrően kizárják, vagy azzal egyenértékű megoldásként hallgatnak a megváltoztatás lehetőségéről, módjáról. Teljesen merev alaptörvény Európában nincs. Az Egyesült Államok alkotmányának törzsszövege ugyan nem módosítható, azonban kiegészítéseket (amendments) fűzhetők hozzá, sőt az egyik kiegészítés a másikat hatályon kívül is helyezheti.¹³

A következő lépcsőt az örök klauzulák alkalmazása jelenti. Az örök klauzulák alkalmazásának iskola-példája a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvénye, amely az 1. és 20. cikkében szereplő elvek tekintetében¹⁴ zárja ki a változtatás lehetőségét. Emellett a francia¹⁵, az olasz¹⁶, a görög¹⁷, a ciprusi¹⁸ és a román¹⁹ alkotmány is tartalmaz megváltoztathatatlanság előírásokat, amelyek jellemzően az alábbi tárgykörökhöz igazodnak: demokratikus, jogállami berendezkedés, államforma, államterület, a legfontosabb emberi jogok (méltóság, egyenlőség). A román alkotmány ment el a legmesszebb e tekintetben: a fenti tárgykörökön kívül módosíthatatlannak az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó szabályok is.

Az örökkévalósági klauzulák léte meglehetősen vitatott, hiszen aligha fogadhatjuk el egy olyan generáció létét, amely az azt követő időre feltétel nélkül érvényesíthető szabályokat alkothat meg. Természetesen e probléma a teljesen merev alkotmányok esetében hatványozottan jelentkezik. Az alaptörvény stabilitása és a jogállamiság garantálása – amely az örök klauzulák alkalmazásának két indoka – tehát ellentétbe kerül a jövő nemzedékek önrendelkezési – önszabályozási – jogával, ha úgy tetszik, autonómiájával.²⁰ Ezen anomia feloldásának egyik eszköze az, hogy az örök klauzulák csak az alkotmánymódosító hatalmat kötik, az alkotmányozót – értsd: új alkotmányt megalkotót – nem.²¹ Egy másik megoldás a nemzetközi jogban keresi az

¹³ Erre lehet példa a XXI. cikk (kiegészítés), amely a XVIII. cikket (kiegészítést) hatályon kívül helyezte. A nálunk megszokottal ellentétben a hatályon kívül helyezett cikket az alkotmány részeként – azzal egységes szerkezetben – továbbra is feltüntetik.

¹⁴ Emberi méltóság sérthetlensége, tiszteletben tartása, emberi jogok sérthetlensége és elidegeníthetlensége, demokratikus szociális jogállamiság, szövetségi államberendezkedés, népszuverenitás, az állami szervek joghoz kötöttsége, ellenállási jog.

¹⁵ Francia alkotmány 89. cikk.

¹⁶ Olasz alkotmány 138. §.

¹⁷ Görög alkotmány IV. rész II. fejezete.

¹⁸ Ciprusi alkotmány 182. cikk.

¹⁹ Román alkotmány 18. cikk.

²⁰ Plasztikusan fejezi ki ezt Thomas Paine: Soha nem volt, s nem lesz, és soha nem is lehet olyan parlament, embercsoport vagy nemzedék egyetlen országban sem, amely az idők végezetéig rendelkeznie az utókor megkötésének és irányításának jogával és hatalmával [...] Minden kornak és minden nemzedéknek ugyanazzal a szabadsággal kell rendelkeznie saját törvényei megalkotására minden ügyben, mint a megelőző koroknak és nemzedékeknek. A síron túli kormányzás önző öntelt igénye a legnevetségesebb és legarcátlanabb zsarnokság. [...] Az élő és nem a halott az, amihez alkalmazkodni kell.” PAINE, THOMAS: Az ember jogai, (ford.: Pap Mária) 1995, Osiris – Readers International, Budapest, 15–16. o.

²¹ Ezt az álláspontot képviseli Zeller Judit (in CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA (szerk.): Európai kormányformák rendszertana, 2007, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest, 125. o.) és Veress Emőd (in: CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 534. o.). Az alkotmányozó és alkotmánymódosító hatalmak elválasztásáról részletesebben lásd a 6. pontot.

örökkévalósági klauzuláktól való formai megszabadulás, de tartalmi átmentésének lehetőségét: Addig, amíg egy hazánkhoz hasonló erővel bíró állam a nemzetközi kapcsolatokban részt kíván venni, eleget kell tennie néhány olyan alapvető kritériumnak, amelyek nemzetközi dokumentumokban jelennek meg. Ilyennek tekintem az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, az európai régióban pedig az Emberi Jogok Európai Egyezményét, illetve Európai Unióhoz való csatlakozást is ide sorolhatjuk. E dokumentumokban, illetve az EU alapszerződéseiben szereplő elvek egybecsengenek, sőt meg is haladják az örök klauzulák körét, így ezek megtartása annak feltétele, hogy az ezeket elismerő államokkal tartós kapcsolatokat építsenek ki. Végül soron tehát a belső jogon kívüli, a nemzetközi jog terepében érdemes keresnünk az alkotmányok tartalmi stabilitásának garanciarendszerét.

A módosítás tartalmi korlátozását tekintem az alkotmányok stabilitásának megteremtését hivatott technikai megoldások következő szintjének. Az örökkévalósági klauzulák is tartalmi korlátot jelentenek a módosítás előtt, azonban érdemes e kategóriát külön kezelni. Az örök klauzulák ugyanis konkrétan, precízen meghatározzák, hogy az alaptörvény mely cikke, vagy pontosan mely tárgykör nem változtatható meg. Ehhez képest a tárgyi korlátok szélesebb mozgásteret biztosítanak. Ide sorolom például a svájci megoldást, amely a módosítás tartalmi korlátjaként a nemzetközi jogba ütközést határozza meg²², vagy a norvégot, amely az alkotmány szellemének sérthetlenségét írja elő²³. Ehhez hasonló előírást tartalmaz a cseh alaptörvény is, amely demokratikus jogállamiság lényegi elemeit veszi ki a módosítás tárgyai közül.²⁴ E megoldás hátulütője, hogy nehezen határozható meg, hogy az alkotmány szellemét mely módosítások érintik. Az ilyen fogalmak jogbizonytalanságot idéznek elő, s olyan vitát generálhatnak a módosítás megengedettségről, amelyet éppen az egzakt kritériumok híján nem lehet feloldani.

A tartalmi korlátoknál kevesebb garanciát jelent a különböző formai korlátok alkalmazása. Ezek változatos képet mutatnak, és az egyes megoldások stabilitásra gyakorolt hatása között is számottevő különbséget találhatunk. A külföldi alaptörvények vizsgálata alapján az alábbi főbb eszközök emelhetők ki a formai korlátok közül:

- Gyakori, hogy az alkotmánymódosítási javaslatot benyújtók körét szűkebben állapítják meg az egyes nemzeti alkotmányok az egyszerű törvényjavaslatok benyújtására jogosultak körénél.²⁵ Ritka, hogy meghatározott számú választópolgárt is felruházzanak alkotmánymódosítás-kezdményezési joggal.²⁶ Figyelemre méltó az a moldovai megoldás, amely az alkotmánybírák közül négyük támogatását kötelezővé teszi ahhoz, hogy a kezdeményezés a parlament elé kerüljön.²⁷
- Szintén általánosan használt megoldás, hogy az alkotmánymódosítási javaslatot a többi javaslatot meghaladó számú olvasatban tárgyalja a törvényhozás²⁸, s ehhez kapcsolódó jogtechnikai eszköz az is, hogy az egyes döntések közti minimális²⁹, illetve maximális³⁰ időtartamot – azaz egyfajta „lehülési időszakot” – írnak elő az alkotmányok. Szinte kivétel nélkül szerepel minden nemzeti alkotmányban az a korlát, hogy – összefoglaló kifejezéssel – rendkívüli jogrend esetén nincs lehetőség az alkotmánymódosítási eljárás megkezdésére, illetve lefolytatására.
- Szokásos, szinte elengedhetetlen korlátja az alkotmánymódosításoknak a speciális többségi arányhoz kötött döntéshozatal, amely lehet abszolút, 3/5-ös, illetve 2/3-os többség is, s a magas – minimálisan abszolút, néha kétharmados – kvórumhoz kötöttség.

²² Svájci alkotmány 193. cikk (4) bekezdés és 194. cikk (2) bekezdés.

²³ Norvég alkotmány 73. §, 112. §.

²⁴ Cseh alkotmány 9. § (2) bekezdés.

²⁵ Erre példa a lengyel alkotmány, amelynek 118. cikk (1) bekezdése valamennyi parlamenti képviselőt törvénykezdeményezési joggal ruház fel, de alkotmánymódosítást csak együttesen, legalább egyötödük kezdeményezhet a 235. cikk (1) bekezdés előírásainak megfelelően.

²⁶ Litván alkotmány 147. cikk.

²⁷ CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 576. o.

²⁸ Például a lett alkotmány 76. cikke háromolvasatú vitát ír elő az alkotmánymódosítási javaslat esetére, míg ilyen megszorítást a rendes törvények esetében nem tartalmaz.

²⁹ Példaként szolgálhat a litván alkotmány, amelynek 148. cikk (3) cikk minimálisan 3 hónapos időtartamot ír elő a parlament két egymást követő döntése között.

³⁰ A lengyel alkotmány 235. cikke számos, napokban meghatározott határidőt tartalmaz, amelyeken belül az alkotmánymódosításban részt vevő szerveknek meg kell hozni döntésüket.

- Az alkotmányozó, alkotmánymódosító és törvényhozó hatalom elválasztása³¹ a leghatékonyabb eszköze az alkotmány stabilitását biztosítani hivatott formai követelmények között. A szakirodalom nem végezte el azoknak az ismérveknek a kialakítását, amelyek alapján meghatározható lenne e hatalmak intézményes elválasztása. Ritka ugyanis, hogy elnevezésében eltérő, csak az alaptörvény megalkotásának vagy módosításának feladat- és hatáskörével felruházott szervet – így például alkotmányozó nemzetgyűlést – hozzon létre valamely nemzeti alaptörvény³², sokkal általánosabb, hogy e jogot a törvényhozásnak tartják fent. Álláspontom szerint nem elkülönült alkotmányozó hatalom az, ha a törvényhozás kamaráinak egyező döntését írja elő az alkotmány, hiszen a rendes törvényhozási eljárásban is szerep jut a második kamarának. Az, hogy a kamarák milyen többséggel, illetve mennyi idő alatt hozhatnak döntést, más formai korlátokhoz sorolandó. Vitatható, hogy az, ha két, egymást követő parlament egybehangzó döntését kívánja meg az alaptörvény önmaga módosításához, mennyiben tekinthető elkülönült alkotmánymódosító hatalomnak. Egyik oldalról ugyanis ekkor egyfajta temporális hatalommegosztásról van szó, mivel az alkotmányozó hatalom nem kerül a törvényhozáson kívülre. A másik oldalról azonban látnunk kell, hogy – valószínűsíthetően – eltérő összetételű parlamentek hozzák meg az alkotmánymódosítási döntést, tehát a két parlament személyi összetétele nagy eséllyel eltérő lesz.³³ E típuson belül is kialakíthatók csoportok aszerint, hogy az alkotmánymódosítás törvényhozás általi elfogadásakor rögtön elveszti-e megbízatását és új választásokat írnak ki, amely alapján létrejövő új parlament erősíti meg az előző döntését³⁴, vagy – mintegy lehülési időszakot teremtve³⁵ – a ciklus lejártakor tartanak-e rendes, azaz nem időközi választásokat³⁶.
- Bár akár az előző pontba is sorolható lenne, jelentőségére és elterjedtségére tekintettel külön tárgyalom a törvényhozás által meghozott döntés népszavazásra bocsátását, illetve bocsáthatóságát. Jelentős eltérés van abban, hogy ipso iure kötelező-e népszavazásra bocsátani a parlament döntését³⁷, vagy csak meghatározott csoport indítványára kötelező-e³⁸, illetve a parlament szabad elhatározásától függően kell-e referendumot tartani (fakultatívitas). Általános, hogy amennyiben népszavazást tartottak, annak eredménye a törvényhozásra kötelező (ügydöntő jelleg).
- Szinte kivétel nélkül érvényesül az egyes formai, illetve formai és tartalmi korlátok vegyítése. Az előzőre lehet példa a minősített többségű parlamenti döntés népszavazásra bocsátása³⁹, a másodikra pedig az, amikor meghatározott tárgykörökben eszközölt⁴⁰ vagy átfogó⁴¹ módosítás esetében az egyszerű módosítás szabályainál szigorúbb előírásokat kell betartani. Ugyancsak gyakori, hogy alternatív eljárási szabályokat állít fel az alaptörvény.⁴²

³¹ Az alkotmányozó és alkotmánymódosító hatalom distinkciójáról már fentebb írtam, így e pontban az alkotmányozó és alkotmánymódosító hatalmat állítom szembe a törvényhozóival.

³² Erre szolgál például a francia alaptörvény, mely lehetőséget teremt a köztársasági elnöknek arra, hogy a törvényhozást Kongresszusként hívja össze. (CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 105. o.)

³³ Megjegyzendő, hogy pont a két parlament eltérő összetétele jelenti itt az alkotmánymódosítás formai korlátját.

³⁴ Belga alkotmány 195. cikk.

³⁵ A lehülési időszak, illetve az alkotmányozó és törvényhozó hatalom elválasztását egyesítő megoldás ez, amelyet az is jelez, hogy van olyan alkotmány, amely előírja, hogy a ciklus utolsó egynegyedében nem dönthet a parlament az alkotmány módosításáról. Ilyen a norvég alkotmány, amely kimondja, hogy a parlament négyéves megbízatásának első három évében lehet az alkotmánymódosításra irányuló javaslatot benyújtani. (CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 235. o.)

³⁶ Finn alkotmány 73. cikk (1) bekezdés.

³⁷ Ír alkotmány 46. cikk 2.

³⁸ A horvát alkotmány előírásának megfelelően a választópolgárok 10%-ának kezdeményezésére népszavazásra kell bocsátani az alaptörvény parlament által elfogadott módosítását. (CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 519. o.)

³⁹ Spanyol alkotmány 168. cikk.

⁴⁰ Máltai alkotmány 66. § (2) bekezdés.

⁴¹ Osztrák alkotmány 44. cikk (3) bekezdés.

⁴² Így például a francia alkotmány az alkotmánymódosítást két módon is lehetővé teszi, amit a gyakorlat még eggyel bővített. (CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 105. o.) Az észti alaptörvény szintén három, eltérő alkotmánymódosítási eljárást szabályoz. (CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 286. o.)

5. MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYÁNAK SZABÁLYOZÁSI ELVEI AZ ALAPTÖRVÉNY STABILITÁSÁRÓL

2010. december 2-án vált elérhetővé az Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottság honlapján⁴³ annak Összegző munkacsoportja által készített koncepció, amelyet december 20-án határozati javaslatként⁴⁴ az Országgyűlés elé terjesztettek „Magyarország alkotmányának szabályozási elvei” címmel.

A szabályozási elvek a záró rendelkezéseket megelőzően tartalmazza az alkotmány módosítása című részt: „Az Alkotmány akkor módosítható, ha a javaslatról két egymást követő Országgyűlés változatlan formában, mindkét szavazásnál külön-külön az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával dönt.”

A koncepció az alkotmány megmerevítéséhez a konszenzus szélesítését, illetve egy időbeli szűrőt is felállít. A konszenzus szélesedése két nyomon érhető tetten: egyrészt nem egy, hanem két parlament döntése szükséges ehhez, másrészt pedig feltételezhető, hogy az újabb Országgyűlést konstituáló választásokon a választópolgárok döntését alapvetően befolyásolja az alkotmánymódosítás támogatása vagy elutasítása, amely így a kampányban is kiemelt szerephez jut.

A konszenzus szélesítésével szemben az időbeli korlát – a koncepció teljes szövegét figyelembe véve – nem feltétlenül érvényesül, ugyanis a Törvényhozó hatalom című fejezet 6. pontja értelmében „az Országgyűlés kimondhatja feloszlását megbízatásának lejárta előtt is.” Az is az időbeli korlát megkerülhetőségére utal, hogy semmilyen korlátozás alá nem esik a módosítási eljárást megkezdő parlament, hiszen akár utolsó ülésnapján is elfogadhatja a modifikációt.⁴⁵

A koncepció által választott megoldás az automatikus parlament-feloszlással járó alkotmánymódosításról való döntés belga mintája és a rendes választásokat előíró finn példa közé esik.

Mindenképpen pozitívan értékelendő, hogy a koncepció elkülönült részben/címbe foglalkozik az alkotmánymódosítással, a konkrét norma azonban kritikára adhat okot. A rendszerváltozást követően nem volt még két olyan parlament, amelyben ugyanannak a politikai erőnek – akár egy pártnak, akár koalíciónak – egymást követően kétharmados támogatottsága lett volna. 1994-ben és 2010-ben arra volt példa, hogy kétharmados többséget élvező kormány működjön, sőt 2006-ban az MSZP-SZDSZ koalíció 2002-es sikerét képes volt megismételni, azonban ez a siker abszolút többségen nyugvó kormányzáshoz volt elég mind az első, mind a második ciklusban. E modell tehát – az eddigi tapasztalatokból kiindulva – túlzottan is megmerevítene az alaptörvényt. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy kétharmados kormány hiányában is sor került alkotmánymódosításra, sőt ez nem is tekinthető kivételesnek. Azonban ebben az esetben a következő parlamentben is meg kell szerezni a szükséges támogatást, amely akár négyévnyi tervezést igényel, sőt előfordulhat, hogy a módosításról való döntésben olyan párt kerül a mérleg nyelve szerepébe, amely az azt kezdeményező országgyűlésben még nem képviseltette magát.⁴⁶

6. A HATALOMMEGOSZTÁS TANÁNAK ÚJABB IRÁNYA A HAZAI SZAKIRODALOMBAN

Érdemes kitérni arra, az elsősorban a pécsi egyetem alkotmányjogi tanszékének munkatársai által képviselt álláspontra, amely az alkotmánymódosítások – de nem egy új alkotmány – alkotmánybíróági felülvizsgálatát is elképzelhetőnek tartja.⁴⁷ Az érvelés fő motívuma az alkotmányozó – azaz új alkotmányt elfogadó – és az alkotmánymódosító hatalom megkülönböztetése. A distinkció lényegi vonása, hogy amíg az alkotmányozó hatalom korlátlan, addig az alkotmánymódosító nagyon is korlátozott: éppen az alkotmány szorítja kerek közé. Azért lehetséges ez, ugyanis amíg az alkotmányozó hatalom maga nem alkotott, hanem alkotó tényező, addig az alkotmánymódosító hatalmat az alaptörvény tételezi. Az alkotmány általi konstituáltság azt jelenti, hogy e hatalom csak az alkotmány keretei között gyakorolható, „az abban rögzített tartalmi és eljárási szabályok betartásával”.⁴⁸ Amennyiben az alkotmánymódosító túllépi hatalmát – azaz nem biztosítja a hatályos alaptörvény stabilitását – az alkotmányvédő szerv, az AB az alkotmánymódosítást vizsgálat alá vonhatja. E vizsgálat szempontja az, hogy az mennyiben felel meg „az alkotmány lényeges magjának”, amely az

⁴³ http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_ckl=39&p_biz=I005.

⁴⁴ H/2057 számú iromány: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_ckl=39&p_biz=I005.

⁴⁵ Ezt megakadályozza a norvég alkotmány. lásd: CHRONOWSKI – DRINÓCZI: i. m. 235. o.

⁴⁶ Az LMP 4%-os és a Jobbik 12%-os mandátumarányra úgy tett szert a 2010-es választásokon, hogy azt megelőzően nem jutott be a parlamentbe.

⁴⁷ CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – ZELLER JUDIT: Túl az alkotmányon... in *Közjogi Szemle* 2010/4. szám, 1–12. o.

⁴⁸ Uo. 2. o.

alaptörvény alapvető értékrendjét jelenti. A modell szerint az AB az alkotmányellenes (sic!) alkotmánymódosítás megsemmisítésére ugyan nem jogosult, de a probléma szignalizálására mindenképpen köteles, sőt a radikálisabb verzió szerint a módosított részek alkalmazásától is tartózkodhat ezen elmélet alapján.⁴⁹ Más szerzők, így például Halmai Gábor az alkotmánymódosítás megsemmisítésének lehetősége mellett érvel, ugyancsak olyan értéktartalomra hivatkozva, mint a pécsi szerzőtársak.⁵⁰

Álláspontom szerint a rigorózus különbségtétel az alkotmány módosítása és az alkotmányozás között éppen gyengíti, s nem erősíti az alaptörvény stabilitását. Az elmélet szerint az alkotmányozó maga a szuverén nép, amely nem korlátozható alaptörvénnyel, az mindig hordoz egy „alkotmányozási potenciált”. Az új alkotmánynak tehát nem kell a régre tekintettel létrejönnie: a jogfolytonosság, a legalitás a legitimitáson megtörhet.⁵¹ Hozzuk ezt az elméletet közelebb a gyakorlathoz: megfelelő társadalmi támogatottság nélkül ma sem lehet az alkotmányt módosítani, vagy alkotmányozni.⁵² Amennyiben pedig a változtatás előírt, magas fokú társadalmi támogatottságot élvez, s – tegyük fel, hogy a módosítás csak extrém hosszú idő alatt lehetséges, vagy a politikai váltógazdálkodásban egymást követő parlamentek általi minősített többség nem áll elő –, akkor egyszerűbb új alaptörvényt alkotni, mivel az nem kell, hogy az előző által meghatározott szabályok alapján jöjjön létre. Az pedig jogilag meghatározhatatlan, hogy melyek azok a helyzetek, amikor ez az alkotmányozási potenciál „előbújik” a népből, s realizálódik. A distinkció hangsúlyozása tehát azáltal gyengíti az alkotmány stabilitását, hogy a hatályos módosítása helyett új jogforrás megszületését generálja.

További nehézséget okoz az, hogy a módosítás nem szükségképpen jelent kevésbé éles változást, mint új alkotmány létrehozása. Kiválóan támasztja alá ezt Arató András véleménye, aki szerint: „Akár egy egy- mondatos módosítással is létrejöhet új alkotmány, ha az megváltoztatja az alapvető szerkezetet. Például ha azt a mondatot szűrnénk be a jelenlegi magyar alkotmányba bárhová, hogy «Ő királyi fensége Habsburg Ottó minden szava törvény (halála után pedig minden vér szerinti egyenes ági örököséé), és minden magyar közjogi intézmény köteles azokat betartani», akkor az egész alaptörvényt lényegében egy újjal váltanánk fel.”⁵³ Életszerűbb példát jelent az alkotmány átszámozására tett – bár hamvába holt – kísérlet, amely nyomán az alaptörvény szerkezetének és szövegének változatlanul hagyása – legfeljebb a preambulum módosítása – mellett új formában, praktikusán a 2000. évi I. törvényként került volna a jogrendszer csúcsára. Ez tehát egy módosítás nélküli, vagy nagyon csekély módosítással járó új alkotmányt eredményezett volna, míg az Arató András-féle példa egy tartalmában új, formájában régi alaptörvényt rajzol elénk. Költői a kérdés, hogy melyik jelentett volna nagyobb horderejű változást...

A valódi határvonalat az alkotmányt változtató – alkotmányozó és alkotmánymódosító – hatalom és a törvényhozás között kell keresnünk. Az Alkotmány stabilitása sokkal inkább várható egy olyan hatalomtól, amelynek nincs készítése arra, hogy a napi politikai harcok érdekében, praktikus alkotmányozásba/alkotmánymódosításba fogjon. Amíg a törvényhozó az, amely alkotmányozó hatalomként meghatározhatja saját – a pécsi iskola logikájában konstituált – hatalmának korlátjait, addig e lehetőségével élni is fog. Hiba tehát, ha két, szétválasztható és szétválasztandó hatalmat egybefoglalunk, vagy, ha ez már megtörtént, az összefonódáson nem változtatunk.

7. EGY LEHETSÉGES MEGOLDÁS VÁZLATA

A külföldi példákon keresztül látható volt, hogy az alkotmányozás vagy alkotmánymódosítás folyamatában a parlamentek mindig központi szerepet töltenek be, úgy is fogalmazhatunk, hogy megkerülhetetlen, szükségképpen szervek e tekintetben. Alkotmánymódosító hatalomból tehát az országgyűlést részesíteni kell, de nem kell kizárólag hozzá telepíteni. Erre két megoldás kínálkozik: az egyik a parlament felduzzasztása alkotmányozó nemzetgyűléssé, amely közel sem problémamentes: ha a képviseleti elvet megőrizzük, akkor az alkotmányozó nemzetgyűlés nem lesz más, mint egy nagy parlament. Amennyiben azonban kamarák, társadalmi szervek – egyházak –, netán a kisebbségek képviselőivel egészítjük ki az országgyűlést, az így létrejö-

⁴⁹ CHRONOWSKI – DRINÓCZI – ZELLER: i. m. 8–9. o.

⁵⁰ HALMAI GÁBOR: Lojalitás és alkotmány, in Élet és Irodalom LIV évf./44. szám, 2010. november 5. http://es.hu/2010-11-07_lojalitas-es-alkotmany.

⁵¹ A legalitás-legitimitás viszonyához lásd: SZIGETI PÉTER – TAKÁCS PÉTER: A jogállamiság jogelmélete, 2004, Napvilág, Budapest, 167–171. o.

⁵² Ez valamennyi nemzeti alkotmányban tükröződik, akár a minősített többségű parlamenti többség, akár az egymást követő parlamentek azonos döntései, akár a népszavazásra bocsátás legyen is a konkrét alkotmánytechnikai megoldás.

⁵³ ARATÓ ANDRÁS: Sikeres kezdet után részleges kudarc - merre tovább?: poszt-szuverén alkotmányozás Magyarországon, in Fundamentum 2009/3. szám, 22. o. <http://157.181.181.13/dokuk/09-03-01.pdf>.

vő nemzetgyűlés legitimációs nehézségekkel kell, hogy szembenézzon: miért pont azokat a szervezeteket hívták meg alkotmányozni, azok milyen súllyal vesznek részt a folyamatban stb.

Az alkotmányozó és alkotmánymódosító hatalom országgyűlési monopóliumának megtörésére a másik lehetőség a közvetlen néprészvétel biztosítása. Ennek több változata is ismert, amely a kezdeményezéstől a megerősítésig valamennyi fázist felöleli, véleményem szerint azonban a leghelyesebb ezek közül az Országgyűlés által már elfogadott alkotmány kötelező megerősítő – ügydöntő – népszavazásra bocsátása. Emellett szól ugyanis, hogy a választópolgárok kisebb-nagyobb közössége az alkotmányozás területén nem tudna a parlament „fejére nőni” folyamatos népszavazás-kezdeményezéssel, sőt az Országgyűlés által – nagy kétharmados többséggel – nem támogatott alkotmánymódosítás nem kerülhetne a választópolgárok elé. Ez a módszer a szakszerű előkészítést is biztosítaná, s a parlamenti viták a választópolgárok ismeretét is bővítenék az adott módosítás indokai, hatásai tekintetében.

Az alkotmánymódosítások alapvető kritériuma – amely a magyar közjogban a kétharmados szabályban ölt testet – annak biztosítása, hogy az aktuálisan regnáló kormányzat önkéntesen ne hajthassa azt végre. Ez a korlát azonban csak addig működőképes, amíg a kormány nem éri el a nagykétharmados – állandó – támogatottságot, tehát azt, hogy ilyen szavazatarány járuljon valamennyi parlamenti döntéshez. A parlamenten belüli szavazati arányt ugyanakkor nem lehet korlátlanul emelni, külföldi példák alapján is a négyötödös többségnél húzhatjuk meg azt a határt, amely fölött a jövőbeli alkotmánymódosítás már csaknem kizárttá válik. A konszenzuskényszer ugyanakkor fokozható a megerősítő referendum által, mivel kiemeli a döntést a parlamentből, s az ottani kompromisszum megerősítését kívánja a lehető legszélesebb körtől is, a választópolgárok közösségetől.

A kötelező ügydöntő népszavazásra bocsátás olyan, a magyar közjog számára nem ismeretlen⁵⁴, megoldást kínál az alkotmány stabilitásáról való gondoskodásra, amely egyfelől a lehető legnagyobb néprészvételt, s ezáltal az elérhető legnagyobb legitimációt képes biztosítani, másfelől pedig ésszerű időn belül végrehajtható, de nem elkapkodott alkotmánymódosítás lehetőségével kecsegtet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ARATÓ ANDRÁS: Sikeres kezdet után részleges kudarc - merre tovább?: posztsszuverén alkotmányozás Magyarországon, in *Fundamentum* 2009/3. szám, 5–30. o. <http://157.181.181.13/dokuk/09-03-01.pdf>.
1. CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA (szerk.): *Európai kormányformák rendszertana*, 2007, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest.
2. CHRONOWSKI NÓRA – DRINÓCZI TÍMEA – ZELLER JUDIT: Túl az alkotmányon... in *Közjogi Szemle*, 2010/4. szám, 1-12. o.
3. DOMÁNY ANDRÁS: Még az Alkotmány szövege sem biztos?, in *Élet és Irodalom* LIV. évfolyam 24. szám, 2010. június 18.
4. HALMAI GÁBOR: Lojalitás és alkotmány, in *Élet és Irodalom* LIV évfolyam 44. szám, 2010. november 5. http://es.hu/2010-11-07_lojalitas-es-alkotmany.
5. JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*, 2007, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.
6. Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete: *Javaslatok a Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási koncepciójához.* (az Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottság számára készített javaslat) <http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/mta.pdf>.
7. PAINE, THOMAS: *Az ember jogai*, (ford.: Pap Mária), 1995, Osiris – Readers International, Budapest.
8. SZIGETI PÉTER- TAKÁCS PÉTER: *A jogállamiság jogelmélete*, 2004, Napvilág, Budapest.

⁵⁴ A régi népszavazási törvény, az 1989. évi XVII. tv. 7. §-ában szerepelt, hogy az Alkotmány elfogadásáról (megerősítéséről) népszavazással kell dönten. Az e szakaszhoz kapcsolódó indokolás szerint csupán az új alkotmányra vonatkozott a kötelező ügydöntő népszavazás, a módosítások megerősítéséről az Országgyűlés szabadon dönthetett. A törvényhozó ugyanakkor meghagyta annak a lehetőségét, hogy „az alkotmány egész rendszere szempontjából meghatározó alapintézményi módosításokat illetően a megerősítő népszavazást az alkotmány is előírhatja. Eltekintve tehát attól – a jogforrási hierarchiát semmibe vevő – nézettől, hogy egy törvény biztosít lehetőséget az alkotmány tartalmának meghatározására (sic!), láthatjuk, hogy a kötelező megerősítő népszavazás jogrendszerünk része volt. Méltatlan, de előre látható sors várt e normára: minthogy az alkotmány hasonló szabályt nem tartalmazott, a lex superior derogat legi priori elv alapján – és természetesen új alkotmány híján – holt maradt valamennyi betűje, s a jelenleg hatályos népszavazási törvény pedig formálisan is kiiktatta a jogrendszerből.

TÁMOGATÓINK

SZÉCHENYI ISTVÁN
EGYETEM

UNIVERSITAS – GYŐR
ALAPÍTVÁNY

DEÁK FERENC
ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Folyóirata

„A megújult Diskurzus reményeim szerint tovább erősíti azt a már több mint egy évtizedes hagyományt, melyre építve a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar legkiválóbb hallgatói, a szakkollégisták első tudományos igényvel megírt dolgozatainknak fórumot találhatnak.”

Dr. Szalay Gyula

"A kutató az egyetlen ember, aki örül, ha lábjegyzetben látja a saját nevét."

Dr. Sulyok Gábor

"Nagy öröm számomra, hogy a sok évvel ezelőtt, a győri szakkollégiumok közötti párbeszéd kialakítása érdekében általunk létrehozott Diskurzus újjáéled. Elismerés illeti a szakkollégium közösségét, és kívánom, hogy ez a párbeszéd legyen ezen szám tartalmához hasonlóan fenntarthatóan színvonalas, nyitott és friss. Mint amilyen a szakkollégium közössége."

Dr. Smuk Péter

"Hadd gratuláljak ismételten ehhez a példamutató szakkollégiumi kezdeményezéshez, kívánom, hogy a Diskurzus hosszú életet éljen meg, több hallgatói generáción íveljen át, s ennek érdekében természetesen a jövőben is állok rendelkezésükre."

Dr. Bende-Szabó Gábor

„A szerző jó érzéssel választotta ki a témát, ugyanis egyfelől egy klasszikus, örök témát (tulajdonjog tárgyai) egy modern (védjegyjogi) területtel párosított. Ezen kívül pedig a dolgozat vizsgálódási köre szorosan kötődik az új Ptk. megalkotása során felmerült egyik fontos dilemmával, nevezetesen azzal, hogy a jogok lehetnek-e a tulajdonjog tárgyai. [...] Ehhez a tételes jog kritikai elemzése is társul.” (Keserű Barna Arnold: Tulajdon-e a védjegy? c. tanulmányáról)

Dr. Szegedi András

